ПРИМОРЈЕ

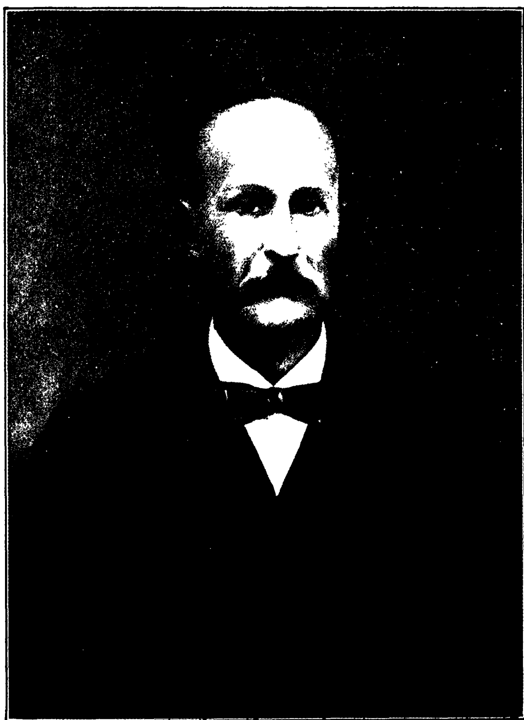

КОНСТАНТИН ВУЧКОВИЋ,

оснивач „Матице Српске“

▫ У ДУБРОВНИКУ. ▫

Штампа Српске Дубровачке Штампарије.
1910.

Car, Marko.

МАРКО ЦАР:

НАШЕ ПРИМОРЈЕ

СЛИКЕ И УТИСЦИ С ЈАДРАНА.

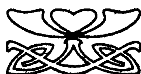

У ДУБРОВНИКУ
Издање Матице Српске
1910.

Приступ.

Нема на свијету путовања које би се могло да упореди са оним, кад човјек путује са својом драгом, далеко од жагора великијех вароши и великијех гомила, по каквом тихом планинском крају, или каквом осамљеном морском игалу, гдје му се природа пријатно осмјешкује, а он је посматра кроз очи својега злата. Али се та путовања не приповиједају публици. Уосталом, што би човјек могао о њима и да каже? Та̏ он је упамтио само једно: да је за свога путовања био срећан. То је све.

Друго је нешто кад човјек путује забаве ради, или да се отресе чамотиње. У том су случају спољни утисци много живљи, пошто нам никаква мисао не заокупља душу, а срце је лагано и примљиво као жедан сунђер. Овакијем је путовањима обично повод чежња за уживањем. Пита се само: је ли путовање свагда и свуда једно исто што и уживање? Има их, додуше, који о томе сумњају и, као оно француски филозоф De Maistre, најволе да путују

око своје собе, придржавајући се чврсто оне нашке: моја кућица, моја слободица. Ти људи мисле, можда, с грчкијем пјесником Менандром, е је „најсрећнији онај човјек који се, без мукâ у животу, сит нагледао сунца, воде, огња и облака, па се задовољан вратио откуд је и дошао; јер су те ствари, да их гледаш читав вијек, или само неколико година, вазда једнаке, а љепших на свијету нити има, нити ће бити."

Што се мене тиче, док одајем заслужену пошту овом заиста дубоком погледу јелинског пјесника, ја се опет изјављујем за путовање. Јер је за мене путовање једно исто што и трка за промјеном, потјера за оним што је Stendhal, згодном фразом, назвао, „le divin imprévu".

Али, разумимо се.

Ја не чезнем толико за промјеном средине, колико за промјеном друштва око себе. Монотонија, рекоше, порађа дуго вријеме. Врло добро; али мени нијесу досадна мјеста у којима живим, него људи који са мном у њима живе; несносни људи које морам сваки дан да сретам путем, те који ми, својим стереотипским лицем и подсмијехом, чисто дозлогрдише.

Немојте, молим вас, да ми пребацујете е сам ћудљив, или — још горе — ексцентричан.

Промислите само: живјети у варошици од десетак хиљада становника, од којих су вам барем три дијела лично познати, те који вам сваки у бога дан (на шетњи, у кафани, у позоришту) очи боду својим већ маторим лицима, и којих не можете да се отресете ни читавих осам дана у години. Тȁ то је управо грозно!

Маловарошки живот сапиње у човјеку сваки полет; поништује дух и срце, осјећања и карактере. Ту нит има живота мускуларног, као на селу, нит има живота нервозног, као у великим центрима, него човјек проводи своје дане у некој врсти органског дријемежа који мора најзад да у њему убије сваку енергију.

Прочитао сам једном у једног филозофа да је природа једно исто што и голема, увијек растворена књига; људи, који се никад се својега огњишта не макоше, нијесу из те књига прочитали него тек једну страницу.

Не могавши прокрстарити унакрст цијелу земљу, ја сам и ове године, по старој навици, зажелио да на тој књизи преврнем који листак.

НА ЈАДРАНУ.

17. АВГУСТА.

Ма да смо усред љета, оно је опет јутрос у зору доста хладно пиркало кроз притворено оканце над креветом у мојој кабини. То ме зарана пробуди, и ја се одмах исправих на постељи, да погледам гдје смо. Пароброд је стојао непомичан. Па и ако не могох да протурим главу кроз узани прозорак, оно умотрих једнако спрам себе, у јутарњој румени, парче питома, на око врло пријатна игала и, пароброду уз бок, овећи чамац који бијаше довезао пошту са Супетра на отоку Брачу.

Обучем се смјеста и истрчим на кров лађе.

Море је било застрто по својој површини слојем танке магле, која се убрзо разиђе, чим загријани ваздух попи пару над водом, и сада могох да слободније промотрим китњасте острве што се туда низ морску пучину растурили као зрна попуцалих бројаница. Тако смо пловили до отока и вароши Хвара, гдје се опет устависмо. Поглед је на ову малу, врлетнијем литицама заокружену варош у највећој мјери живописан. Хвар се у свијету прославио као

љековито мјесто првога реда, али љековито мјесто — без гостију. Њему је, наиме, усуд усудио да га најоглашенији љекарски целебритети у звијезде кују, али му ниједан од њих не шаље својих клијената на лијечење. То је, иначе, судбина многих климатских станица у Далмацији, које стручњаци славе једино у теорији. Како му драго, тај пасивни целебритет није опет једина знаменитост убаве Лезине (Хвар се талијански зове *Lesina*); има у њој још много штошта, које је вриједно да се спомене. Томе ће доћи ред у своје вријеме. За овај мах треба одати заслужену пошту прекрасној колекцији рујних, тек уловљених јастога, што их је на брод донио и кувару предао један стари, као овца сиједи острвљанин, и око којих се пасажери окупише јатимице, да се диве пластичној љепоти и да узносе гастрономске одлике тих огромних љускара, намијењених да обогате нашу и тако изврсну *table d' hôte*.

Нек ми дакле опрости древна *Pharia*, резиденција невјерног војводе Димитрија, који своју газдарицу, илирску краљицу Тевту, издаде Римљанима, који су га за то најприје наградили, па онда прогнали; нек ми, вељу, опрости што је у овај мах запостављам, али ови красни продукти јадранске фауне имају, у мојим очима, над њом ону исту предност, што је жива природа мора увијек да има над мртвом археологијом.

Уосталом, ми се сада отискујемо од отока Хвара и мимоилазимо поребарке мало острво Штедро. У бескрајном плаветнилу истиче нам се десно, у даљини, компактна громада вино-

родног отока Виса; с лијеве стране стере се пространи „fjord“ ка сухој земљи, према макарском приморју и ушћу неретванском.

Пароброд јури даље ка узаном залијеву корчуланском. Моји сапутници измиљеше већим дијелом по крову; сунце грије на сав мах, а ситан повјетарац тек што облизује морско површје, голицајући његово плаво и зрцаласто лице. Вријеме је у бога дивно, па се духови располажу на зближавање; већ се образују мале групе и људи међу собом ћаскају. Међутим се за нама залијећу читава јата галебова, а дупини, права морска дерлад, обигравају око нас, пењући се уз таласе као несташна ждребад, што се загоне по ливади. Понекад истрче далеко испред бродскога кљуна, брзи као стријеле, па их за час нестане под вртлозима пјене, што их ужурбана лађа оставља за собом у путу.

Ето нас према Корчули. Права је Танталова мука за човјека који воли умјетност и историју, што ове суре, назупчане зидине и ове старинске куле и звонике мора да посматра са брзе лађе. Поглед је на варош и овдје необично занимљив. Човјек има утисак као да пред собом гледа парче средњег вијека, и машта га неминовно одводи у оно мрко доба, кад су се Млечићи и Генуези у овијем водама за превласт рвали. Па и много даље језди путникова фантазија, док у хитњи посматра сликарски конгломерат ових зупчастих кула и смагнутих кровова. Овдје су, на педесет година прије Христа, поморски мегдан дијелили и чувени римски прваци Цезар и Помпеј. Сами

постанак вароши задире пак малко у бајку. Корчулу је, веле, основао Тројанац Антенор, кад оно побјеже са разореног Илиона.

Отискујемо се и од Корчуле, и за четврт сата путовања стижемо под Оребиће, с ону страну Корчуланског залијева, на јужној урвини полуотока Пељешца. Красна ова приморска паланчица приказује се путнику, који је с мора гледа, као њежан, живим бојама насликан акварел. Рекао би човјек, парче „Источне Ривијере“ пренесено у Далмацију. То су све саме „ville“, заоквирене зеленијем баштицама, засађеним палмом и агавом. Ова питома оаза, са својом романтичном околином, путнику чисто плијени поглед, те га и нехотице сили да ово убаво мјестанце у мислима упоређује са ријечком Абацијом, том умјетно створеном зимницом бечке и пештанске господе, коју на силу бога хоће да прогласе аустромађарском Ницом. А шта бисмо тек морали казати за наша Каштела, Оребиће, Груж-Лапад и Боку Которску? Дођите овамо, висока господо, и уложите у ове наше Нице половицу онога што сте у ту некад голу избрежину сасули, па да једним махом и за сва времена замрачите славу и француског јужног приморја *(Côte d' Azur)*, и ломбардијских језера, и самога Босфора!

Него смо ми, велите, сувише одаљени од вашијех центара; нијесмо на домаку вашијех жељезница, а море умије кашто да буде и несташно. Тако је, на жалост. Али ко је томе крив? Ко је крив да се Мађарима, који данас у овој држави и ведре и облаче, хоће свуда

наоколо словенске раје, да њоме забашурују своју бројну незнатност и да на њеном поништењу своју лажну величину снују?

Но манимо се политике и јалових рефлексија, које у овај мах не би биле на свом мјесту: с бока нам је опет пукло широко море, а Корчула је већ по крми. Далеко, у морској пучини, назиремо силуету отока Ластова, по старом неком предању отока Калипсина. У новије се вријеме њемачки „форшери“ потрудише да ту пјесничку традицију униште, доказујући гомилом исправа и аргумената, како дични Одисије није никад овуда пловио, пошто Ластово, по наутичком и географском трагању, не може да буде она „Огигија“ (Ὠγυγίη) — постојбина рудокосе богиње — о којој говори божанствени Омир. Излишан посао, додуше, но који потпуно одаје ћуд њемачкијех научника! Та ми и не кажемо да та господа немају право; штавише, ми бисмо им вјеровали и кад би нам стали доказивати да тог Калипсиног острва није уопће никад ни било, као што није никад било ни његове божанствене газдарице. Али она зато опет постоји, као што постоји и њено острво; постоји и постојаће у чаровној варци Омирове поезије; и ко се једном с њима упознао, тај их олако не заборавља, па ма тај баснословни оток себи замишљао овдје, на плавом Јадрану, или тамо гдје, на мору тиренском! Што се мене тиче, ја га радије гледам у овом нашем Ластову, некад власности српскијех Немањића,* тим више што

* Дубровчани откупише г. 1216 оток Ластово од српског краља Стјепана Немање.

ми у том иде на руку и само предање. Бајка, рећи ће ко; па нека је бајка. Међутим се на Ластову — да би илузија била потпунија — десила и красна шпиља, налик на ону у којој „красновласна живљаше нимфа“.

„Около шпиље сва се расцвала шума и расло
Различно дрвље; топола и јова и мирисни чемпрес“.

Али је, нарочито, дивно сјало, као што ево овуда дивно и данас сјаје, јарко сунце Омирово!

Величанствена природа подржава непрекидно свој живописни карактер све до самог Дубровника, тако да је путнику мучно изрећи који је крај од којега љепши. Још једно овеће острво, Мљет, богато и оно историјским успоменама, привлачи с десне стране наш поглед својим шумом обраслим висовима, па онда видици на отворено море постају све то шири и грандиознији. Сунце већ у велике нагиње западу, расипљући по модром, као чивит мору, своје пошљедње зраке. У ово је доба дана море мирно као уље, и наш брод плови тихо и нечујно по његовој равној површини, јер се због смањене парне снаге не осјећа ни потрес од вретена у дну његову. Само нас још благи повјетарац на крову опомиње да гвоздени колос под нама крчи себи пут кроз тиху атмосферу опалинске боје, што се разастире око нас. Најзад пароброд закреће у залијев колочепски, размине дугуљасто острвце Даксу и улази у китњасту грушку луку. Ето нас у придворје славнога Дубровника. Пространу ову луку зоакружују амфитеатрално красни брежуљци, насељени живописнијем становима. Сје-

верно простире се дубоко у суху земљу затон ријечки (Омбла), у који се излијева истог имена ријека што одмах ту, на сами пушкомет, избија из каменог ждријела. Од саме вароши, која лежи с оне стране хумског шљемена лападског, не видимо још ништа, али нас за то обилато накнађује овај јединствени панорам, који се оригиналношћу својом издваја од свега осталог што смо дослије кроз Далмацију гледали. Пароброд се лагано приближује пристаништу, за којим се нанизао лијеп број старих и нових палата, међу којима се, с јужне стране, истиче дворац властелина Марина Ђорђића, сјајно дјело из краја XVI-ог вијека, којему је, веле, сам Тицијан насликао небо једне дворане. Али се већ ухватио сутон, и ја те архитектонске љепоте гледам више очима памћења. Сишав на крај, скочим у један „калесин“ пред којим су упрегнута два мршава кљусета, и у тили час ударимо касом кроза стару грушку капију по ужасно прашњавој, али дивно саграђеној цести, што се одовуд пење к вароши, и коју је у станцу камену усјекао, за вријеме француске окупације, „дубровачки војвода“ маршал Мармон. До града има обилат четврт сата вожње. Мјеста куда ћемо проћи и видици који се дању са њих растварају, достојни су кичице Клод-Лоренове. Обични путници — а поготово они који се не родише сликари — могу само да гледају и да се ћутке диве.

То сам и ја овдје увијек радио; то ћу да урадим и сутра на огранку сунца.

Дубровник.

Утврђено је канда, у аустро-угарској монархији, да је Далмација земља сухопарна и до зла Бога вратоломна, којом није лако а ни паметно, путовати. С времена на вријеме усуди се који Швабо, којега земљаци држе за пустолова и ћудака, да завири до Спљета и Дубровника, и кад се с пута врати, он обично прича како су старинске варошице те стјеновите земље веома занимљиве. И то је све. Но у чему и по чему су Спљет и Дубровник, и сва остала Далмација, занимљиви, то се у Аустро-Угарској још никако не зна. У потоње вријеме образовао се, додуше, тамо „на плавом Дунаву“ некакав *Kurverein* који је себи у задатак ставио да кудикамо популарише „излете“ „у аустријску Африку“; али, бадава, Далмација не спада још у оне привилеговане земље које туриста „de bon goût“ мора да обађе, као што мора да обађе Италију и Швајцарску, јер би се без тога његово путничко васпитање сматрало непотпуно.

Па ипак са двојаког гледишта морала би

Далмација да привлачи путннке; зато наиме што су њене природне љепоте исто тако оригиналне, као што су знаменити њени споменици умјетнички. Позната је већ необична конфигурација ове земље коју су разни народи узастопце отимали и преотимали, и с које је толико људске крви проливено, баш као око дивне невјесте коју су сви редом жељковали. Далмација је, као год и Италија, земља „гдјено лимун цвјета“, присојно тле са којега се у прољећу диже мирис шарених бокора, земља у којој се плаво пространство јужнога неба такмачи о предност са модром пучином морском. Ал' има нешто с чега је ова земља одвојила од свих осталих земаља у аустро-угарској монархији и словенском југу; нешто што јој обезбјеђује јединствен положај у свијету, а то је чињеница што је она, с једнога краја на други, диван и јединствен музеј архитектонски.

Архитектура је данданас, може се казати, угинула, . премда су људи у ово наше практично доба, још прилично склони декоративном гизду. Свакојако, једно је извјесно: наше доба не умије више да ствара љепоту наслаганим камењем, оно је изгубило сасвим појам о њежности у облику монуметалном. Изгледа, чисто, као да нијесмо више кадри да схватимо, као да не можемо више да појмимо, е у самијем пропорцијама једнога зида човјечје око може да нађе оно исто умјетничко уживање, да при посматрању осјети ону исту дубоку и тајанствену емоцију, што је у нашој души побуђује видик каква сликарског ремека, или читање каква генијалног умотвора.

То нам потврђују већим дијелом модерне грађевине; то нам потврђује опћа равнодушност која се опажа, особито у нас у Аустрији, спрам ремек дјела старинске архитектуре уопће. Али људи од укуса и умјетници који нам с времена на вријеме у походе долазе, знају опет да по правој заслузи оцјењују грађевинско благо којим је ова наша питома отаџбина с краја на крај посијана; те ако у нас такозвани „управни кругови“ слабо познају и слабо његују сјајне трагове наше стољетне културе, Далмација се опет зато може да тјеши и поноси тиме, што је знала да на себе привуче пажњу синова великих културних народа, нарочито енглеског и француског, који се у новије вријеме подухватише да њезине умјетничке споменике пажљиво и зналачки проуче и оцијене. Особито Енглези посветише ово нашој красној постојбини сву пажњу свога отмјеног, за љепотом и класицизмом занесеног духа. Од чувеног архитекта Роберта Адама, који је у XVIII. вијеку идеално реконструисао Диоклецијанове дворе у Спљету, па до савременог нам књижевника Л. Вилари-а, који је отраг двије године написао најљепшу дојако монографију о дубровачкој републици — могао би се набројати читав нӣз енглеских путника који су о Далмацији писали. За њих је ова земља била увијек „one of the most romantic and interesting countries in the world“, и они су о њој писали не само као умјетници-пробирачи који уживају у посматрању необичне природе и занимљивих старина, но и као беспристрасни умници који се диве нашој

стољетној култури и видним траговима што је та култура оставила на земљи и становницима.

Јест, то су нам задовољство, у наше дане, створила дјела умнијех странаца, као што су један Freeman, један Jackson, један Diehl. Њихови трудови показаше још једном културни полет нашијех отаца и, што је главно, показаше како тај полет није био прости одраз прекоморске свјетлости, него покрет сопствених енергија, који је у многом чему предњачио и истом савременом покрету с оне стране јадранског мора. „Далматинска је архитектура, вели учени Jackson, сама со себи тако одлична и оригинална, да јој припада мјесто за себе међу разним народним стилима средњевјековне Европе. Та се архитектура, истина, у главном ослања на архитектуру талијанску — а тако је, силом прилика, морало и бити — али она има опет нешто у себи, што није махом талијанско, доказ да Далматинци нијесу били ропске потрагуше“.* И чувени оксфордски архитекат наводи томе и стручне разлоге, доказујући како је предилекција Далматинаца за стил романски, у највећем јеку готике, зависила најприје од њихова особитог укуса, а затим од утјецаја величанственог Диоклецијановог двора у Спљету, који је далматинске неимаре упућивао на округли, а одвраћао од шиљастог (готског) облука.** Стога су се у Дал-

* T. G. Jackson: *Dalmatia, the Quarnero and Istria.* Oxford, at the Clarendor Press, 1896. Књ. I., стр. 204.

** Слично је мишљење по прилици изразио и г. Шарл Diehl, професор париског универзитета, који назире утјецај Дио-

мацији цркве у романском стилу (који, као што је познато, употребљава облуке полукружне) градиле кроза сав XIII., па и добар дио XIV. вијека, кад је у сусједној Италији посаграђен био највиши број катедрала готско-талијанскијех. Красни звоник спљетске саборне цркве, који је довршен при крају XIV-ог вијека, сазидан је скроз и скроз у стилу романском, баш као да је поникао у XII-ом стољећу.

Кашње се уз округли (полукружни) почео кадшто јављати у црквеним грађевинама и облук шиљасти; и тек у почетку XV-ог вијека, коначним утврђењем млетачке власти у Далмацији, романска архитектура почиње опадати и уступа мјесто савременој умјетности „Јадранске Ћесарице", наиме оној особитој форми готике, коју Венеција бијаше пронашла и за своје потребе укусно дотјерала. Но ова се талијанска готика у нас употребљавала понајвише за грађевине приватне; те, ако изузмемо ранији дио саборне цркве шибенске (1430) и још гдјекоју цркву по отоцима, најзнаменитија јавна грађевина у овом стилу бјеше *Кнежев Двор* дубровачке републике, који је у свом првобитном облику подигнут год. 1435.

Али је готска архитектура била кратка вијека у Далмацији. Усвојена је врло касно, а врло рано напуштена у корист „ренесансе", за који су слог наши преци показали одмах неко природно, рекао бих готово, урођено разумије-

клецијанове палате чак и у неким партијама саборне цркве и крстионице у Трогиру, које су обе сграђене у XV. вијеку. (Види књигу: En Méditerranée, promenades d' histoire et d' art. Paris, Colin, 1907.)

вање. Тај је нови слог први у Далмацији увео Задранин Ђорђе Орсини, или, како га његови вршњаци зваху, *Ђорђе Далматинац*, „неимар оригиналног генија, који би достојан био да се назове далматинскијем Брунелеском".*

Године 1441 повјериште земљаци Ђорђу да довршиградњу шибенске саборне цркве, коју је други један градитељ, Messer Antonio di Pietro Paolo, започео био зидати, у врло добром талијанском стилу готском, десет година раније. Како ли је овај велики далматински умјетник своју задаћу извршио, то најбоље показује његово бесамртно дјело, најљепши украс данашњег Шибеника, које у странцима побуђује уједно и завист и дивљење. Ђорђевих радова има још по Далмацији, а нарочито у Дубровнику, гдје је он 1464 год. преградио прочеље кнежевског двора (оштећено пожаром), подигавши обло сведене лукове садашње аркаде над старом колонадом Онуфрија де ла Кава. Његови га суземљаци у велике штоваху, те је већ познато како су га једном послали нарочитом мисијом Папи у Рим.

Савремено с Ђорђем радио је у Далмацији и један други велики умјетник-неимар, који привуче на се пажњу једног владаоца-кнеза талијанског. Год. 1468 прохтије се урбинском војводи Фридриху Монтефелтарском да у својој резиденцији сагради онај величанствени двор који се данас убраја у ремек-дјела талијанске ренесансе, и након толиког обијања

* Jackson, ibid. — Brunellesco, или Brunelleschi, бјеше прослављени неимар флорентинске саборне цркве Santa Maria del Fiore.

и преговарања по Тоскани — тадањем леглу неимара — ријеши се најзад Фридрих да радњу повјери Мајстор-Лукијану Врањском, рођеном Далматинцу (Врана је у котару задарском), од којега је у истини старији дио урбинског двора, што се до данас очувао.

Кад ће се све то на око узме, и уз то знаменита прилика да је Ђорђе своје красно дјело у Шибенику засновао год. 1441, дакле девет година прије него ли је Талијанац Leon Battista Alberti подигао катедралу риминску (Rimini), онда се треба у чуду чудити брзом напредовању нове умјетности у Далмацији и будноме духу овог нашег великог земљака, који је полетом предњачио највећијем умјетницима ондашње Европе. И, у истини, у Француској је ренесанса стала потискивати овладалу готику тек око 1508, а у Енглеској око 1520, док сви знамо да је чувени хајделбершки замак, у стилу њемачке ренесансе, саграђен тек 1556.*

Имамо дакле рашта да смо поносни, кад се обазремо на тако славну умјетничку прошлост. Али нам то осјећање оправданог поноса опет ни на којем мјесту тако обилато не испуњава душу, као овдје у Дубровнику, у овој нашој древној Атини, гдје је грађевинска умјетност сасвим друкчији склоп добила него у осталим градовима на Приморју. Античка умјетност није овдје оставила о себи никаква трага, пошто се стари Епидавар (који је око 590 г. пр. Хр. основала једна грчка колонија) налазио на земљишту данашњег Цавтата, југо-

* Jackson, ibid.

источно од вароши. Па ни заштитни савез мале јадранске републике са византијскијем царством, који је трајао чак до XIII-ог вијека, није имао никаква видна утјецаја на дубровачку архитектуру. Напротив, старије чести кнежева двора и величанствена клаустра двају градскијех манастира доказ су о особитом цављењу романизма, као што обе цркве поменутијех манастира заступају готику, а неке партије кнежева двора и царинарнице, те убава црквица Св. Спаса, ранију ренесансу, претежно кроја млетачког. Али оно чиме се Дубровник од свих далматинских градова издваја, то је његова славна барок-перијода, оличена у дивот-катедрали Св. Марије („Госпе“) и у сусједној цркви Св. Влаха, двије импозантне грађевине из првијех година XVIII-ог вијека.

Путник који у китњастом предграђу Пилама сађе с кола, па се преко узвијаћег моста пред градскијем вратима упути у град, осјети одмах, чим се нађе с оне стране утврђења̂, да је ступио у неку необичну, своје врсте варош. Пространа „Плаца“ — дубровачки *Corso* — што се пред њим стере, и која тече правилно, међу два реда живописних станова, с краја на крај вароши, одвојила је у велике од узаних сокачића млетачког типа, којим су неке далматинске вароши, а нарочито Задар и Шибеник, махом испрекрштане. Упути ли се ко том главном улицом даље, између спретне црквице Св. Спаса и јавне чесме Онуфријеве, нетом стигне на помол „Опћинске кафане“, раствара се пред њим нов, до краја величанствен призор, што га с једне стране нуди царинарница, тако звана

„Sponza“, а с друге стране палата дубровачкијех кнезова, црква саборна, Свети Влахо — читава група импозантних здања, све једно љепше од другога.

Али се Дубровник не издваја од осталих приморских градова само стога, што су му улице пространије, а грађевине симетричније, него и са тога још, што се у склопу и развоју његове архитектуре јасно огледа различни ток његове историје. Овдје ти некуд изгледа као да си ступио у резиденцију понеке од оних малих талијанских државица средњега вијека, у Пизу на примјер, или Сијену, гдје те сав спољашњи апарат подсјећа на богату и неодвисну опћину, на оно што нам Burckhardt у своме класичном дјелу о талијанској ренесанси* означује ријечима „der Staat als Kunstwerk“. Као год у оним малим, али сјајним републикама и кнежевствима преко Јадрана и преко Апенина, тако се и овдје државна моћ и добробит огледала у јавним зградама, које су биле опће добро дубровачкијех грађана. Двор њиховог кнеза (ректора); „Спонза“ гдје се коваху новци и храњаше државно благо; градска сахат-кула, с које велико звоно сазиваше грађане да потврђују или обарају одлуке државне власти; Орландов стас, над којим се вијала републиканска застава Светог Влаха; храмови гдје се племство и народ, у свечанијем данима, окупљаше на молитву — све се то стекло у неколико стотина корачаја простора, таман онако, као што су се у Млецима између „Пјаце“ и „Пја-

* J. Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in Italien.*

цете“ скркле најзнаменитије зграде Маркове републике. Слика је тако жива и тако потпуна, да се човјеку призори из прошлости натурују јатомице пред умнијем очима, те му се кадшто причиња као да на тој дивној позорници гледа старе, давно ишчезле глумце, који су са себе стресли стољетну прашину, па опет настављају прекинуту глуму.

Успркос пожарима и трешњама које су варош харале, опћи је распоред остао увијек једнак, па се путник и нехотице око себе обзире, као да ће од часа до часа угледати „оце отаџбине“, како у сјајној поворци слазе у тријем кнежеве палаче, да присуствују свечаном опходу дубровачког пука. Збива се отприлике онај исти процес, као кад укрутимо поглед у неку материјалну, конкретну ствар, те се овој почну таласати и бркати контури, док је најзад не уочимо онакву, како ју је у тај мах замишљала наша фантазија. Тако се нешто и са мном десило, док сам занијет у мислима с „Госпина“ портала посматрао смагнуте облуке кнежева двора.

Призор, који сам умнијем очима пред собом гледао, збива се у почетку XV-ог стољећа.

Освануо је други фебруар, дан Светога Влаха, и Дубровник који је сада потпуно неодвисан, богат и напредан, спрема се да, по обичају, прослави дан свога покровитеља. — Рано изјутра адмирал дубровачке мрнарице, опкољен градскијем главарима и поморским капетанима, подигао је државни стијег, уз јеку трубâ и једнодушно кликтање: „Да Бог поживи у миру и благостању пресвијетлу и преуз-

вишену Дубровачку Републику! Била вазда моћна и славна на мору и на суху!“* За тијем мјесни арцибискуп, окружен бискупима и осталим митроносцима, држи у свечано искићеном храму варошког патрона, пред кнезом, властелом и грађанством, свечано богослужење, док се народ из цијеле околине, у стајаћем руху, окупља под барјацима и трипут обилази у живописној поворци сву варош унаокруг, ликујући и мећући метке из својих сребром окованих пушака.

Призор је диван, замамљив.

Сад прескочимо један мјесец дана, па се часком обазримо на стари Дубровник, какав је морао изгледати на дан светковине Четрдесет Мученика, који пада сваке године на 10 марта.

Часовити кнез (јер је република веома подозрива, те своје кнезове бира само на мјесец дана), засио је пред дворскијем вратима на узвишену столицу, а око њега су велике судије, савјетници и све мјесне власти, док са градскијех тврђава грувају топови, а звона „славе“ са свију звонара. Пошто је државни тајник прочитао имена великијех званичника који се тога дана потврђују у служби, образује се литија, са свештенством на челу, те се сви скупа крећу са запаљеним воштаницама к цркви Св. Влаха, да цјеливају свете мошти дубровачког штитника. Поворка се раз, вија и пролази кроз главне улице вароши-

* G. Gelcich: *Di Ragusa e de' monumenti che sono in essa*. Ragusa, Pretner, 1883. Стр. 60—61.

а по свршеној црквеној служби народ се окупља под терасом Ковнице („Спонзе“), да саслуша политичку бесједу што је отуд, по прастаром обичају, изриче један свештеник саборне цркве у похвалу домаће републике.

Да силна ли је евокативна моћ умјетности, кад и хладне стијене могу да нас тако живо разговарају и да нам говоре о прошлолости! И оне нам, збиља, много штошта причају; причају нам о црним и о свијетлим данима мале републике, која је својом мудром политиком знала да очува неокрњену до нашијех дана своју слободу и неодвисност! Оквир у којему се њезин политички живот кретао, бјеше, истина, узак, и њена улога понајвише подређена и одвисна од јачих фактора; али што зато! Вриједност глуме не треба мјерити по опсегу позорнице на коју се одиграла, него по јачини приказа људске душе која се бори са препонама, те их савлађује мудрошћу и енергијом. Ако погледамо на територијалну скученост дубровачке републике, ми се морамо дивити материјалној снази и умној жилавости, коју је тај мали организам могао да развије. Она, додуше, није на тôк ствари на Истоку никад великог утјецаја имала; Дубровник је, бесумње, био важан *emporium*, културно средиште, најзнаменитија етапа у историји јужнословенске цивилизације; али је, у политици, настојао да се што већма еклипсује, да у тихој полусјени очува своју индивидуалност. „Истичите изнад свега осталог наше велико сиромаштво“, упућује сенат своје поклисаре код Султана. У тој је фрази кључ цијеле дубро-

вачке политике. Провлачити се неокрњена кроза шапе својих моћних сусједа, то је постојана брига хитрих државника републике. Па ипак не би право било тај политички опортунизам (како би се данас казало) окрстити малодушјем. У тешкоћама, с којим је имала да се бори ова минијатурна држава, та је агилност сачињавала, на неки начин, херојску страну њене историје. Дубровник је, уосталом, знао дивно спајати мужевност са обазривошћу. Свијестан о својој слабости, знао је кадшто да се претвара, али га дипломација није никад довела дотле, да погази задату ријеч, као што то радише многи окруњени дипломатичари на европском западу. Многи је прогнаник нашао заклона у Дубровнику, који остаде увијек — успркос пријетњâ и застрашивања — свето уточиште пострадалих витезова.

Дубровчани плаћају данак Султану, али кад у њихов град добјегне српски деспот Ђурађ Бранковић, они га великодушно закриле од Муратова бијеса. У очи битке код Лепанта они имадоше срца да се замјере Селиму II, подавши уточишта чувеном папином војводи Marcantonio Colonna, који бијаше пострадао од олује на помол Дубровника. А по свршеном боју и хришћанској побједи, Дубровчани ступају као посредници између Турака и савезникâ Хришћанâ, ради узајамног повратка ратних заробљеника. А шта да кажемо тек о ономе Миху Працату, дубровачком богаташу, који овако захваљује на даровима и одличјама, што му моћни ћесар Карло V нуђаше у замјену за неку услугу: „Ја сам довољно богат,

пресвијетла круно, те ми новаца не треба; краљ сам на својим бродовима, па шта ће ми друге части. *Слободни сам грађанин Дубровника, а за мене је то титула над свијем титулама, и другијех ми не треба*". Можда у овом гордом одговору има понешто и доцнијег надометка, али га је у овом облику забиљежило предање, које је много пута значајније и за историју важније од најсолидније истине. Било како му драго, појава овог врлог човјека, који подсјећа на велике карактере републиканског Рима, упада у очи и пра̏ви огроман контраст у оно раскалашно доба, које је рађало људске наказе попут папе Алексадра VI и сина му Цезара Борђије; те није никакво чудо што се, њега ради, република изузетно одмакла од опћег свог правила и овом „заслужном грађанину" подигла тучни споменик (стас) који се и данас чува у дворишту кнежеве палате.

Дубровачка је историја дакле пуна поуке. Она показује чега су све кадре, чак и у најтежијем приликама, јавне и приватне врлине, радиност, практично схватање свијета, бистар појам о својијем недостацима, челичан карактер и љубав према отаџбини. Кад се обазремо на чедни постанак малог дубровачког муниципија, којега засноваше половином VII-ог вијека досељени бјегунци са разореног Епидавра, а ојачаше позније сеобе српскијех брђана из Захумља и Зете, морамо да се у чуду запитамо, како је тај мали политички организам могао да истраје толико вијекова! Млеци и Турчин бјеху његова вјечита грожња. Он је од

тих грамзивих сусједа презао па, како му тешко бијеше држати се у равнотежи међу та два супарника, а да се једном или другом не замјери, Дубровник је често принуђен био да прибјегава заштити трећијех, те да за готове и скупе паре купује пријатељство угарскијех краљева и њемачкијех царева. Дубровчани шаљу у помоћ Светој Столици своје бродовље и постају на тај начин предстраже Хришћанства према грозећем Полумјесецу, а опет налазе начина да се не заваде с Портом. У политици нема мјеста предрасудама, па је, веле, кадшто боље изазвати на себе и љутњу Светог Оца (пославши Султану на дар 12000 дуката у дванаест сребрнијех пехара), него ли се изложити погибли да те крилати Марков лав шчепа у своје чампраге. А од тога је лава, најзад, Дубровник највише и презао; он се увијек око његовијех врата облизивао, вребајући згодан час да се у Град увуче.

Толико у погледу приликâ и односâ спољашњијех. Што се тиче унутрашњег живота државног, слика није ни у том погледу мање занимљива. Један одлични наш публицист* оцртао је извјесном приликом ту слику врло вјешто, и мени остаје само да је овдје пренесем у суштини, па нек говоре гола факта: „До највећег свог развоја и благостања доспјела је република крајем XV. и почетком XVI. стољећа, и то на основу великог богаства до кога је дошла трговином, главном полугом у напредо-

* Др. Миленко Веснић: *Из путничких успомена о Дубровнику*. Види „Дело“ за год. 1895, свезак за јули.

вању Дубровника. Готово сав монопол трговања по српским и бугарским, доцније мухамеданским земљама, имали су Дубровчани. Смјели морепловци и одлични трговци, уз то лаки на учењу источних језика, они су сву источну трговину имали у својим рукама. Не само да је по градовима на Балканском Полуострву било „Дубровачкијех улица“, већ ми у самој Фиоренцији налазимо у то доба знатну „Strada dei Ragusei“. Радиност је у Дубровнику сасвим природно била јако развијена. Прије но по многим другим западним градовима, наилазимо ми овдје на творнице новца, златарнице, стакларе, радионице барута, ливнице топова, а још у XV. стољећу сретамо се ми у Дубровнику с радионицом за математичке и астрономске инструменте, па нам је историја забиљежила и то, да је француски краљ Карло IX. слао нарочите изасланике у Дубровник, да се ту науче ткању, а нигдје у то доба није било вјештијих радника у грађењу бродова но овдје, те је с тога и подарено француско право грађанства свима Дубровчанима који би се ма гдје у Француској задржавали, што је за ондашње правне односе од врло замашног значаја.

„Занати су поред материјалног благостања доприносили и умном образовању и усавршавању. Тако у прилог овоме тврђењу имамо једну закладу из год. 1502, по којој неки поп оставља дум-Тому, сину покојног Вукашина, тисак којим се печатају књиге, са шест подупирача и са свима словима и дизалима, који ће се у његовој кући наћи. О јачини ондашње

дубровачке цивилизације имамо један тачан запис војводе Соркочевића, по коме је у Дубровнику било толико учених људи, и то како у латинским и талијанским, тако и у грчким и српским (словинским) књигама, да се свака породица одликовала по једним научником. Примјер Миха Працата и Петра Ивеље најбољи нам је доказ о богаству Дубровчана. Матија Лукарић је био у стању краљевски угостити угарског краља Жигмунда и српског војводу Стевана послије пораза на Смедереву, и дати им при поласку на уздарје по 15.000 ⌖; трговци из једне улице обртали су капиталом од 20,000.000 ⌖, да и не помињемо то да је Дубровник био у стању послати у помоћ Карлу V-ом 300 потпуно, оружјем и људима, снабдјевених бродова. А шта да рекнемо о правој науци, чији су се апостоли растурили из Дубровника по цијелом свијету, те свуда сјали највећим сјајем још за дуго пошто је република политички и материјално ослабила? Ко се не сјећа, и који се, ма то био и највећи и најпросвјећенији народ, с правом не би поносио мужевима као што су: Марин Геталдић, предходник и учитељ Декартов; Ђуро Баљиви, најученији љекар свога времена; Анселмо Бандур, први нумизматичар и археолог и први туђинац који је изабран за члана у француској Академији; Лукарић, Мавро Орбини, Серафим Цријевић и Севастијан Сладе, историчари, и Руђер Бошковић, дика XVIII. стољећа!“

Овоме треба надодати, како се напоредо са покретом интелектуалним ширио уједно и

умјетнички укус и љубав за лијепу књигу. Под утјецајем топлог вјетра, који је духао с обала сусједне Италије, град се кити и уљепшава. Као што раније поникоше палача великог вијећа и Онуфријева чесма, тако се сада подиже кнежев двор, са својим бизарним капителима, и она убава „Спонза", ремек-дјело ренесансе, која ће служити уједно као државна ковница и састаниште отмјене градске омладине. Попут старијех Атињана и својих савременика у племенитој Фиоренцији, Дубровчани осјећају живу потребу да се окружују „лијепијем" стварима, да им у њима очи уживају. Слогови се понекад, истина, бркају, те је римском облуку суђено да подржава прочеље на којему су пробивени шиљасти балкони, извезени краснијем арабескама кроја готског. Али што зато? Умјетник је све то тако вјешто удесио, да је укупни утисак право весеље за очи. А тај ћемо појам хармоније и лијепог размјера наћи, више мање, и у литерарном покрету који се започиње у XV-ом стољећу и наставља кроз пуна три вијека, рађајући читаво коло пјесника, драмских писаца, историчара и полиграфа, који своју отаџбину и цијело Словенство часте и задужују још онда, кад је у многијем крајевима данашње Европе, напр. у данас премудрој Германији, владала још умна помрчина и обичаји полуварварски.

Разумије се да би неумјесно било од дубровачке књижевности захтијевати бог зна какву оригиналност. Зарад сувише уског обима у ком се кретала и због непосредног сусједства Италије, она није могла бити скроз оригинална.

Шта више, она се много угледала на прекоморске узоре, па их је кадшто имитовала и директно. Највећи дубровачки пјесници, Гундулић и Палмотић, одојчад су талијанског укуса, а у *Осману* — нашем највећем умјетном епу — имитован је, у духу и вањском склопу, један велики образац класичне литературе талијанске. Но, и овака каква је, дубровачка књижевност остаје опет врло важна и занимљива старина. У здравље њено, једна искра словенске просвјете остала је неугашена на подјармљеном Балкану, па је тињала у мраку покосовске ноћи, док се из ње, у наше дане, није опет разбуктио помлађени пламен. Тај је пламен, силом прилика, у најновије вријеме тек на махове праскао. Бијаше нестало преданих свештеника, да га постојано његују и својом љубављу хране, бијаше нестало Пуцићâ, Водопићâ, Казначићâ, Банâ — док се, с друге стране, принове слабо јављаху. Но старо дрво бјеше одвећ јаке грађе, а да је могло сасвим угинути. Град који је — како пјесник рече — и ако мален, био довољан цијелом свијету*, нађе опет у себи помлађене снаге да још једну отпјева. Са старог, стољетног пања избише нове младике, те, ако сви биљези не варају, већ се на пољу драме, историографије и лијепе књижевности јављају нови прегаоци — — претходници, дајбоже, жељеног васкрса!

Што се тиче саме Републике, она се, након хиљадугодишњег славног живота, угасила првијех година прошлога вијека, у очи

* „Parva domus, Ragusa, sed sufficit Orbi“.

великијех догађаја који су освештали начело народности и Европу из темеља преобразили. Рекоше да је њена улога неодвисне државе била свршила, те да је с тога морала пасти. Но ја тако не мислим. Ја бих радије казао да је Дубровник пао жртвом власничких међусобица и власничке самовоље у једном мутном часу, кад је законе међународног права тумачила сила оружја. Али република Светога Влаха не паде ипак онако неславно, као што се неславно сруши њена посестрима Светога Марка. Дубровчани су се својој худој судбини дуго опирали, и, тек пошто аустријској влади пође за руком да (г. 1812) угуши пошљедњи устанак дубровачкијех грађана, могао је ћесар Франц II. довикнути дубровачкој властели: „Ја вас, господо, сажаљавам, али — ваши ће синови бити моји војници.“

И царска се ријеч није порекла.

Дубровник је данас један од тринаест политичких котара, на које је Далмација административно подијељена. Дубровчани се, истина, као год и Бокељи, увијек ограђују од заједнице с осталом Далмацијом, и, у неку руку, зазиру од назива „Далматинац“. Они хоће да су нешто за себе, једном ријечју — Дубровчани; али, *volens nolens,* главни град бивше републике постао је проста опћина са опћинским вијећем, као што их је преко осамдесет од Раба до Спича. Дубровачка властела завјетовала су се до ту скоро некој врсти истражног целибата, дајбуди у намјери, да униште сваки траг некадашњој аристократији, кад већ немају наде у бољу будућност и по-

вратак старе славе и слободе. Тако су многе старе племићке породице, као нпр. она кнезова Пуцића, која нам је дала пјесника Меда, скоро махом изумрле. Но као да потоњи нараштаји од те херојске накане почињу одступати, те је већ било случајева да су неки дубровачки племићи, у задње вријеме, не само у брак ступали, него су се чак женили и са одивама из простога народа. Сасвим тијем они живе опет радо у прошлости, која је у Дубровнику свакоме драга, властелину као и пучанину. А имају и рашта да тако раде! Садашњост је за Дубровник, као, уосталом, за сву Далмацију, у материјалном погледу врло жалосна. Дубровник, који је у самоме граду бројио до 40.000 становника, спао је данас на 6—7000 душа. „Окупација Босне и Херцеговине (1878) — вели један домаћи писац* — задала је Дубровнику смртни ударац. Пресуши се у извору трговина с Турском. Дубровачка мрнарица бјеше пропала још раније пред најездом парних бродова. Готово двадесет година након окупације поменутијех српскијех области, сагради се жељезница која херцеговачко залеђе везује с Гружом. У исто се доба подиже, домаћим капиталима стеченим у Новом Свијету, парна мрнарица, видљив знак извјесног економског васкрса Града и повратка великих поморских традиција уснуле републике“.

Жалибоже, сви ти похвални напори новијега времена показаше се одвећ слаби и не-

Dr. Л. кн. Војновић: *Дубровник, једна историјска шетња,* Београд, 1907.

моћни према фаталном развоју аустро-мађарске политике, која је не само уништила и повела другим правцем нашу трговину са сусједним земљама, него је, изгледа, у свој програм уписала да ову покрајину махом жртвује „вишим“ циљевима своје источне и тројесавезне политике.

Жалосно је казати, али ми у Далмацији немамо још ни парче жељезног пута који би нас са свијетом спајао, док остале балканске земље (па чак и оне што су, као Бугарска и Босна, тако рећи, до јуче животариле под турском управом) имају данас читаву мрежу жељезницâ, те одстоје, у саобраћајном погледу, само неколико сатû од главних европских центара!

Па ипак, покрај свега тога и успркос свему томе, Дубровчани раде колико могу, па и више него би по строгој дужности морали, да странцима омогуће ужитак свога благог поднебља и обилажење својих умјетничких споменика, с којима би се узалуд кушале да у важности и љепоти такмаче модерне палате бечкога „Ринга“. На Пилама је опћина саградила удобан хотел, какав би могао пристојати Ници или Кану; а чему не може да доскочи у граду јавни „comfort“, томе издашно доскаче чувено дубровачко гостопримство. Странци у опће, а поготово наши људи, Срби и Хрвати, који у Дубровник дођу, налазе у Дубровчанима најљубазније цицероне и праву браћу. Оно је, истина, у задње вријеме неки зао дух учинио и чини све могуће да у складном Дубровнику замете квасац оној мрској потјери за лажнијем конспи-

рацијама, с које се некад жалосно прославише талијански изроди у Милану и Венецији; али на одиозна, колико и *безумна,* изазивања неких својих заведених суграђана, свјеснији Дубровчани мудро одговарају упирући прстом у своју домаћу историју и одвраћају, традиционалном својом питомошћу, туђијем слугама мило за — недраго.

Пођите у Дубровник, па ако сте Срби, Хрвати или уопће Словени, пошто вам покажу варошке споменике и умјетничке драгоцјености у њима (наћи ћете по црквама и неколико ремек-слика од Тицијана, Млађега Палме и Порденона), одвешће вас да видите крст краља Уроша у манастиру „бијелих фратара“, па онда собе у којима су боравили цар Душан и деспот Ђурађ Бранковић, и најзад мјесто гдје је била библиотека коју „силни“ бијаше поклонио Дубровнику, а коју, бој се, уништи пожар, или злобна људска рука. Ако ли сте пак човјек од науке, онда вам никуд боље прилике до ове, да се одате проучавању своје рођене историје из старих листина, којих овдје има у изобиљу, премда су много тога одвукли у Беч.

Дођите дакле у Дубровник: не ћете се покајати. Љубитеље природе и живописних видика дубровачка околина може да обрадује низом правијех вилистана. Жупска околина, Орашац, често описивани, китњасти и сјетно-романтични оток Локрум, па онда питоми и слици подобни затон ријечки, све су то мјеста првога реда у области „пејзажа“. Особитог помена заслужује, сјем тога, Трстено са своја

два оријашка макљена, која могу једва да обујме шесторица људи̑, а џиновско им се грање простире за педесет стопа унаокруг. Свака је грана велика као мало стабло, а у њихову се хладу пружила лијепа равница, гдје се недјељом народ окупља на сијело. Преко пута је гостионица. Слика, што се овдје пред очима развија, испуња душу неисказаним миљем. Човјек овдје сједи у дебелом макљенском осоју, а да и не осјећа ни најмање жарки звјездан што му над главом пече. Све је овдје тихо и мирно, и само што ту идилску тишину прекида кадшто звонки кикот сеоских нимфа окупљених око зденца.

Малко подаље зелени се дивна башта породице Гучетића, са љетниковцем што се бијели из густих лугова вазда лиснате наранче, злаћених кедара и разноврсних палма. У том се врту некад састајаху на сијело дубровачка властела, да читају „pjesni ljuvene". И, збиља, мјесто је то канда нарочито створено „pour y mener" — рекао би Буржѐ — „une existence de langueur, de paresse, d' amour et de rêve." Тај мали вилистан створила је баштованска вјештина XVIII-ог вијека, и кад се посјетилац, опијен мирисом разног егзотичног биља, отргне мишљу од данашњице, или боље од јучерашњице, и попусти узде својој фантазији, чини му се понекад као да је ступио у неки чаробни свијет из области старе грчке митологије, чему не мало доприноси умјетно подигнута пећина са стасовима поганских богова, под којом тајанствено шуми врело живе воде. А да је такова сугестија не само могућа, него и сасви-

јем природна, томе се није чудити. Дубровник и његова околина спадају, хоћеш, нећеш, у климатске и панорамске предјеле грчкога Истока. Дубровачко приморје и дубровачки отоци нијесу, што се поднебља тиче, ни у чем одвојили од јонских отока или од архипелага егејског. И овдје, као онамо, предњаче сивасти маслињаци, мрко борје, кипарис и тмаста ловорика. А поврх свега, плаво море што се дивно отсијева на јасноме своду небеском!

Колико сам год пута у ове крајеве долазио, мене је редовно спопадала нека неодољива чежња за миром и самовањем — за самовањем у двоје. Кад је човјек „у самоћи здружен“, он може да интензивније ужива у посматрању неумрле природе и трошних моштију уснуле људске прошлости. И, што је најљепше, не треба му да своје мисли гласно исказује, па да се опет зато свака његова потајна рефлексија на длаку схвати. Ма о чему премишљао, он се увијек *осјећа схваћен.* Душама које су се збратимиле довољно је да су близу, па да им се мисли и осјећања подударају.

То је чаробна сила самоће.

На отоку Локруму.

18 августа.

Што је томе узрок да се човјек, посред највећих љепота природних, ако из њих не одјекују звуци људскога гласа, осјећа некуд брижан, рекао бих готово, тужан? Или би, можда, згодније било упитати: каква је то силна моћ што нам душу испуњава сјетом, кад обилазимо мјеста прожета људскијем успоменама, и која би, иначе, својом пријатном извањштином, морала да нас весело расположе и до краја занесу? Или рецимо јоште: зашто нијесу сви људи једнаци, и зашто је некијем људима свака лијепа ствар у животу извором здрава и неусиљена уживања, док су други по својој природи наклони да свакој ствари завирују под шарену љуску, не би ли у спољашњем феномену уочили и потајну сузу?...

Било како било, тек толико је извјесно да сам данас, слазећи пред заход сунца на оток Локрум, осјећао у својој души као неку бескрајну, неисказану сјету.

Овом би малом дубровачком острву заиста доликовало име: *Острво Меланхолије*.

Густа шума од боровијех дрвета и тмастог ловора прекрила га свега унаокруг, па се из тога бујног сâда просипље на километар даљине нешто налик на одисај величанствене катедрале, у којој да си запалио безброј кадионица засутијех смирном и тамњаном. Вода је овдје тако бистра, да јој оком прозиреш без муке у најдубљу дубину, па можеш да пратиш, кроз лагане ондулације морске маховине, вијугање сребренкастијех ципола, којима се дробови свјетлуцају као узвитлане острице.

Смирено и тихо збјежиште, гдје се умилни звуци тичје пјесме разлијежу и лагано изумиру кроз монотони шум стољетнијех дрвета и вјечити жамор таласа, што се непрестано разбијају о стјеновиту обалу. Кроз ове су питоме лужиће пробивене узане, шљунком посуте алеје, које су напола засвођене грањем и којима су, овда онда, уз бок намјештене камене клупе, права благодат за самачке медитације или за слађане састанке љубавне.

А за том густом дубравом дријемље спокојно стари локрумски самостан, који је некад служио омиљеним заклоништем несуђеном мексиканском цару Максимилијану, кад овдје долажаше да заборави и заборављен буде, те да своје сањалачко и пјесничко срце за извјесно вријеме усидри у овој мирној луци.

Манастир је овај из оног витешко-романтичког доба, кад су краљеви-пустолови ишли да ратују у Палестину, намјером да откупе своје големе гријехе и задобију царство небеско; ишли да људску крв пролијевају и по мору и по суху, сијући, или боље, подижући

на свом путу — побожне задужбине: цркве и манастире!* Али вријеме и погане људске руке учињеше те се некадашњи самостан данас проврже у неку врсту љетниковца, који би сам собом путника слабо интересовао, да се из његових одаја не извија онај потајни чар што га имају само мјеста, која су много штошта *виђела*.

Као што је познато, након трагијске смрти царевића Рудолфа — задњег локрумског спахије, који је такође на отоку оставио трага о своме проласку — предан је овај дворац на чување дубровачкијем фратрима Св. Доминика. Један од тијех фратара (човјек још млад и, по држању свом, врло учтива особа) провео ме је кроз унутрашња помјешћа. То су већим дијелом мале, ниске, сасма чедно намјештене одаје, којима је по зидовима извјешано неколико старис енглеских дрвореза, гдјекоја фотографија и, тамо амо по полицама и етажерима, мала колекција саликова од гипса. Највише ме је интересовала Максимилијанова радна соба, која је још увијек онако намјештена, као што је он задњи пут оставио. Чини ти се: кад би се његов дух још једном на земљу вратио, могао би да настави обичан посао, као да га није никад ни прекидао. У овом је кабинету обје-

* Енглески краљ Ричерд „лављег срца", враћајући се 1192. год. из Палестине, пострада грдно на мору пред Дубровником, и једва нађе спаса на оток Локрум. Одатле поручи дубровачком сенату, е је одлучио подићи на мјесту свога спасења завјетну цркву у славу Богородице. Сенат замоли пострадалог краља да цркву не сагради на у то доба још пустом острву, него у граду. Ричерд пристаде и подиже у граду стару, трешњом порушену „Госпу", ал' уједно хтједе да свој завјет испуни и на Локруму. Отуда постанак данашњег манастира-љетниковца.

шена о зиду и једна велика карта судбоносног мексиканског царства, за коју се каже да ју је својом руком ту објесио сами Максимилијан, и то у вријеме, кад још никако не мишљаше на ону вајну прекоморску експедицију. Међу лијепо увезаним књигама паде ми у очи један егзенплар чувене клерикалне ревије „La Civiltà Cattolica“. Право да кажем, ја је не шћах на Максимилијанову столу тражити. Сав овај кабинет одаје, уосталом, на најфрапантнији начин, надвојводину љубав ка свему што је лијепо и оригинално, његову велику предилекцију за самовање и живот душевни.

Увијек уз пратњу свог „бијелог фратра“, попех се и на терасу масивне четвртасте куле, гдје је, кажу, била љетна војводина трпезарија. Ту су Максимилијан и Карлота често сједјели и на хладу вечеривали, гледајући како сунце силази у далеко море од Романьâ, и кројили планове за своју смјелу будућност. Многи ће се златни санак бити, јамачно, на том чардаку испрео, нарочито у ово тихо вечерње доба, кад сунце клоне своме јадранском гробу, а велики источни мјесец помаља иза сурих српских планина. Та ни данас није могуће ту дуго стојати, а да те свакојаке мисли не салете и не одвуку у ону јадовиту прошлост.

Да жалосно ли бјеше ово поглавје свјетске историје!

Представимо себи ова два млада и лијепа створа, што у очи поласка за незнану земљу и још незнанију судбину, иду Светом Оцу на благослов и подворење; представимо себи тог плавог кољеновића којему је из кротких,

умљем прожетих очију, сијала сама доброта; па тек оно милокрвно, срећом обасјано чедо, које се својим војном чисто поносило; промотримо их часком скупа на оном трошном Монтезуминином пријестољу, па се затим опоменимо како је немилостиви удес једним самим ударцем тај замамљиви призор уништио, као што бијесни вихор сатаре једним махом и лађу и смјела лађара.

Биједни Максо! Да се, којом срећом, нијеси никад са овог красног острва кретао и у потјеру хитао за блуднијем ватрама тамо преко Океана, па ма колико ти се те блудне ватре јављале у облику скиптра и царске круне! Али си, витеже, своју грјешку опет љуто испаштио, те данас нема осјетљиве душе која би могла да ти свог милосрђа откаже. И, заиста, макар како историја о мексиканској пустоловини судила, нико не ће моћи порећи да је Максимилијан Хапсбуршки достојан био да своју главу заложи за бољу ствар, но што је био вајни мексикански цезаризам. Његова витешка смрт показала је то најсјајније.

Сишавши са локрумског чардака, обиђох најзад и ћелију покојног царевића Рудолфа, тог другог жарког и симпатичног хаџије кроз вилинско царство Љепоте, чија ће смрт остати увијек обавита тајном, као што су тајном обавити завршеци оних оријенталних легенада у којима се пољупци сладострасно преплићу са роптајима самртним.

И ова је соба мајушна, уска, али раскошно освјетљена из пуна зреника. Чедна, иначе, врло чедна; тамо у величајном Бечу би се

овим покућанством једва задовољио какав богати „скоројевић“ из средњег сталежа. По зидовима, неколико осредњих цртежа и три женска портрета, три у бога дивне женске главе, ама тако привлачне у својој еклатантној младости, да нам је тешко са њих очију скинути. Њихове се крупне очи блистају као небо осуто звијездама. Поред скулпторских плећију, плијене ти поглед и мозак њихова чела, дивно заоквирена дивнијем увојцима. Па си и нехотице готов да завидиш срећним изабраницима, којима је суђено било да те љепоте-жене овјенчају круңама, као што их заиста и овјенчаше, те да их уздигну високо, високо — изнад свију другијех — на сјајно пријестоље.

Кад се вратих на обалу, сунце бијаше већ утонуло у морску пучину и боје у зраку почеле лагано трнути; небо, на заласку, бјеше чисто као опал, са гдјекојим блиједо-љубичастим праменом облака. У ваздуху се таласаху неки чудни неодређени шумови, слични уздаху на умору, дисању лишћа или лепршању крила. И док се душа повлачила у се, обузета неком неисказаном стрепњом, ја се опростих од брата калуђера, скочих у чамац, па се отискох низ чивитасто море, домишљајућ' се непослушном памећу оним красним стиховима у којима је Божанствени Пјесник изразио толико пусте чежње и толико поезије:

Era già l'ora che volge il desio
  Ai naviganti, e intenerisce il cuore
  Lo dì ch' han detto ai dolci amici addio:
E che lo novo peregrin d' amore
  Punge, se ode squilla di lontano,
  Che paia il giorno pianger che si muore.

Пут Боке Которске.

Међу најљепше ствари што се овуда, а ваљда и у цијелом Приморју, могу да виде, спада несумњиво поглед на Дубровник с морске пучине, кад се пароброд креће из Гружа пут Боке Которске. На осјеку големог Срђа варош се спушта к мору и по њему шири и бјеласа, као да је израсла из таласа. С једне и друге стране вароши, по брдскијем обронцима, изнизао се безброј љетниковаца кроја талијанског, напола затрпаних у богатој вегетацији, међу којом се истиче лепезаста палма, џиновским узрастом својим, изнад свега осталог биља. Ближе к мору алоја и кактус расту насумце из голијех избрежина, опомињући путника на раскошну природу и питому приморску флору у Монаку и Монте-Карлу. Панорам је Дубровника, с његовим високим, сурим зидинама и залеђним фортификацијама, кад га с мора гледаш, напросто импозантан. С јужне стране града, од заграђа Плочâ па до самостана Светог Јакова, шарена пејзажа гори и блиста својим живим, сунцем обасјаним бојама, као какав живопис фламанд-

ски. Рекао би човјек: прекрили брдо ћилимом од зеленог атласа, па по њему просули руковијет разнобојне свиле. А усред мора, које се у жаркој свјетлости прелијева као огромно зрцало, плови зелено кубе фантастичног Локрума, који се ту десио да својим тмастим профилом дода задњи потез кичице мајсторској слици.

Идући даље поред шумовите долине жупске, пароброд мимоилази двије голе, сунцем опржене хрди: отоке Мркану и Бобару. У дну се бјеласа Цавтат, древни Епидавар, овјенчан са западне стране низом танкијех чемпреса. Још даље, истичу се обриси романтичког приморја конавоског, опасаног са сјевера високијем ланцем планина, док се најзад не укаже, између два брдска рта, чувена лука молунтска. Ми сад имамо поребарке сву силу пространог Јадрана, и треба да смо захвални богу Нептуну што је површје његова житкога царства прилично мирно, јер би иначе на овом мјесту, штоно реку поморци, било „чорбе“.

Међутим је на нашем броду лијепо вријеме измамило путнике на кров. Моћне клисуре на рубу морском (Конавоске стијене) пролазе мимо нас као џиновске страже на подножју кршне Херцеговине. Најзад нам се укаже на видик, на стрменитом гребену свом, тврђава начичкана тешкијем топовима, и до ње висока кула-свјетилница: то је чувени Оштри Рт. Ево нас на тријумфалном улазу у Боку Которску.

Не очекивајте од мене да вам описујем панорамске љепоте моје красне постојбине; то

су много вјештији од мене покушавали, ал' им похвални трудови само једно постигоше: да у странцима побуде жељу да ова природна чудеса својим очима виде, јер је према њиховој реалности и најбољи опис блиједа сјена. Которски залијев спада, у истини, међу најљепше крајеве што је Творац под капу небеску смјестио; ни на ком другом крају није природа издашније показала ћудљивост своје фантазије, ни виднијег трага оставила о својим потајним силама, што онда, кад је ово своје мезимче „на махове стварала“. Бокељски залијев треба, рекох, својијем очима видјети; па опет, кад бих морао да се (из обзира према љенијој страни рода свог) упуштам у поређивања, ја бих његове жалом опточене и кршом овјенчане затоне упоредио са сликарским обалама ломбардијских језера и са некијем крајевима у Швајцарској; но томе се упоређењу противи разликост поднебља, и нарочито чињеница, што је у оним срећним земљама људска провртност све могуће учинила да природне красоте удвостручи, док је овдје људски немар и несташлук све своје учинио да природно дјело поквари, јал' убатали. И, заиста, док се на китњастим обалама луцернског језера и чувеног Lago Maggiore подижу бајне „ville“ и раскошни хотели, овдје нас на улазу Бокâ, између Оштрог Рта и Отока Жањице, па онда између Кобиле и Луштице, дочекују на зимзеленим брдским висовима мрки шанчеви и оклопљене куле, начичкане Круповијем топовима. А гдје такове декорације нема, ту је, на жалост, малијем изузетком, још све у стању — природном.

Срећом божјом, то је стање само собом тако интересантно, тако чудновато, да се путник, кроза читавих четрдесет километара пута, од Херцег-Новог до Котора, не може довољно да надиви гигантском панораму који је, због својих наравних љепота и разних перспектива, управо јединствен.

Ја сам се — Бокешко дијете — овдје родио и своје најмлађе, ако не баш најљепше дане провео; па ипак, кад сам данас, након више година отсуства, поново угледао на зеленом хумском хрбату стари Твртков град (Херцег-Нови) којему се испукле, брштаном обрасле зидине огледају у морској пучини, а с бокова стеру питома игала Топле и Савине, док му за леђима страше небу под облаке стравичне врлети мајке Херцеговине — мени се чинило као да те природне дивоте први пут у животу гледам, те сам чисто у њих пиљио као у нека чуда. У души својој осјећао сам нешто налик на осјећање човјека који напрасно учини неко важно откровење. Па ми на ум падаше историја оног француског свештеника, којему Бог у старој старости објави тајну свемирне љепоте. Божји се слуга тај, путујући по Сјеверној Америци, намјери негдје на подножју Хридастих Планина (Roocky Mountains) на једног млађег свог земљака, страсног путника, који не могаше да се довољно начуди што се тај оронули старац, под своје маторе дане, бијаше одважио на тако далеки пут. И он ће га упитати за узрок томе. „Ствар је веома проста“, одговори стари попа. „Отраг шест мјесеци био сам оболио, штоно реку, до гроба;

у том биједном стању, причини ми се једне ноћи у сну као да сам већ изишао пред лице Господа, који ће ме упитати: — Кажи-де ми, сине, како ти се допаде онај красни свијет што ти га дадох за стојбину? — Умуком мӯком, јер нијесам чисто знао што да одговорим. Бисте ли вјеровали? Ја који сам свега вијека пастви својој проповиједао о неком „бољем свијету“, не знађах готово ништа о овоме, по′ ком чепљемо. Кад се пробудих иза сна, склопих руке, па се помолих Вишњему да ми поврати здравље. — А ако преболим, рекох, уложићу бар неколико мјесеци да се нагледам Твојих чудесних дјела. — Што рекох, не порекох — и ево ме на путу око земље.“

И сиједи хаџија, посматрајући задивљен оријашке литице Хридастих Планина, понављаше заносно, као што ево чиним сада и ја, познату библијску ријеч: „Велик јеси, Господи, и чудна дјела твоја!“

Херцег-Нови.

20 августа.

Кад са обале морске, прилично стрменитом узбрдицом, узађете у предграђе, раскрије вам се пред очима мајушна чаршија, запођена неједнаким гобељастим камењем и оперважена с бокова узаним тротоарићима, за којијем се дижу станови разна кроја и висине, што се већијем дијелом додирују и којима су приземља махом запремљена дућанима. Између тротоара и калдрме засадише мјештани два реда дудовијех дрвета, којима се густо грање над чаршијом дивно испреплело, створивши народу за пазарне дане прекрасно осоје. Царски људи, који у мјесту звања држе, називљу ту чаршијицу „пијацом", али мјештани, кад хоће да је спомену, реку обично: „Испод мурава", као што се у Берлину каже „Unter den Linden". То је, да launch речеш, мјесни форум, састаниште мјеснијех оптимата, нека врста јавне саборнице, гдје се претресају сви мјесни интереси и решетају сва мјесна „збитија". Млађи људи, који су се некад одавали поморству, примаху ту од старих „морских вукова" прва упуства о животу и прве лекције из географије. Данас,

кад је у Боки нестало трговачке мрнарице, омладина броји звијезде на небу и — харчи дједовину. Десно од чаршије подиже се, над негдашњом градском капијом, назупчана сахат-кула, на којој се празником вије опћински барјак, па онда долази „главна пијаца", опћински дом, недозидана православна црква и остале зграде унутрашње вароши, које су махом без карактера, тако да чаршија „Испод мурава" остаје опет најоригиналније и најживље састаниште, право срце, бурза и универзитет вароши херцегновске.

Учени Jackson, — дослије најбољи вођ путнику кроз наше Приморје, — пошто је описао старинске бедеме, подигнуте на оштријем литицама што се спуштају косо у морску дубину, па онда тврђаву и суре планине изнад вароши, „које нуде толико грађе сликару", додаје меланхолично: „Херцег-Нови, сјем своје живописне ваљштине, нема ништа чим би задржао путника; између његових древних зидина нема апсолутно ништа, што би вриједно било да се види, пошто у вароши нема никаквијех старина, сјем посрнулих Твртковових бедема".

Ма да је то тежак ударац за моју суграђанску сујету, морам ипак признати да у том археолошком становишту енглескога писца није ништа претјерано. Овдје нема, доиста, ни јавнијех споменика, ни музеја, нити је тога, према историјској судбини ове ратоборне варошице, могло у њој бити. Тога ради амбиција мојих данашњих суграђана и не лежи у томе, да се ово мјесто сматра као неко огњиште умје-

тности и археологије. Њихове су аспирације сасвим на другој страни; они хоће напросто да се „Нови“ сматра, као што збиља и јесте, *најљепшом* климатском станицом на јадранском мору. Рекох најљепшом, ал' не велим уједно и *најудобнијом,* јер што се удобности тиче — барем како је данашњи европски „comfort“ захтијева — у томе је Херцег-Нови, жалибоже, још прилично заостао, премда се у потоње вријеме и он, попут осталих приморских градова, из петнијех жила упиње, не би ли се отео худој срећи која га од почетка прошлог вијека беспрестанка прати. И тако је, за мојега одсуства, много штошта учињено да се страним путницима боравак заслади, те је већ ту и добро уређена гостионица, и неколико кафана, и ванредно гостопримљива „Српска Читаоница“. Уз то је већ зачета и градња нарочитог хотела за путнике, за који је иницијативу узело једно удружење капиталиста из мјеста. Не треба к томе заборавити, како је Херцег-Нови средишње мјесто, гдје се једном на недјељу окупљају на пазар сељани из околних мјеста, из дубровачкијех Конавала и, понешто, из сусједне Херцеговине. Отуд странцу згодна прилика да се нагледа разних српских типова и живописне народне ношње. А о обилаштини и релативној јевтинoћи хране, не ћу ни да говорим: Херцег је Нови на гласу у цијелом Приморју са своје гојне дивљачи, укусне телетине и „младог“ масла. Црно „Каменско“ вино пак нема шта да завиди — кажу вјештаци — ни најстаријем „Бургоњцу“.

У материјалном погледу нема путник дакле

рашта да жали „за Европом“, особито ако му је Бог дао толико свијести, да без муке може да прегори пиво и.... „café-chantants“. Јер ја — већ ради путникове части — претпостављам да ће он овдје доћи нарочито с тога, да окријепи здравље и „да се рâји“ поезијом природе. А тога ће овдје наћи у изобиљу. Наћи ће, сјем тога, ако воли друштво, симпатичне омладине и услужних цицерона, који ће му радо причати историју ове вароши и разнијех владавина, што су се у њој мијењале од првог босанског краља (Твртка) до првог француског цара (Наполеона).* Али, како рекох, Нови страног путника, пређе него ли својом историјом и својим старинама, привлачи својим красним положајем и благим поднебљем. Његове су куће махом закриљене маслинама, ловориком и плоднијем кедром. У неко доба године, кад су лимунови и наранче у цвијету, мјештани морају да и обдан затварају прозоре својих кућа, јер би их иначе опио превећ оштар мирис из вртова и авлија. Чувени српски пјесник, данас већ покојни Љубомир П. Ненадовић, који је више пута овуда пролазио, вели у својим *Писмима,* е Херцег-Нови управо не зна за зиму, јер га зими грије топли вјетар с југа, а љети не трпи од жеге, јер га провијава хладни вјетар са отвореног мора. Па пошто се нахвалио романтичног манастира Савине и његова бујног зеленила, наш се Чика Љуба заноси, удешава гусле јаворове и овако поздравља „старца на

* Све је то вјешто испричао мој стари пријатељ, српски књижевник К. К. Поповић, у својој занимљивој књизи: *Херцег-Нови, у спомен 500-годишњице му.* Задар, 1884.

камену“, као што га назива Владика Раде у „Горском Вијенцу“:

Нови чудно мјесто, пуно сваког чара,
Нови у свем свету нема равна пара!
Крај мора природа чудо учинила:
Што најлепше могла то је сатворила.
Куд год око бацим, на лево, на десно,
Све је намештено дивно и чудесно.
Неапољ сам глед'о, о вечери бледа!
Ал оваког нигде немадох погледа.
И чудим се сунцу како може заћи,
Кад лепоте ове неће нигде наћи.

Стихови нијесу, додуше, најбољега кова, а хвале и упоређења прелазе малко у иперболу; али сведимо пјесниково одушевљење у праве границе, па ће опет од његова славопјева остати толико, колико је довољно а да се увиди јак утисак што га је ова приморска варошица морала учинити на пјесника-путописца, који се чуди што његови земљаци, које љекари упућују да траже блажу климу, не долазе у Боку-Которску и Херцег-Нови, него иду у туђа скупа мјеста, гдје се, нарочито они што не знају језика, од тешке самоће још већма разболе. „Клима је, вели Ненадовић, у Херцег-Новоме пријатнија и љепша него у Ници. А што се тиче живота и друштва, може се слободно рећи, да сама она искреност с којом вас сваки пријатељ срета, најбоља је медицина за људе којима је здравље порушено. Кад дођете у Херцег-Нови, нијесте дошли у туђу варош; чини вам се да сте дошли својој кући, међ своје сроднике, познанике и пријатеље“.

Овако наш чика Љуба. Али је чика Љуба — иако искусан путник и вјешт посматралац, био прије свега осталог српски родољуб, па

му је, можда, „своје“ било најмилије. Уз то су пјесници тако склони на оптимизам! Не смета; ако не вјерујете Србину пјеснику и оглашеном путопису, ево вам другог једног и то класичног свједока, на којега не може пасти сумња да је ове питоме крајеве хвалио из претјераног српског шовинизма. Тај је класични свједок пок. надхерцег Максимилијан, потоњи цар мексикански, који овако описује свој први „излет“ у ове крајеве: „Први утисак што га на ме учини Херцег-Нови бијаше чуђење што се у нашем завичају боље и изближе не познаје ова чаробна питомина. Свак у заносу неком трчи у Ницу, Фиоренцију и у друге крајеве Европе, а нико жив и не сања да у истој нам ћесаревини има предјелâ гдје издашно расте под ведријем небом свако миље и биље, и гдје је љепота издашно растурена колико игдје на кругу земљином... Те ако просвјета и није овуда још све своје благодати просула, ипак богат и свјестан човјек, кад би се настанио овдје и за свој конфорат постарао, јамачно би с поносом неким називао својим овај рај, у којему палма и дубовина расту напоредо“.*

На жалост, такових је богатих и уједно свијесних људи свуда, па и у овој држави, врло мало. Биће ваљда с тога што се те двије особине ријетко када заједно налазе, те је најчешће путâ бистра свијест одјевена у траљама, док је моћ и богатство понајвише у рукама које се лако не отварају. Оно је, додуше,

* Maximilian v. Oesterreich: *Mein erster Ausflug*. Leipzig, 1868. Стр. 232–233.

отраг десетак година изгледало као да је Бока, и уза њу Дубровник и сва Далмација, такова госта и мецену стекла у особи једног чешког грофа, који заиста дође и на цвјетном Топаљском игалу (у Херцег-Новом) набави зgодан комад земљишта, тобоже да на њему озида себи љетну резиденцију, која је, дајбуди, имала послужити као мамац и осталој господи с обала Дунава и Влтаве. Али се сва лијепа обећања тога чешког великаша сведоше на то, да је његовом иницијативом склопљено у Бечу неко платонско друштво „за промицање интереса далматинских“, које се у неколико година свога филантропског живота одликовало тиме, што је одржало неколико академских сједница и свога зачетника неколико пута именовало предсједником. Да је тај несуђени мецена остварио бар своју личну намјеру, па себи и својима саградио удобан љетниковац у овом красном приморском оквиру, гдје је ваздух тако благ и тако миришљав, и гдје човјеку мајка природа тако њежно и тако штедро раскрива своје божанствене груди!

Али му ни то не би суђено, и племенити је човјек лани сишао у гроб као наш морални дужник. Нека га Бог помилује за његове добре намјере!

24 августа.

Међутим сам ја овога пута „Испод мурава“ затекао једну велику новост: низ упрегнутих кочија, са кочијашима који чекају да се путник само јави, па да „ошину“ куд му души драго. То је права тековина за коју

треба да смо захвални предузимљивим херцегновљанима, који су тај знаменити корак учинили својом рођеном иницијативом. Кочијаши немају, истина, цилиндра попут оних у Бечу, него су на главу турили фес с модром кићанком, као и њихове колеге у Дубровнику; али то одговара канда боље локалној боји, те је странцима сасвијем право; тијем више што су кола солидна и елегантна, тако елегантна, да им не би зазора било ни на великој алеји бечкога Prater-a. И ја сам одмах употребио једна да се одвезем до манастира Савине, гдје се већ увелике чињаху припреме за обичну прославу Велике Госпојине. Што је манастир Савина, „брчно перо новске крајине“, и његова шума од ловора и ћепериза, то вам је већ казао Стјепан Митров Љубиша; али он описује манастир, кад га гледаш с мора. Друго је нешто, кад зађеш у његову дубраву, па се прошеташ кроз разне алеје и лавиринте, што их је владика Петрановић по њој пробио, те наједаред панеш на „Красно осоје“, јал’ на „Владичину главицу“, одакле ти поглед обухвата у један мах, под ногама питому мељинску увалу и пространу новску луку, а према себи, наоколо по зренику, Суторину, Оштри Рт, Росе, Зеленику и Кумбор, те у даљини кречна брда црногорска, што се истичу у плаво небо као ужасни остаци хаоса.

Некако у шест сати послије подне банух у манастир, надајући се е ћу у њему затећи новог бококоторског владику, преосвештеног еп. Доситија, ал’ он бијаше у тај мах у својој резиденцији. Браћа калуђери, моји ранији

знанци, дочекаше ме и овог пута својом старом пријазношћу и проведоше кроз манастирску дубраву, по којој смо у разговору застајкивали на љепшим тачкама, дивећи се љепоти разних перспектива и панорамских видика. По земљи, куда смо пролазили, бијаше пала суха маховина и направила читав тапет од лишћа. Ала дивне тишине у густом хладу ове шуме! Око мене је све тако пријатно и тако мирно било, да сам — заборавивши сваку бригу — очаран гледао пред собом, задовољан што дишем, што сам жив!

Кад се упутих из манастира, да се низ морску обалу вратим пјешке у Нови, дан је већ нагињао крају. У зраку бијаше изумро сваки шум, сваки повјетарац, и само што је још пјевукао попац. Идући путем, ја сам са неким чудним љубопитством посматрао кржљаве биљке и посрнуле стијене покрај пута, које ми бјеху све познате из дјетињства и које се бијаху тако мало промијениле. У сутонској румени боје предмета не могаху бити љепше: јасно плаветнило планинâ, плаветнило мора, смарагдско зеленило џбунова што покриваху стијене, црвенило шипака, мрко зеленило маслина — све ми то ствараше праву радост за очи. И ја сам се мишљу враћао у оно невино доба прве младости, кад је човјеку тако пријатно *живљети*, већ самога живљења ради. То су године из којих нам се највише жури изаћи, а у којима бисмо, напротив, требали највише чајати, јер су оне извор среће и задовољства, које ништа не може да помути. Па и кад нас каква недаћа у тим младим

годинама снађе, ми је лакше подносимо, ми јој се јаче одупиремо, пошто је све — па и само страдање — неким чаром обојено у оном дивном премаљећу нашег срца и наших мишића. То је оно весело и безбрижно доба, кад пјесници најживље осјећају „слађани бол живота", осјећају све радости и жалости човјечанства, чије гријехове на земљи испаштамо, ал' у њима и уживамо. Сјетимо се само младог Хајнеа: „Ti-ri-li! Ti-ri-li!... lasst mich leben! Das Leben ist gar zu spasshaft süss!..." Па тек нашега Бранка:

Зоро бела, росо, бистро врело,
Па ти јоште, моје чедо бело!
Ко да згледа дивне очи твоје,
Па у срцу да му не запоје?

Посве је дакле логично, што се сви с усхитом сјећамо и што се пјесници обично са чежњом осврћу на своје младе дане. А како и не би? Већи дио успомена и обмама (које су опет људском срцу тако потребне!) припада оном невином добу које, ако с једне стране може важити као доба лакијех заноса, оно се с друге стране одликује и витешкијем полетима, а кашто богме и јуначкијем одлукама, какве се само у младијем срциcа рађају, као што се мирисно цвијеће најбујније јавља о прољећу. Па тако се ево и ја обзирем сјетно на своју младост, која је давно нагла западу, и упоређујем мишљу ове маторе дане са онима који су већ прошли, дане пуне жара и зелене наде, радосне дане, кад су пламеном маштом крстарили смјели снови, а срце не знало још што су посртања и неминовне дизилузије.

26. АВГУСТА.

На површини воде, која је равнија но што би могла бити површина каква језера, у оквиру кршних планина, огледа се пространо небо, и то је као неко друго небо које се види у огромном огледају морском. По читаве часове сједим на обали и посматрам испод себе овај други свод, сличан своду који је нада мном. На њему је све: ситни бијели облаци, што путују по простору, и јарко сунце са својим пламеним колутом. Гледајући у ове уображене дубине, обузима нас као нека несвјестица; човјеку бива понекад као да под њим зја растворени бездан, који ће га од часа до часа к себи привући и прогутати. Вода, затворена међу овим голим планинама, кадра је да изазове ове обмаме и ову несвјестицу.

Море је красно у свако доба дана, ал' га ја опет најволим гледати у јутру, на освит дана, кад се дигнем „у рибу" са својим старим лађаром Трипком. Што је зора ближа, лака магла све се товише разлази с морске површине; велике спектралне слике, што су се до отоич спуштале у бескрајне дубине, сада се полагано гасе, нестаје их, тако рећи, под ударцима нашијех весала, док се најзад не помоли на истоку ружичаста румен јутарња. За мало, па се јави и сунце, и онда се око нас разлију потоци рујне свјетлости, а море трепери, па се надимље и дакће, као колос што се буди иза сна.

Ми се усидримо усред пучине, разапнемо над главом шатор да нас брани од звјездана, спустимо у море ометке, па читаво божје

јутро ловимо кањце и арбуне. За мене је ово најљепше уживање и, уједно, најзгоднија прилика да се, уз овог старог морског вука, враћам мишљу и срцем у нашу заједничку прошлост, кад он бијаше још једра и здрава људесина, а ја тек малено гупче. Сиромах Трипко! Док је млад био, бјеше жив и окретан, да би се на игли вртио. Кад се новске лађе по луци на једро утркују, његов чамац стигне увијек међу првијема, а кад се (објешењак!) недјељом залиже, накриви капу на херо и засуче своје гараве брчетине, варошке цуре за њим чисто да полуде... Три је пута око свијета пропутовао и у крвавом вишком боју златно одличје добио... Е па гледај га данас! Не ваља изгорјет', спопале га пусте године, а женска рука одбјегла, као да је на њему куга. А он се — матори вујо! — у себи гризе, и свако вече у цркву пада и Бога моли да му врне „ишно" младеначке снаге и жустрине!... Биједни Трипко! Ја га чисто кљукам духаном и бакшишима, па га тапшем по рамену и стежем његову старачку руку, те му напомињем дане, кад ме као дјечка носаше „на кркаче".

Еј голема јада за човјека и за жену, кад сами себе надживе, кад постану млађему свијету на сметњу и заман уздишу за краснијем дневима, који су давно прошли!

Еј, колико су сретнији они, којима је усуд усудио да са земље ишчезну у најљепшем јеку младости, док су снови још бујни и ружом обојени, те док се човјек није још угнуо под теретом година и пропалих нада!

28 августа.

Много више него ли се уопће мисли, човјек наличи земљи у којој живи и која га својим хљебом храни; али се рибојеђе опет највише разликују од сухоземаца, који се месом хране. Ко о томе сумња, нек упореди само Љубишине и Матавуљеве приморце са Лазаревићевим шумадинцима и Адамовљевим сријемцима, па ће одмах увидјети разлику у темпераменту и у погледима. Али разлика није само у ћуди и карактеру, него се она још већма очитује у саставу тјелесном. Ови моји сухи, око науснице и по бради избријани и тамнолики земљаци, права су слика и прилика кршних литица своје постојбине, под којима је само гдје-гдје тек на избрежини пукла ливадица или се растурила зелена шумарица, док је остало све голо и опржено сунцем. А у дубоком, инквизиторском погледу њихову, огледа се, рекао бих, једна честица бездна морског. Много се говори о утјецају планинских предјела на образовање карактера односних становника; и, у истини, човјек се на бреговима осјећа некуд ближи небу и у свему слободнији, па није чудо што на примјер Швајцари и Црногорци тако силно љубе свој завичај и његову слободу. Али, ако је могуће, ја бих рекао да је осјећање неодвисности и безграничне слободе, што га побуђује видик пространог мора, још јаче и трајније. Прије свега, од свих великих призора, море је оно које се најбоље даје обујмити погледом, те које гледаоца највише разговара и његовој машти говори. Ко из ове књиге умије да чита,

наћи ће у њој читав свијет. На мору се разнолике боје и разне градације свјетлости, тако рећи, међу собом играју; море је у својим метаморфозама неисцрпно; ту се стјечу и узастопце мијењају сви облици силе и њежности, тишине и јарости: У своме јединству, море је најћудљивији елеменат; онај елеменат, који у својој монотонији показује највећу варијацију. Море у нама изазивље увијек нове сензације, а не може никад да их све исцрпе.

Човјеку крај мора није никада дуго вријеме; ко је на њему и уза њ одрастао, па га се напрасно мора да одрече, тај за њим чезне и уздише као за милијем створом, и нема мира док му се опет не поврати. Море, на неки начин, тежи да наше мисли успава и да нас подстакне на сањарије. Рећи ћу јасније: на мору се некуд *тромије* мисли, али су мисли зато опет бистре и сређене; оно нам улијева у душу један дио своје пјесничке природе и своје потмуле хармоније. Кад се приморац по „невјерној стихији" у свијет вине, он се, истина, отргне од својих најмилијих афеката; остави породицу и отаџбину, пријатеље и вјерну љубу, али његово срце не ће опет зато да отврдне и осурови. Напротив, док се сроднички везе и пријатељски односи на дому сами собом тару и земаном тéжê да олабаве, дотле их поморац тим већма његује, што он не може да им дâ израза него тек с времена на вријеме. Уз то поморац, колико год свијетом крстарио, остаје увијек између оне четири даске, на којима је из дома отпловио. И док се осталим путницима, који сухом земљом путују,

отаџбина све више и више испред очију измиче, што год даље залазе, дотле поморац, попут спужа, носи увијек своју отаџбину са собом. Она с њим заједно плови на оној „ораховој љуски", на којој је одједрио из домаће луке и која ће га, акобогда, опет здрава у њу вратити. Ту, на том малом пловиграду, он говори својим језиком, врши своје вјерске обреде и ужива заштиту домаћих закона, као да је мирно остао на своме огњишту.

И тако бива те се у бокељског Србина, покрај свих племенских особина које су нашем народу већ у крви, образује и нека друга нарав, неко особито психичко и физичко обличје, с којега се он од остале своје браће издваја, и које мора да у тој браћи изазивље чуђење. Какав је то Србин? — питају Срби са стране. Та то није Србин, то је некакав талијански јужњак који је дуго тумарао с Енглезима, па се најзад настанио међу Србе и стао славити светога Николу путника, домаћу славу приморчеву. Али то ишчуђавање не траје дуго, јер се у дужем опћењу из сваког бокеља ишчаури „кичељиви" старосједилац, који своје родословје доводи од Косова и у своје пређе убраја (сасвим озбиљно) Страхињ-бана и Марка Краљевића. То је онај исти наивни понос, с којега се сваки прави Еспањолац сматра потомком војводе Консалва и Кампеадорскога Сида. У осталом, не ваља заборавити да је Бока старином припадала бановини зетској, па није никакво чудо што се у њој и данас мисли, е од соколова пилета мора опет само соко да буде.

30 августа.

Право вели чика Љуба Ненадовић: у овом је чарном приморском крају све „намештено дивно и чудесно“ — али само кад не дува „шилок“ (јужњак) и кад је између Суторине и Кумборског Рта вода мирна; јер иначе, кад се над овим високим планинама наднесу црни облаци, а с пучине „уждије“ вјетар, онда се овај тихи новски затон, ово „чудно место, пуно сваког чара“, може да претвори у паклени казан.

А тај се преобрат овдје понекад деси у мало часака; баш кад му се човјек најмање нада; да речеш: из неба, па у ребра.

Небо је ведро као рибље око, а у ваздуху влада мртва тишина, еле вријеме, какво се само пожелити може. Наједаред се на хоризонту појави облачић, који се све већма црни и диже у вис. Мало по мало и око тог јединог облака окупи се читаво јато омањих праменова, који ће се скоро сви у њега слити и читаво небо прекрилити. Уједно стане сијевати, небеска артиљерија отпочне свој ужасни концерат, а море се узвитла и поцрни као разјарени Стигс.

Ал’ и то гњевно вријеме има своје особите дражи.

Ко није у Приморју живио, тај не може знати што то значи, у доброме друштву крај ватре сједјети, док на пољу, или боље на мору, хуји вјетар и бијесни олуја. Па још кад се у друштву затече какав стари морски вукодлак, који је сав свој вијек на пучини провео, те који је вољан да уз чашу самотока раздријеши

торбу својих успомена и уједно попусти узде својој јужњачкој фантазији!

Међутим, док трају ови лијепи тихи каснољетни дани, са својом у неку руку јесенском меланхолијом, ја се користим доколицом да што више времена проведем на мору. Оно је ових дана мимо замишљаја красно, а с чистог и плавог неба шири се унаокруг весела и блистава свјетлост, те водена површина управо као да од мила подрхтава, дајући својим трепереньем обалама, које су још пуне љетњег цвијећа, све могуће нијансе боје и зеленила.

Ово „flirt"-овање с рођеним жалима не ће, жалибоже, још дуго трајати, па је ред грабити. Стога су ови моји задњи бокељски дани посвећени мору и „бурдижању".* Али сам од јуче за тај пријатни „sport" стекао и пријатна друштва. Овдје се од јуче налазе г. Готлиб В., сликар из Берлина, и његова кћи г.ца Ада, с којима сам се прошле године упознао на умјетничкој изложби у Млецима. Госпођица се Ада тада истом опорављаше од болести у прсима, те јој љекари бијаху посавјетовали ваздух топлога југа. Ове су године они пропутовали источном обалом Јадрана, те по мом савјету дођоше да неко вријеме проведу у Новоме. Г.ца је Ада веома интересантна појава од дјевојчета. Висока, танка, са протегљастим блиједо-руменим лицем, које је налик на свјеж листак јесење руже. Она врло мало

* Бурдижати, према талиј. *bordeggiare* = једрити на новст (zig-zag).

говори; али што говори, то је до краја смишљено и, обично, прожето неисказаном сјетом. Отац јој, напротив, врло радо ћерета. Већ првога дана нашег познанства дознадох на длаку све предмете и називе његових слика; кашње сам у разговору дознао сав његов „живот и прикључениja", па чак и неке ствари строго интимне. Он бијаше, истина, лани отишао у Италију да својој јединици потражи мекша поднебља, ал' уједно и зато да је успут разоноди и утјеши зарад једне скорашње биједе. Г.ца Ада бијаше наиме изгубила својега драгана — једног младог поморског официра — којега боксерска пушка обори мало година раније у познатој Кинеској буни. Уз то се старац надао да ће у Италији наћи обилате сугестије и као умјетник. Али за свога боравка у Млецима не бијаше сиромашни В. ни додирнуо кичице. Пред топлим, живим сјајем јужног неба и мора, а на домаку оне божанствене љепоте, која нађе израза у сликама старих венецијанских мајстора, његова техника застаде, његова се машта укочи. Човјек не бијаше у свом вијеку још ништа слично видио. Гледајући како пред вече сунце у море силази, или како изјутра „лагуне" дршћу у сунчаном сјају, он би у артистичком заносу давао израза својему чуду и узбуђењу.

— Грдне ли разлике — вељаше — између јужне и сјеверне свјетлости! На овом сунцу може и најмања цртица да се распламти и узме облик савршене слике; на нашем мртвом сјеверном дану губе се и замиру читаве групе предмета, читави предјели!

Најзад једнога ће ми дана сасвим озбиљно и болом у души изјавити:

— Свршено је! Бацио сам у море сав свој сликарски алат... Не ћу више да знам ни за масти, ни за кичице... Уосталом, шта би ми хаснило? На мојој „таволоци“ нема томе сличних боја; такове боје морао бих тек да изналазим, да комбинујем, а то није мала ствар... Биће боље да се оканем јалова посла... Шта велите ви, пријатељу?

Ја се лагано осмијехнух и хтједох, из учтивости, да му противурјечим: но он ми не даде ни да заустим.

— Бадава — рече: — те ме боје напросто доводе у очајање!

И старац одржа своју ријеч. Након кратког боравка у Млецима, вратисмо се заједно у Трст, гдје смо се сутрадан растали с договором да ћемо се ове године састати у Новоме. И тако доиста и би. Госп. Готлиб и г.ца Ада су овдје моји гости. Старог сликара, разумије се, и овдје заносе и одушевљавају отприлике исте љепоте природне и исти морски и небески призори, али као да се некадашњи живописац прометнуо у топла панегиричара природе, који слика само... покретима и узвицима. Што се г.це Аде тиче, она понајрадије — ћути.

30 августа.

Док смо јутрос једрили новским залијевом пут кумборског тијесна, мајстор је Готлиб падао чисто у занос, посматрајући око себе дивну слику мора на уранку. Око нас је све

рудило у првом руменилу зорину; плаво море том рујном смјесом бијаше добило неку љубичасту боју, по којој је мајистрал ткао своје таласе. Чамац је живо одскакао и нагло падао, тако да сам морао с великом пажњом крмити, бојећи се да нас који крупнији вал ве запљусне и не подуши. Али то није дуго трајало. Убрзо се дадосмо на лијево и закренусмо у мељинску увалу, гдје је ово дана усидрено једно одијељење ратног бродовља.

Три оклопнице, постројене кљуновима у једном правцу, створише се пред нас, као да су истом изникле из воде. Прошавши крај њих, прочитасмо им састраг крупна имена од позлаћене ковине: *Карло V, Арпад, Бабенберг.* Сјем њих, биле су ту двије крстарице, *Сигетвар* и *Зента,* и неколико торпедњача, што у тај мах крцаху угаљ на Мељинском пристану.

Угледавши те горостасне ђемије, г.ца се Ада бôно насмијеши и, усиљеном неком равнодушношћу, примјети:

— Пловиградови који су позвани да бригу воде о срећи и безбиједности тако званог „државног склопа“. Штета само што им је судбина да су често узроком несреће и смрти појединаца . . .

— Така је друштвена уредба — прихвати сухо стари сликар; — рат је једна ужасна нужда, неминовни друштвени закон, невоља која се не да отклонити.

— Неминовни друштвени закон? Па што се онда људи хвале да су свладали и укротили дивљу природу? Зашто се, уопће, боре против суровости и незнања? Шта нам онда

вриједи пра́во и шта, уопће, значи цивилизација? Признајмо пра́во јачега, и онда ћемо барем бити логични!

Изрекавши ове потоње ријечи, дјевојка укрути поглед у далеку пучину, као да је хтјела да по њој тражи једну невидљиву, милу слику... Она бијаше очевидно узбуђена.

Отац поврну:

— Дијете, ти просуђујеш ствари са одвећ узанога гледишта: са гледишта твога уцвијељеног срца. Али друштвена солидарност данас захтијева да јој појединци приносе што више жртава. Начело вјечитог мира види ми се, уосталом, као кад би ко бранио начело вјечитог прољећа.

— Па добро, — прихвати цура; — но нашто онда ваша друштва за одржавање мира? Нашто вам гласовита хашка конференција? Кажите боље: ми смо људи и данас рођена браћа троглодитâ и оних сурових дивљака што су живјели по пећинама. Збришите, господо, историју људскога напретка; сараните вашег Толстога и свечано објавите начело: „Човјек је човјеку курјак“.

Госпођица Ада постајаше очито нервозна; њене очи горијаху необичном ватром. Бојећи се да јој толика узрујаност не би нашкодила здрављу, нађох за добро да се уплетем у разговор, те ћу са своје стране опазити како су ратни покољи — ма колико их освештавала пракса — свакојако остатак варварства, и како би цјелокупна просвјета постала празна ријеч, кад би се стала бранити сурова теорија: *homo homini lupus*.

— Али зато — додадох на крају — не мислим опет да су људи од природе склони миру, да су то нека образована јагњад. Људи су, од свих живих створова, најзлобнији и најокрутнији! Ох, особито најокрутнији! Историја човјечанства пуна је самих грозота и ужаса, и ко напише *Историју људског свирјепства,* написаће најбољу биографију Адамова кољена. И док се људи одвикну да међу собом ратују, проћи ће, вјерујте ми, још много времена. Међутим благо ономе који има толико душевне снаге и хитрине да се од њих уклони, и да себи потражи мира и разоноћења у крилу и у поезији природе. Видите, госпођице, моје би арајство на земљи било овако путовати, путовати увијек, путовати беспрестанка!... Ићи увијек напријед, напријед, без циља, без одмора, дишући и сањајући...

— — — — — — — — — — — — —

Сирота Ада!... Њој није суђено било да дуго путује ни по плавој пучини, ни по хладној пустињи земног живота. Док ове редове пишем (јануара 1910), она лежи под снијегом застртом хумком, тамо негдје на хладном и магловитом сјеверу. Умрла је на измаку прошле јесени. Отац јој се прибио у постојбини и постао опет за невољу сликар. Вратио се старом занату, да се њиме утјеши, да уза њ своје јаде заборави.

1 СЕПТЕМБРА.

Главно је мјесто у Боки Которској, по старинском опредијељењу и по званичној дезигнацији, град Котор; али је морална прије-

стоница Боке Которске, без поговора, Херцег-Нови. Овијем не мислим нипошто да обарам цијену Котору и осталој Боци, али, бадава, Нови је мјесто гдје се најбоље *србује,* и гдје је туђинска најезда дослије могла најмање да захвати коријена. Што новљанима можда једино недостаје, то је мало више јединства и мало мање локалне суревњивости у њиховом јавном раду. Но то су већ недоскутице с којих не страдају једини Срби херцегновски . . . Напротив!

Моје се ферије (зовимо их тако) међутим примичу крају. Пред повратак у своје задарско заточење, имам да учиним још једну етапу посред славнога Јадрана. То ме сили да своје бокељско пландовање прекратим, ако ми се и неће. Сутра ћу опет да запловим „уз то сиње море“, те да се уставим за два-три дана на отоку Хвару. Двоструко се теже растајем од овога мјеста, што је Нови — у ово доба године — лијеп као сан, љепши но икада. Добро рекоше: сјеверна мјеста треба обилазити за највећег леда и мећаве, а присојне крајеве, кад сунце најжешће пече. Но не треба стога мислити е је овдје врућина несносна. Термометар не прелази никад 25⁰ R. у хладу. Дању нас, иначе, хлади *заморац,* а вечери су тако благе и, уз то, прожете оном јужном меланхолијом која срце буни, али га уједно испуњава слашћу и задовољством. Гдје се год окренеш расту смокве и, преко ограда, сију свој укусни плод по путу. А тек шипци! Њихово се красно воће распада на грани и просипље по земљи своје ситно зрње, које

личи на рубин, и кваси својим слатким соком маховину и увело лишће.

Данас, у очи самога поласка, отишао сам да се прошетам залијевом до Прчања, а то је као рећи: до на помол Котора. Оваку једну променаду препоручујем свакоме странцу, који у ове крајеве дође. Путујући кроз Бокељски Залијев, путнику брзо пролази вријеме; његов се поглед сваки час скреће с једног предмета на други, и он је чисто у забуни шта ће прије да гледа, море или копно: једно је љепше од другога. Парни бродић „Бокељске пловидбе“, којим сам се возио, пристаје у сва овећа мјеста с једне и с друге стране залијева. Преваливши комбурски рт, најприје смо се уставили под Бијелу, красни заселак при самој ивици морској, гдје је љети слазио на купање благе успомене црногорски кнез Данило. Наспрам Бијеле простире се унаокруг поље солиоцко, Превлака и питоми Тиват, заокружен џиновскијем клисурама, које читавом главом надвисује охоли Ловћен.

Полазећи из тиватског затона, пароброд окреће кљун ка сјевероистоку и пролази кроз тијеснац Вериге. Овдје путника чекају нове љепоте и нова изненађења. Кад пароброд ступи у ове уске просторе, вода добије неку азурну боју, а на рубовима тијесна огледа се на глаткој површини воденој једро зеленило обале. Ваздух је засићен аромом вегетације, те нам доноси с краја пријатне мирисе. На лијевој обали Верига леже Каменари, а на десној Лепетане. Нас неколико путника сједимо на крову и гледамо красну панораму

која полако измиче испред наших очију. За мало, и ето нас према Перасту, том некад јуначком гнијезду поmораца и ратника, а данас живом некрополу, што се, вели Љубиша, „уточио у голој стијени као шипак“. Из Пераста пароброд не иде правце у Котор, него скрећући на лијево улази у пространи залијев рисански. Чудновато мјесто, тај Рисан, под својим стравичним, невјероватним планинама! Према Рисну лежи „као у њедрима велике стрмени“ питоми Морињ, а поврх обојега Убли, Леденице и далеко чувене Кривошије.

Из Рисна се пароброд враћа поново според Пераста, и путује даље према Котору, мимоилазећи неколико краснијех мјеста, што се редају по обали. С десне стране, засађена густим луговима, јављају се најприје оба Столива, горње и доње, прво у пола брда, а друго брду на обронку. Затим се обала стере, оцртавајући своје фине контуре на кршној позадини, све до Прчања, којему се на хрбату бијѐлӣ величајна, никад не дозидана богомоља, започета још у прошломе стољећу. За Прчањом долази још једно мало мјестанце, Муо, и онда се у дну, на ногама страховите брдске урвине, укаже варош Котор, крајна међа Бокељског Залијева.

Након два сахата вијугаста путовања, кроз предјеле до највише мјере живописне, гдје се планински панорам у оригиналности такмачи са видицима морским, човјек у први мах не може да уочи настрану љепоту овога града, чија су утврђења, тако рећи, срасла с тврдом литицом, која над њим стрши.

Па се путник слабо обазире и на његово удобно пристаниште, којему се сastraga црне мрки градски бедеми, гдје се пошљедњи пут сретамо са крилатијем лавом млетачкијем. Наша је машта засићена, збуњена у бога дивним, час питомим а час дивљим призорима, којих смо се нагледали путем. Није куд ни камо: ко једном ове крајеве види, сјећаће их се за живота, као што се за живота човјек сјећа Млетака, луке напољске и Босфора; шта више, има путника, који веле да је Бокељки Залијев, што се оригиналне сценерије тиче, кудикамо љепши и од самога Босфора.

И кад је баш говор о Босфору, нек ми буде просто да овдје пренесем мишљење једног француског писца, који је у наше дане пропутовао Истоком; мишљење које се непосредно односи на тај прослављени Босфор и његову супарницу Боку Которску.

„Босфор се — вели тај писац* — обично хвали и узноси, као једна од најљепших ствари на свијету. То се стереотипско мишљење преноси с кољена на кољено; али би требало имати срца, па се отрести неких званичних шаблона, што их натурује вајкадашња навика. Нема сумње, Босфор је по лијепу времену лијеп; али тај призор нема у себи ништа грандиозна: ни великијех планина, ни богате вегетације; видимо само гомилу старијех дрвенијех кућа и нових окречених палата, без карактера, и неколико паркова, у којима боде очи шаренило, као год у нашим пољским

* J. Lesueur: *Aux bords de l' Adriatique.* Paris, Marpon, 1893. Стр. 211.

баштама, гдје се држе јавне игранке. Све је то скупа, кад поиздаље гледаш, прилично лијепо, али више живописно него лијепо; величанствено није никако. Ја бих заклетијем хвалиоцима Босфора напросто препоручио да отиду у јужну Далмацију и обађу Боку Которску. То се може да назове збиља лијепим призором: пространи рукав мора заоквирен џиновскијем брдима, којима су подножја окићена зеленијем бокорима, из којих се бјеласају убаве варошице или романтичне рушевине старих млетачких дворова. По дну залијева пењу се „небу под облаке“ стравичне врлети кривошијске и црногорске. Ту се барем свјетлост може слободно да игра по оним импозантним гредама и оним снијегом засутим планинским висовима. То је тек љепота!“

Ово је упоређење, као што читалац види, по нашу Боку врло ласкаво, премда је онај опис „царева града“ на босфорскијем обалама, ако ћемо право казати, малко песимистичан. Какомудраго, оно упирање прстом у Боку Которску има своју цијену, и ја бих желио да на њ обрате пажњу не само туристичка друштва великих центара европских, него у првом реду и нарочито управни кругови и виши државни фактори у аустро-угарској монархији.

Јадрански „Intermezzo“.

Један од толиких западних хаџија који су се у Јасној Пољани с Толстојем састајали (не памтим му у овај мах имена, али као да је био неки француз) прича, између осталог, како је извјесном приликом упитао чувеног писца, зашто се гдјегод не отргне од своје самоће, те малко не прокрстари кроз главне градове Европе, гдје би га јамачно његови многобројни поштоваоци дочекали са одушевљењем. На то ће му благијем осмијехом Толстој:

— Господине, ја се потпунно слажем с оним индијанским мудрацем, који је у путовању гледао једну од седам бескорисних ствари на свијету.

Као многа друга изјава великог руског мислиоца, и ова је изрека узела облик загонетног парадоксона. Као зашто да је путовање бескорисно?... Бог ће то знати. На сваки начин, ако то начело има смисла за генијалне људе и за... индијанске мудраце, оно је апсолутно без вриједности за нас, ситне створове, који не носимо собом читав свијет, као

они. Ми, осредњи људи, не можемо наиме да у пустињачком животу налазимо она задовољства и оне утјехе, што их налази један Толстој; и стога је наша чежња за кретањем разумљива. Ситној глуми наше егзистенције потребито је каткад мало промјене у сценерији. И зато је за нас свака промјена атмосфере коју дишемо, скопчана с неком потајном радошћу, и то чак и онда, кад се напросто крећемо у врзину колу домаћих обала.

Из Херцег-Новога смо јутрос пошли у осам и по сата, и мада је лађа на којој се возимо (дубровачки пароброд „Петка") прилично брза, не могосмо опет стићи у Груж него тек у сахат поподне. Разумије се, према томе, како прије тог доба нијесмо могли ни ручати, пошто су на броду ствари тако удешене, да се по могућству увијек ручава кад лађа стоји. Ја се јутрос на доручку нијесам никако штедио, па опет, морам исповједити, да сам неком тајном радошћу ишћекивао да лађа стане, те да нас бродско звоно окупи око трпезе. И тај час дође, и ја се *Петкиној* „table d' hôte" одужих са највећом савјесношћу, не обзирући се нимало на то, што је један трговачки путник, који према мени сјеђаше, сва без разлике јела кудио и налазио да су испод сваке критике. Тај се чово — родом из Салцбурга — враћаше из Босне-Херцеговине, па се у своме незадовољству непрестано позивао на изврсну њемачку кухињу новијех хотела у Сарајеву и Мостару. Треба, вели, поћи онамо и видјети како се нека јела готове. Откад је у Сарајеву отворен

„Hôtel Europa“, а у Мостару „Hôtel Narenta“, урођеници напустише сасвим и „рамазан“ и „часне посте“. Ко би, молим вас, тако луд био, па се давио пилавом и сухом пастрвом, код онако фине кухиње! Уосталом, народ иде у свему за напретком, те је већ крајње вријеме да се неке отрцане прерасуде и трагови преживјелих времена истријебе. Та, до врага! не живимо ли у доба Маркони-а и грофа Зепелина? Није ли радиотелеграфија потиснула некадашње брзојавне жице, и није ли крилати воз на путу да замијени жељезницу? Просвјета, знаност, то су данас полуге које свијетом дрмају, и које младијем народима утиру пут ка слави и напретку! Двадесети вијек, то ће, моја господо, бити вијек велике економске револуције, која ће из основа да преуреди друштво на темељу социјалистичком...

И незвани предавач којега нико не прекидаше (јер смо сви били запослени јелом, а и без тога слабо вољни да његову колпортерску памет солимо) настави без ичијег приговора даље у том правцу и заврши своје предавање, увјеравајући нас о својој тврдој вјери у напредак науке и позитивизма.

Бијаше управо крајње вријеме, јер се наш капетан, који сједијаше у зачељу, почињаше да врпољи на столици, као човјек којему су живци раздрагани. Његов поглед склизну од једнога на други крај трпезе, и као да хтједе рећи: „Ала сте, господо, стрпељиви!“ Па док се Швабо уклањаше задовољан са својом трпезном бесједом (Tafelrede), капетан викну послужитељу да нас мимо „панатике“ послужи

наоколо још по једвом чашом „Марсале“. Прихватисмо објеручке његову свијетлу понуду, па се скоро разиђосмо, једни да се завале у кревет, а други да отиду пушити на кров лађе.

И ја изађох на отворено, да се отмем напасти лешкарења, које се по обједу у мене лако изврги у — хркање; а то је на мору, и по лијепу времену, од Бога грехота. Прва ће нам етапа бити оток и град Корчула, гдје ћемо стићи у $10^1/_2$ сата у ноћи. Дотле има времена да крijепимо плуће морскијем ваздухом и посматрамо природу. Ми пловимо сада сјеверо-западу; сунце се провлачи кроз редове угасито-љубичастих облачића и спушта лагано зреннку, а велика небеска капа, провидна и чиста као сафир, прекрила је око нас пучину попут неизмјерна кубета. Пламени колут нагиње све више и више западу, а унакрст почиње да се по мору шири вечерње руменило. Далеко у позадини плаве херцеговачке врлети губе поступно боју, па их нестаје на суром хоризонту; с противне стране шири се море, као челично огледало, посуто отоцима и црвенкастим једрима рибарских шајки. Најзад сунце утоне у воду, а по блиједом небеском своду почну да трепере звијезде, једна по једна.

Лахор међутим доноси с бродскога кљуна, гдје је смјештена кухиња, пријатан вољ зготовљених јела, који се тако красно слаже са здравим и свјежим мирисом ваздуха морског.

По вечери излазим опет на кров, да се науживам хлада. Овај дан тиха бродарења

сплакао ми је с душе сваку бригу, таман као кад наводњени сунђер превучеш преко орошена стакла; па ми успомене јатимице кроз главу сијевају, дозивајући ми на памет мјеста куда сам пролазио и особе које сам познавао, гледао или љубио.

Ни на ком мјесту мисао не језди, нити машта тако ћудљиво шврља, као кад је човјек ноћу сам на води, у топломе поднебљу и под звјездатим небом. Ја се чисто осјећам раздраган и пријатно узбуђен, као да сам се напио добра вина, или насркао етера.

Лагана струја ваздуха што с вечера долази с краја, растире по мојој кожи тек осјетну, слану росицу, која ме по лицу голица као пољубац милог чеда. Избила је већ једанаеста; ми смо се истом кренули с Корчуле, и кроз ноћну маглицу назиремо, крај Пељешца, жижак трогране куле „Сестрицâ“. Мене су сањарије тако за собом повукле, да се за дуго не могох да растанем са својом наслоњачом, него сам у екстази посматрао бјељкасто небо, по којему звијезде трепераху као да су дрјемљиве. Дружина се бјеше већ давно разишла с крова, и ја сам могао до миле воље да шљедујем лету својијех мисли.

Па куд су све крстариле, како ли су се једна уз другу везивале те мисли, то би трудно било испричати; тек у неко доба стадох да размишљам о оном њемачком заврзану, што нас је за трпезом глушио својим „напретком 20-ог стољећа“ и својим „позитивизмом“. Па ми падаше на ум велики Наполеон и његов одговор францускијем научницима, кад га

једном у Египту заокупише и стадоше да му доказују, како Бог не може никако да постоји. Наполеон диже махом очи к небу, које бијаше осуто звијездама, па им лаконски одврати: „Врло красно, *messieurs,* али ко је све оно начинио?“ Као што је наравно, она господа не могоше да нађу исцрпна одговора, као што га — до данашњег дана — не нађоше ни њихови епигони, нити ће га, дајбуди, наћи икада.

Напредак! Наука! То су заиста врло красне ријечи, с којима се хоће да означи један од многих путева којима људи за истином теже; али за сваког правог научника, за сваког Дарвина или Пастера, колико брбљавијех колпортера надринауке, колико интелектуалних „Reisender“-а, попут оног нашег намјерног друга за бродском трпезом!

Наука, она права; наука која признаје релативност људскијех напора, и која се у њиховијем границама креће; такова је наука, бесумње, стекла големих заслуга, од проналаска најпростијих физичких закона, па до знаменитог изума Рентгенових зракова. Али кад се цивилизовани човјек нађе, очи у очи, са великијем тајнама свемирног *живота,* он је и данас отприлике на оном истом ступњу напретка, на ком се налажаху Ведски пастири, поклоници сунца, који су сваког јутра поздрављали његов повратак на небо молитвама и химнама.

Прошло је — кажу — доба чудотвораца; нема више на земљи чудеса.

Јест, у истини, прошло доба библијских чудеса; али *врхунаравно* или, ако вам је

милије, *божанствено,* постоји увијек у крилу природе. Ми смо, бесумње, похватали у природи неколико закона и објаснили неколико појава, које се редовно понављају; али оно што за нас остаје и данас *чудо,* то је универзални живот који око нас и у нама бруји и струји. Како постаје живот? Сукобе се, веле, два атома, очешу се један о другога, и отуда ниче, отуд се рађа живот. Врло добро; али то је *чешање* тек феномен извањски; требало би да нам објасните тајну живота *у себи.* А док се то не збуде, допустите нам да сматрамо чудом толико човјека, колико и ону ситну, невидну живиницу, што нам по књизи мили док читамо Бихнера; толико живот најмање травице, колико и онај безбројних звијезда штоно крстаре простором.

„Тôк природиних фаза — вели Carlyle — познат нам је дјелимице у овом мајушном планету; али ко познаје оне још општије покрете, од којих зависи и овај исти планет? У којем се недогледном циклусу креће овај наш мали епициклус? Могуће је, да је рибици сваки ма и најмањи закутак и сваки пијљак низ обалу на длаку познат; но зна ли рибица што о плими и осјеци, зна ли она што о периодичким струјама, о ализејским вјетровима, о мијенама мјесеца, о свему ономе што реди живот у њезиној локви и што ту локву (без *велика* чуда) може, с времена на вријеме, да узвитла до највеће буре? Та је рибица: човјек; његова је локва: земља; његов океан: неизмјерни свемир; његова плима и осјека: потајни путеви промисла божанског“.

Проћи ће дакле и двадесети вијек, као што је прошао деветнаести; проћи ће још много вијекова за њим, и *наша ће будућност у том погледу остати једнака,* као што је једнака остала и послије Коперника и Галилеја.

Прометејски трудови модерне механике угоне очито у лаж француског академика Бринетијера, који је хтио да навијести потпун банкрот знаности; али се, с друге стране, љуто вара, ко мисли да ће проналаз фонографа, бојадисане фотографије и телеграфа без жица иоле допринијети да се подигне тајанствени вео, којим смо сви обавити. Има нешто у дну савјести људске, што нам каже, како узевши све у рачун, признавши напретку што му се признати мора, овај наш свијет, у својој суштини, остаје увијек једнак, увијек оно што је био и што ће бити чак и онда, кад се буде на длаку испитао сјеверни пол и пронашао несумњиво поуздан начин за путовање по зраку.

Ето ти, читаоче драги, у врло кратком изводу, извјештаја о умној скитачини једнога незналице који би, јамачно, био боље урадио, да је отишао спати, те му се не би догодила неприлика, да га зора затече у бамбусовој наслоњачи, на крову пароброда, баш кад је овај закретао у спљетску луку.

Спљетске старине.

Спљет је варош Диоклетијанова, а Диоклетијанова је варош, или боље, Диоклетијанова је кућа: Спљет. Овдје је велики римски ћесар, наш прослављени земљак, кад оно — сит славе и господства — збаци са себе златоткани пурпур, дошао да потражи мира и покоја, те да у тихој повучености заврши као прост грађанин своју тријумфалну каријеру. Масивни правоугаоник, у ком се угнијездила данашња спљетска варош, бијеше уједно Диоклетијанов Версаљ и његов испоснички *San Yuste*. И, у истини, спљетске су старине јединствен споменик душевне величине овог необичног човјека, који је своје име за навијек скопчао са прегалачким словенским градом на Јадрану, који је израстао из рушевина његове величанствене палате. Ми, приморци, у данашњем Спљету видимо, додуше, много штошта и поред римских и млетачких старина; али за странца путника и уопће за културног човјека, који је прожет успоменама из умјетности и историје, Спљет је нарочито варош Диоклетијановог *palatium*-а, мјесто у ком се

као мало гдје може да уочи римски сјај, римска моћ и величина. Док путника у Задру, Шибенику, Трогиру и на отоку Хвару млетачке „loggie“ и „campanili“ непрестано подсјећају на стољетну владавину крилатога лава, дотле у Спљету — ствар чудновата! — спољашњи трагови „Serenissime“ губе се и ишчезавају под блијеском великог Рима, који је својом горостасном успоменом прекрилио читаву варош.

Ни чим не упоредиви остаци Диоклетијанова двора; величајни тријем што се развио дуж морске обале; златна капија *(Porta aurea)* и њене чедније друге; унутрашње, ступовљем оперважено двориште; чувени царев маузолеј и сусједни му храм Ескулапијев, настраном судбином претворени у христјанску богомољу и у крстионнцу; импозантни перистил са још импозантнијим сфинговима — све је то дослије више пута и описивано и оцртавано и зналачки тумачено, те би заиста дрско од мене било да то овдје још једном дилетантски описујем.

На овом мјесту хтједох Диоклетијанове дворе да споменем тек по неминовној дужности, јер су ти двори једна знаменита част његова рада, и јер они данас, јединственим својим примјером, свједоче о преобрату што га Диоклетијан заче у области архитектуре, који дајбуди није био мање важан од преобрата што га велики ћесар изведе на пољу политичком.

И, душа ваља, његове реформе умјетничке природе личе на длаку његовим реформама

природе политичке. И у једној и у другој области, Диоклетијан хтједе да се отресе утртих путова, лицемјерских шаблона, те да удари путем стварности, путем истине.

До цара Диоклетијана римска је архитектура, на неки начин, своје право лице крила под образином грчком; обли лук, специјално обиљежје римске зграде, крио се у неку руку за облицима јелинским. У спљетској палачи, напротив, облук (обли лук) заузима први пут истакнуто мјесто у опћем умјетничком склопу грађевине. Ту су први пут танахни ступови и убави коринтски капители употребљени као збиљски носиоци натпостављеног им терета, а не као већма привидни него ли фактични носиоци зачелне греде.

„Диоклетијанов маузолеј — вели један модерни писац* — вјерна је слика знаменитог римског ћесара, који је у њему сахрањен. Диоклетијан бјеше први римски владалац који забаци старе републиканске облике, што их Август бијаше оставио у нашљеђе апсолутизму. Засноваважи тетрархију, која империју раздвоји у двије поле, он прекиде сасвим с римском традицијом и пође за стопама великих азијатских монархија, од којих присвоји и раскошни сјај и дворске обреде. Отуд његова велика склоност ка Истоку; отуд његово застајкивање у Малој Азији и подизање оних сјајних двора у Никомедији, својој новој резиденцији, гдје се задржа све дотле, док не наступи доба абдикације и повлачења у нове-

* Émile Bertaux: *Voyage artistique aux bords de l' Adriatique.* Види часопис „La Quinzaine“ од фебруара 1899.

дворе крај Солина. А при зидању ових пошљеднјих сплете Доклетијан вјешто умјетност источњачку са умјетношћу римском, и из тога се брака роди нова умјетност. Диоклетијанов маузолеј, то кубе што се оснива на римској ротунди, са блиставим мозајицима и безрељевном скулптуром, види ми се чисто као прва зграда византијског облика".

Спљет је, доиста, по својој историјској и умјетничкој важности, јединствен. Он, на сваки начин, спада у пријестоне градове императорског значаја, као што бјеху Тревир и Равена. Истина, ове су двије потоње вароши биле сједишта господара свијета,[1] док је Диоклетијанов спљетски двор био проста „villa", љетниковац једног повученог властодршца. Но је ли баш сигурно да је велики син мале илирске Дукље,[2] под величанственим аркадама својега двора, био збиља престао владати свијетом? Званична историја о томе ћути.

Област, свакојако, у којој је богослични *Jovius*[3] у току стољећа сав свој престиж и сву своју популарност задржао, то је област народне уобразиље, за коју је Диоклетијан, и у добром и у рђавом смислу, био и остао увијек неки *genius loci* не само за варош, но и за цијелу спљетску околину. Прости је пук у њему гледао неку врсту антикрста, ал' уједно и сјајног ћесара свога рода и племена.

[1] Тако названи „велики" Константин имао је неко вријеме своју пријестоницу у Тревиру, а Тевдорик, краљ Острогота̂, у Равени.

[2] Дукља, стара римска *Dioclea*, налази се крај Подгорице у Црној Гори.

[3] Надимак Диоклетијанов.

Некоје од народних легенада о Диоклетијану забиљежио је Симо Матавуљ у својој красној приповијеци *Цар Дуклијан.* Уосталом, Диоклетијанову успомену његовала је у Далмацији, заједно с пуком, и образована рука народа, те осим разнијех састава на талијанском и српском језику, који су у XIX-ом вијеку његовој личности посвећени, познат ми је и читав један *carmen polymetrum* на латинском језику, под натписом „Dioclias", што га је 1881 год. (у три књиге) издао неки Чобарнић, католички прелат, те који се започиње стиховима:

Fata cano Dioclis, Roma qui venit ab urbe
Imperium fugiens, posito diademate frontis,
Haud procul a longis, privatus, in aede Salonis
Ultima securae perducere tempora vitae.[1]

Ал' ипак, од свих далматинских панегиричара прошлог и ранијих стољећа, нико није топлијом ријечју узнио славу Диоклетијанову, што шибенчанин Никола Томазео, који је о државничкој мудрости његовој тако висок појам имао, да је — премда лично увјерени хришћанин — Диоклетијана оправдавао и од често пребациваног му прогоњења присталица Исусове вјере. „Ако је — вели Томазео — чедни Спљет у историји цивилизације данас живљи и чувенији од сјајне Никомедије, за то треба да захвали остацима величајних двора тобожњег прогонитеља Хришћана".[2] На другом мјесту чувени полиграф, говорећи о Дио-

[1] Спјев Чобарнићев штампан је у спљетском „Bollettino di arch. e storia dalmata" од год. 1881.

[2] Tommaseo: *Storia civile nella letteraria.* Roma, Ermanno Löscher, 1872. Стр. 456.

клетијановој градилачкој страсти, хтио би да ту страст објасни тиме што је овај римски ћесар био родом из Солина,[1] дакле наше горе лист. „Словенима је, вели, љубав за зидање већ у крви. О Урошу, српском краљу из XIII. вијека, прича историја да је за четрдесет и двије године свога владања подигао мноштво цркава и болница, и у Јерусалиму и на Синају и по другим крајевима и отоцима. Диоклетијан је био Словенин и по томе“.[2]

Што се тиче стручног проучавања и описивања спљетских старина, и на том су пољу наши људи, као напр. спљећанин Др. Ланца, а у новије вријеме инжинири Тончић и Ивековић, по најбољим силама радили. Али главна заслуга за стручну илустрацију ових драгоцјених старина припада неоспорно ученом енглеском архитекту Роберту Адаму, који још у половини XVIII. стољећа дође у Спљет да проучава Диоклетијанову палачу, те је у прекрасним сликама приказао првобитну зграду и књигу илустровану изнио у Лондону својим земљацима на удивљење.[3] Ту сам књигу — за својег боравлења у Спљету — више пута с пажњом прегле́дао, па, носећи у глави цјелину, обилазио огромну зграду, напрежући се да јој похватам главне црте и да је у мисли ослободим од многих паразитних кућа које су се у њој угнијездиле. Али ми је успјех

[1] Томазео је, као многи историци у његово доба, држао да се Диоклетијан родио у Солину, чувеној пријестоници римске Далмације.

[2] Tommaseo, *ibid.*

[3] Adam: *Ruins of the palace of the emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia.* London, 1764.

био увијек осредњи, јер ми ни данас немамо, жалибоже, у том правцу згодна приручног „вођа“ за лајике, као што би жељети било да га има. Аустријска влада која је Спљет — то главно средиште трговачке и политичке Далмације — осудила на сегрегацију од свијета и на вјечито економско животарење, увијек је слабо излазила усусрет молбама домаћијех археолога, нарочито храбром запомагању вриједног проф. Булића, који се годинама с Бечом борио да би израдио обилатију припомоћ за научно проучавање и уздржавање Диоклетијанова двора и хришћанскијех реликвија у Солину. Не знам да л' је истинито што се каже, али ми у Спљету рекоше да је, извјесном приликом, један аустријски министар сам себе и културну мисију своје владе дотле заборавио, да је потчињене му спљетске власти (дајбуди, ради штедње) упућивао да спљетске и солинске старине употребљују као ц. к. камени рудник!... Тек у новије вријеме, кад ове оглашене старине привукоше на себе пажњу цијелог културног свијета, тргла се бечка влада најзад из своје апатије и — *more austriaco* — у дванаестом часу похитала да свој ранији немар окаје. Ако су истинити гласови који се проносе, она ће убрзо започети градњу новог државног музеја; листови у исто доба јављају да је већ образована и стручна комисија са задатком да изради тачну репродукцију останака Диоклетијанове палаче, у којој би се, према могућности, исправиле неизбјежне мане старог Адамовог плана.

О свему томе и још много о чему врзле су се по мојој души више или мање јасне представе, док сам једног топлог јесенског дана, о сунчаном смирају, с плокате Св. Дујма, као у заносу неком, посматрао дивни Диоклетијанов сводовник (перистил) и елегантне бифоре данас, хвала богу, поново бијелу дану повраћеног спљетског звоника. У пријатељском друштву попех се затим на китњасти *Мрљански бријег,* одакле се гледаоцу раскрива најљепши поглед на спљетску околину и на отворено, увијек чаробно море, по ком се растурила, као галебова гнијезда у пучини, голоребраста јадранска острва, иза којих се на махове помаљају и канда утркују брзи парни бродови и танке лађе једрилице. С Мрљана се, наиме, погледом обухватају на хоризонту острва Брач, Шолта, Хвар и Вис, а замало па би се видио и неретвански залијев, да га својом масом не крије Брач. На лијево се оцртава древни Трогир, чији се звоник, гиздав и извезен као чипка, узнио у чистоме зраку.

И гледајући ту ни чему не наличну сценерију, којој је из позадине највише рељефа давала тиха солинска лука и романтично приморје „Седмеро Каштела“, ја сам себи лако тумачио многима загонетну појаву, што су у „цароставном“ Спљету, прије и боље но игдје у осталој Далмацији, умјетници-сликари обратили пажњу специфичном карактеру љепоте ове наше красне постојбине и богатом врелу инспирације што га у себи крије историјско-етничка индивидуалност далматинска. На скорашњој умјетничкој изложби у Спљету пока-

заше ти млади људи много отмјеног смисла за природне и етничке љепоте, што путнику овуда на све стране око и ум привлаче, па ће свакојако добро бити да они и надаље у њима потраже свјежег надахнућа и увијек нових и непосредних побуда за своје умјетничко стварање.

Трогир и Каштела.

На мјесту гдје се оток Чиово — који с једне стране закључује луку Салдун, а с друге стране каштелански залијев — највећма приближује копну, савио је своје гнијездо древни Трогир. Савио га је, од ријечи до ријечи, на једном острвцу које са сухом земљом везује дрвена ћуприја, а са отоком Чиовом покретни мост од жељеза. И Трогир је, као све приморске варошице у којима су Млечићи посаде држали, био опкољен јаким бедемима, те се у њему скркло много више кућа него их је — на око — утврђени простор могао да обухвати. Зато се страни путници обично и чуде како Трогирани могу у тој тјескоби да живе и да слободно дишу. И, додуше, у граду је хоризонат само на два мјеста нешто слободнији: према морској обали, и кад га гледаш с плокате пред саборном црквом. Под древним утврђењима, која су варош стегла као у витешком оклопу, засута је унаокруг око цијеле вароши пространа обала. На југо-западној страни њеној, гдје обично пристају пароброди, морски таласи

запљускују двије красне мletачке старине: тако зване *Коморникове дворе,* с грбом Св. Марка, и неку врсту осмоугаоне куле; затим, малко подаље; округли торањ „Светога Марка“, што га је, веле, подигао чувени млетачки неимар Самикели.

Унутрашњост вароши опомиње те, у неку руку, на грађевински хаос Диоклетијанове палаче, с том разликом само, што је онамо варош подигнута навалице и према нужди напрасне сеобе, док се Трогир у тôку времена морао подизати поступно и развијати органски. Па ипак чудне ли збрке у оном сплету улица и уличица, гдје се грађевинска узорђела попут саборне цркве, опћинског дома и „loggie“, сучељавају са најчеднијим кућицама и кућерцима. Али гле пријатна изненађења и радости за очи! Свака, ма и најмања од тих кућица, има по неко знаменито обиљежје на себи; овдје ти поглед привлачи вјешто истесан камени портал, ондје старински грб, онамо опет готско-млетачки балкон са чудним украсима својим. Све је то некуд ситно, али дивно временом изгарено и елегантно. На плокати је чувена млетачка судница („loggia“); такође малена, али сушти ремек. Човјек би пред њом дуго чајао, да се ту у близини није десила прослављена трогирска саборна црква, красан споменик, чија се архитектонска важност сама собом проказује и најобичнијем гледаоцу. Саграђена је у чистом стилу романском и спада међу нијзнаменитије грађевинске споменике у Далмацији. Звоник напротив — који је у пуној мјери достојан свога великог

гласа — опомиње већма на млетачку готику, а довршен је (у XVI. вијеку) према укусу ренесансе.

Портал је црквени, по суду стручних људи, у своме роду најљепша ствар у цијелој аустро-угарској монархији. Вајарске работе, којима је украшен, приказују слике из новог и старог Завјета, а израдио их је — како се мисли — неки мајстор Раде, приморац, чија дјела красе и доњи дио спљетског звоника.

Трогир, „варош са старогрчким традицијама, средњовјековном физиогномијом, романском архитектуром и млетачким рујинама“, има још једну знаменитост која није, додуше, овјековијечена ни у бронзу ни у камену, но која је опет сама собом један величанствен споменик. Та је знаменитост славни Иван Луције (Lucio), далматински Еродот, отац наше историографије († у Риму 1654. год.), који нам је, уз остало, оставио једну историју свог родног мјеста и, нарочито, оглашено дјело на латинском језику *De Regno Dalmatiae et Croatiae*. Трогирани су били чувени Андреиси, дипломати и свеучилишни професори из XV. и XVI. вијека, те многи други одлични људи, међу којима достојно мјесто заузимље и чувени дантолог Антоније Лубин, који је отраг мало година преминуо као професор универзитета у штајерском Грацу.

За вријеме ратовања с Турцима, ове су утврђене варошице биле једина сигурна заклоништа од исламских провала, и њихове куле и зупчасти бедеми нијесу, као данас, били проста декорација за забављање путника.

Отуда постадоше и утврђени дворци („каштела“) што се на кратким одстојима изнизали дуж питомог игала од Трогира до луке старог Солина, и око којих су у наше дане поникла читава села. Та су „каштела“ у оно доба била тврда племићка гнијезда, која преведра Маркова република не би била мирно трпјела у границама својих приморских градова; али јој, насупрот, не бијаше криво да се подижу у њиховој близини, особито у неким крајевима Далмације, гдје су напади са загорске стране и јаче и чешће грозили.

Домаћи љетописци помињу с хвалом те господске дворце и јуначке подвиге њихових госродара, које је „преведра“ вјешто мазила и својом милошћу обасипала. Народни приморски бард, фра Андрија Качић, посветио је у свом *Угодном разговору словинског народа* читаву једну пјесму „каштеланским витезовима“, која овако слави равна Каштела и „силене јунаке“ који су се туда с Турцима рвали:

Lipo ti je, pobre, pogledati
  Od Solina do grada Trogira,
  Ter Kaštele ravne razgledati,
  Kojino su prilika Misira.

To je polje dugo i široko,
  Ne može ga pregledati oko
  . . . .
  . . . .

Po njem rastu zelene masline
  Viruj meni, brate, do istine:
  Rujno vino, bilica pšenica,
  Svako voće, cvitje i ružica.

Oko mora varoši bijeli
  Po imenu zovu se Kašteli
  Tverde kule, visoci palaci,
  I u njima sileni junaci,

Koji Turkom puno dodijaše,
I 'njihove glave odsicaše,
Velikoga rata od Kandije,
Malo posli Beča i Morije.

И, у истини, приморски поданици млетачке „Сињорије“, као год и далматински горштаци, били су годинама чврсти бедем о који се разбијала турска сила, као таласи о необориву хрид. Својим ситним четовањем и појединачким одупирањем, они спасоше покрајину од опће инвазије и, по томе, од неминовног варварства. Борба је трајала преко два вијека и народна јој је пјесма забиљежила све важније епизоде, таман онако, као што је шпањолски *Romancero* забиљежио јуначка дјела својега Сида, а стародавна Јелада своје славне подвиге у епима Омировим. И као што се у далматинском загорју пјесмом славе Јанковићи, Смиљанићи, Мочивуне итд., тако је исто Качићева пјесмарица опјевала Тартаљиће, Кумбате, Треурсиће, Гулин-харамбаше и остале „по избор јунаке“, којима ће

„. . . . živit uspomena
Do najkašnjeg slavjanskog vrimena“.

Ако изузмемо грађевинске остатке из доба млетачкога, у Каштелима нема ништа особито важна у погледу архитектонском. Јединствена је, напротив, по својој љепоти и питомости, на далеко чувена „ривијера“, по којој су сама „каштела“ поредана. За зиму и поледицу се ту готово и не зна, и није нимало претјерано казати да у Каштелима прољеће траје од априла до априла. Њих са сјевера брани од мрзлих вјетрова високи Козјак

и омањи брдељци, што се к западу простиру од солинских хумова до босољинске долине. Уза само море пак, почињући од *Стафилића* и *Нехаја,* преко *Старога, Лукшића, Камбеловца,* па до *Гомилице* и *Сућурца,* пружио се читав вијенац живописних заселака и бујног сада, што се зрцали у чистом огледалу морском. На све стране пламти топли Југ, а око привлаче зелени виногради, плавкасти смоквосади и сиви маслињаци. Извањац који туда наиђе не може, ваистину, да се жали на сиромаштво лијепијех импресија, јер је љепота, коју је природа овдје на све ствари излила, тако замамљива и тако издашна, да су пјесници ово цвјетно и сунцем обасјано приморје сасвим оправдано могли да упореде са присојним обалама месенијског залијева у класичној Јелади.

Успомене с Хвара.

Од Спљета до Хвара, кад се директно путује, нема него два часа вожње, ал' ако човјек хоће да обађе и разне паланчице унаокруг по цијелом острву, као и по сусједном отоку Брачу, онда му треба путовати читаво јутро. Ја сам тај пут препловио у једном парном бродићу, којему ћу из пијетета да прећутим име, и који би много прикладнији био да превози марву или осуђене на робију, него ли људе који нијесу никога опљачкали и поштено свој порез плаћају. Нећу да вам тај пут описујем, јер на њему нијесам ништа лијепо доживио, а јесам се, обратно, много кињио. На овим се паробродићима путује врло јефтино, ал' и врло траљаво; ту нема ни прве, ни друге класе, него су сви путници изједначени; изједначени пред бродскијем закоником и пред бродском кухињом, која је до зла бога демократска; демократска по „суштаству“ и по облику.

Оток је Хвар средишња тачка у сликарском архипелагу, што га сачињавају јадранска острва Брач, Корчула и Вис. — Хвар, са

главнијем градом истога имена, био је познат још у позној старини. Грци га зваху Фаром или Фаросом, а Римљани га назваше: Pharia. Словенски досељеници то име пословенише, и од Фара направише Хвар. Како су пак Млечићи до тога дошли, да ово острво прозову Лезином *(lesina* се талијански зове *шило),* то сâм Бог зна; тек толико је истинито, да је оно под њиховијем господством било од 1420 до 1797 године, и то је, додуше, у економском погледу, било доба њихова највећег полета. Хвар је тад био сврађалиште свијех бродова, што су ишли или се враћали с Крфа, који у XVI-ом вијеку бјеше главна поморска станица за протекцију млетачке трговине на Истоку. У то је доба град бројио до 8000 становника, који у задње вријеме млетачке владавине (Хвар је много страдао од турскијех навала) бијаху спали на мало више од 1000 душа. Данас се је тај број скоро подвостручио.

Кад се пароброд приближи хварској луци и у њу закрене, раскрије се путнику пред очима панорам који без околишања треба назвати изванредним. Варошке куће и насади стеру се полукружно око луке и пропињу амфитеатрално уз голу лит, којој се на вршку мајестатично истиче стара, тако звана „шпањолска“ тврђава, окићена крилатијем лавом. Красне старо-млетачке монументалне зграде, што се хармонично групишу на првом плану, дају овоме мјесту неку класичну физиогномију, коју је трудно игдје друго у овијем странама запазити. Ја бих рекао е је ово најмлетачкији од свих приморских градова, чак и од самог

Шибеника. Млеци су заиста овдје на маркантан начин свој печат ударили.

Изађимо на крај, па се прошетајмо по вароши. Најприје ће нам поглед привући, својим елегантним аркадама, красна „loggia“ Самикелијева, која је данас претворена у читаоницу, и до ње сахатник са старом палачом кнежевом („del conte“). Затим ће наше око, летећи с једнога предмета на други, да се поступно устави најприје на стари поморски арсенал са пространим, смјело засвођеним „dock“-ом, гдје су се некад градиле млетачке галије; онда на цркву саборну и танахни звоник Св. Марка, те на древни самостан фратара „фрањеваца“, што се међ лавром и омориком уздигао на самој ивици морској. У саборној цркви, која је сазидана у стилу ломбардском и има једанаест олтара од скупога мермера, сакупљено је неколико драгоцјених живописа. У фрањевачкој цркви има такође неколико вриједних слика од Млађега Палме и од Басана, а у трпезарији чувена колосална слика „Coena Domini“ од флорентинца Матије Розелија. Слику ову, која је врло добро сачувана и подсјећа на богати колористички манир Тицијана и Павла Веронеза, израдио је сликар и даровао фратрима, као уздарје за његу којом га задужише, кад се једном, идући у Дубровник, разболи на путу и нађе заклона у манастиру.

Али особити чар ове варошице лежи у њеном сликарском положају. Закриљено свуда уокруг малијем бреговима, а од сјеверног вјетра високом планином Светога Николе, одликује

се ово мјесто благом острвском климом. Средња је температура између децембра и фебруара од 10^0 C. У хварскијем вртовима, којих има скоро уза сваку кућу, расте палма и раскошно успијева рогач и турска смоква. А већ не треба ни помињати бајаме, маслине и винову лозу. Хварско бијело вино и његове укусне смокве изађоше на глас у цијелом свијету.

Рекао сам у почетку да се Хвар прославио као љековито мјесто, али љековито мјесто — без гостију. И, збиља, његова се прикладност да постане драгоцјеном зимницом за људе порушена здравља, дојако хвалила само у теорији; биће ваљда стога што у њему нема још ни издалека оних бучних и скупих забава, нема оног префињеног конфора, с којим су богати гости климатских станица и морскијех купака навикли да своје нарушено здравље — упропашћују. За такове је „болеснике“, не да се порећи, много згоднији Трувиљ, Бијариц, Остенда, Кан, па *(si licet parva componere magnis)* и ријечка Абација; али коме је збиљски до свога здравља, тај ће доћи прије у овака мјеста, гдје му се пружа могућство да се ода озбиљно, и с поузданим изгледом на успјех, његовању својега здравља. Свакојако, што год страни гост изгуби у богаству и раскоштву, све ће то да му обилато надокнаде живописни видици, оригиналност природе и ријетко гостопримство становника.

Метеоролошка опажања која од много година, у нарочитом опсерваторијуму, савјесно изводи Dr. Гргур Бућић, један од савремених

капацитета у тој струци, показаше, уосталом, како се острво Хвар налази у таким климатско-терапеутским приликама, да је ово мјесто врло прикладно за зрачно лијечење туберкулозних и гукавих. Ту су прикладност у више наврата признали први медицински ауторитети, као што су проф. Унгер, Сигмунд, Хекл и други, који сложно рекоше да је у том обзиру Лезина права *Јадранска Мадејра*.

Споменуо сам Хекла, чувеног професора на јенском универзитету и толико хваљеног и анатемисаног сачинитеља књиге „Natürliche Schöpfungsgeschichte“. Хекл је овдје на Хвару, гдје је двапут долазио, врло популарна личност. Он је овдје проучавао далматинску фауну, и био у врло пријатељскијем одношајима са надстојником фрањевачког манастира, врло умном и оригиналном особом, који је умро отраг мало времена. Тај се фратар, човјек већ постарији, звао отац Бонаграција. О његову се малко суровом, али поштењачком карактеру и либералном осјећању, причају многе анегдоте, једна пикантнија од друге. Тако је овај „широкијех груди“ свештеник, како ми мјештани кажу, успркос њихова различита мишљења, опет високо цијенио њемачког научника и с њим подржавао пријесно пријатељство. Кад би Хекл дошао на Хвар, одсио би увијек у манастиру и био фратров гост. У ћелији пок. Бонаграције показаше ми на зиду мјесто, гдје је за његова живота била објешена Хеклова фотографија са усрдном посветом и својеручним потписом. Разумије се већ, да се то фратрово пријатељство са „безбожнијем“ научни-

ком није ни најмање допадало осталим хварским мантијашима, који су му — вели се — потајно попару кували и настојали да га озлогласе у царскоме Бечу и у папинском Риму. И, доиста, једном приликом сиромах Бонаграција умал не паде жртвом њиховијех сплетака. Већ се по граду зуцкало е ће га некуд премјестити, па чак и расфратрити, кад али одједном пуче глас — да је мудра Јена предобила оцу Бонаграцији и Беч и Рим. И вриједни Бонаграција остаде на Хвару и умрије у својој манастирској ћелији.

Послије оца Бонаграције, најбољи је Хеклов пријатељ на Хвару био, па је такав и до данас остао, мјесни посједник и научник г. Гргур Бућић, почасни доктор градачког универзитета, којега сам навише споменуо као метеоролога. Господин је Бућић њемачком природњаку, у његовим ихтиологијским студијама у хварскијем водама, био од велике помоћи. У Бућића кући — гдје сам добротом домаћина и његове стрпељиве госпође био и сâм једном приликом гост — сачувало се такође много успоменâ на професора Хекла, које показују не само његове пријатељске односе према госп. Бућићу, него и велику цијену у којој је њемачки научник свога далматинског сатрудбеника држао. Споменућу, између осталог, лијепо уокривену Хеклову слику са својеручнијем потписом и мотом: „Impavidi progrediamur, Ernst Haeckel;“ па онда мноштво Хеклових књига и брошира са аутографским посветама, од којих је нарочито знаменита ова: „Meinem lieben Freunde Dr.

Gregor Bucich, dem Eremiten der Wissenschaft in Lesina".

Назвао сам ову посвету значајном, јер она најбоље карактерише овога скромнога научника-самоука, који већ пуних четрдесет година корисно дјелује на пољу природнијех наука, а да се за њ у ширем свијету скоро никако и не зна. У својој младости учио је Др. Бућић права на свенаучишту Падованском и слушао годину дана медицину на универзи Бечкој. Не могавши, с домаћих неприлика, продужити и довршити науке у овој потоњој струци, за коју је особите љубави имао, он се врати у завичај и посвети науци као скроман пионир, који не тражи за себе никакве части ни славе, него хоће просто да користи науци. Од то доба — а има томе, како рекох, четрдесет и више година — живи он збиља као пустињак, проводећи своје вријеме дијелом на посматралачком чардаку, а дијелом у библиотеци. Изгледа као да је овај човјек назрео камен мудрости у „простоти". И пошто се његов живот развијао тихо и спокојно, он не може да схвати грозничаву нестрпљивост људи, у којих живот јури нагло као плаха ријека. У разговору с њим, могао сам да похватам трагове његовој филозофији која се, рекао бих, исто тако одмиче од суровог материјализма, колико је удаљена од небулозне метафизике. Он је себи изабрао нешто треће, према својој ћуди, а то је она блага филозофија која се оснива на осјећању и здраву разуму, а циљ јој је управљање животом; филозофија која је толико драга

била Сократу, Монтењу и Франклину, те које ће се увијек придржавати људи који су увјерени, е су најбоље оне моралне теорије, које могу непосредно да послуже за практичан живот.

— Најбоља је филозофија — рећи ће ми једном приликом Др. Бућић — она која нас учи како да сами собом управљамо; и колико су је год у старо вријеме људи цијенили и практиковали, толико је данашњи свијет презире.

— Ви, дакле, господине, као да немате никаквих неостварених жеља, које вам живот загорчавају? — упитах ја.

— Имао бих, и те како! Али баш зато, што су неостварене, или боље рећи, неостварљиве, ја их поступно бришем са животног актива. Вјерујте ми, господине, већина би се људи могла измирити са животом, јер су већина њих у животу несрећни само због тога, што би хтјели да су много срећнији. Кад је човјек душевно миран, прилично неодвисан и здрав; кад има своју потребицу и неколико особа које га воле, он може бити задовољан. Остало је све ништа.

По овијем ријечима можете судити човјека.

Г-ну је Бућићу данас око седамдесет година. Изродио је лијепу киту мушке и женске дјеце; женске су се махом поудавале; а мушки су већ сви намјештени. Да продужи у своме нашљеству филантропску мисију, која га је у животу занимала, желио је да му се и дјеца посвете каквој научној струци, и он је у томе у толико успио, што су се двојица од њих

одали фармацеутици, те данас у томе својству служе науци и патничком људству. Трећи му је син био телеграфист, а четврти — баш као да је смишљено тражио положај с којега ће моћи да квари оно мало добра што му браћа учине — ступио је у службу државнијех финанција. Али ја не смијем опет да га зато корим, прво: што је тај „харачлија“ мој добри пријатељ; а друго: што сам и ја исти за директно занимање изабрао занат — мандарински.

Ах! нијесам га ја изабрао, него су ми га натуриле пусте прилике; или, боље рекавши, немилосни удес. Да је до мене било, био бих изабрао занат кнеза-владаоца у каквој талијанској дивот-државици XVI-ог вијека, или бих, према данашњим приликама, био настојао да добијем мјесто принца од Монака, јер тај срећни владалац нема ни војске, ни парламента, ни министара, ни политичких новина, и по сву годину живи од милостиње својих поданика — у Паризу!

Али моји поштовани читаоци, по свој прилици, желе да им ја још коју натукнем о убавој Лезини, о њезиној историји, трговини, друштвеном животу и т. д. То су, бесумње, врло важне ствари, на које би вриједно било осврнути се, да о томе није већ све казао господин — *Baedecker*. У њега ће читалац наћи обилатих података о издајству војводе Димитрија, о упаду Улиз-Алила, алгирског гусара, па и о томе, како су се у априлу 1806 год. браћа Руси ваљано тукли са Мармоновим французима, док најзад не подлегоше француској „фурији“. Наћи ће, сјем тога, и пре-

цизних података о његовању и извозу „бухача“ (chrysantema aurea), данас можда главног продукта хварског отока. Али чега у Бедекеровој књизи неће нипошто наћи, то је опис ове бильурне атмосфере, ове живахне свјетлости, овог благог и провидног неба, једном ријечју, овог идилског амбијента, за којим ће се увијек заносити хигијеничар, уздисати пјесник и одушевљавати умјетник. Тога у књигама и не може бити; то треба доћи и видјети својијем очима.

Шибеник.

Венецијанско обличје старог Шибеника нераздвојно је у мом духу спојено са успоменом на једног драгог, данас нажалост мртвог пријатеља, с којим сам се ту чешће састајао, а на пошљедњем састанку и за навијек растао. Тај је пријатељ и непрежаљени друг из ране младости био Симо Матавуљ, омиљени српски књижевник, рођени шибенчанин, који ми је, за живота свог, више пута по свом родном гнијезду калаузио.

Кад се пошљедњи пут у Шибенику састасмо, нијесам могао ни издалека слутити е се друго нећемо видјети. Било је то отраг мало више од двије године, приликом неке домаће славе код Симових рођака. Матавуљ бијаше дошао с госпођом чак из Београда, па ме жицом обавијестио о свом доласку и позвао „на чашу разговора“ у своје родно мјесто. Од Задра до Шибеника одстој није велик — сама четир сахата путовања — и тако се једног малко натуштеног, ал' иначе топлог прољетњег јутра кренух у Шибеник, гдје ћу стићи око подне.

Кад се на морском пристану загрлисмо и ижљубисмо као два рођена брата, одавно жељна један другога, Симо извади часовник и, не дајућ' ми, тако рећи, ни предушити, рече:

— До обједа имамо још пуна два сахата; хајде да ти малко прокалаузим по граду; ти и тако нијеси још честито видио Шибеника!

— Ама, брате — рекох — ред је прије свега да се јавим твојима...

— Остави, није преше, јавићеш се кашње, кад одемо на ручак. Хајдемо.

И, узевши пут под ноге, ударисмо неком стрмом улицом, која нас изведе на поплочени трг пред славном шибенском катедралом, дивот-црквом која је започета у XV., а довршена у XVI. вијеку, и представља можда најсјајнију умјетничку зграду у цијелој Далмацији. Главни јој је неимар био, како сам већ на другом мјесту поменуо, чувени Ђорђе Орсини, т. зв. „Далматинац". Стога што је на претрг зидана, примијењена су на њој два различита грађевна стила: готски за доње дијелове, за врата и побочне прозоре, а чисти ренесанс за остало. Колико су домаћи и страни књижевници писали о самим главним вратима ове цркве, да је све уједно скупити, сложила би се дебела књига. А кад се узме на ум да је ту зграду — која би доликовала пријестоници какве богате земље — својим неимарима и о свом трошку подигла једна приморска опћиница, онда се може разумјети како је то мјесто могло одњивити киту умјетника и научника, које сав питоми свијет слави

и који се зову: Андрија Медулић (Schiavone), Антоније Вранчић (Veranzio), Ђорђе Шижгорић (Sisgoreo), Никола Томазео и остали!

Прегледавши потанко ту прослављену зграду и велику „Лођу“ на супротној страни пијаце, која је такође веома красна, али губи много од своје љепоте стога, што је близу своје љепше друге, ми се дадосмо у шврљање по оном чудном лавиринту сокака и сокачића, што се у свим могућим правцима пењу и спуштају по брдској падини, на којој се скркла староставна варош. Покрај свих својих „часних сједина“, Матавуљ изгледаше на око чврст и лак на ногама, те за сахат времена разгледасмо сав онај конгломерат старих грађевина, устављајући се пред свим крупнијим знаменитостима, које ми вођ мој објашњаваше оним својим језгровитим и живописним говором који, као што је познато, бијеше једна одлика његове занимљиве личности.

Сјећам се, између осталог, како ми је на дуго тумачио замршену историју свога родног гнијезда, које су канда најприје населили наши чувени Ускоци, оне љуте арамије, што се отуд загонили на бродове, као орлушине на тичине. Након разорења славнога Скрадина, оно народа што измаче острици мача, склони се међу те дивље гусаре, те подивља и оно. Тако је дуго трајало, док један хрватски краљ не опаса варош зидом, па отиде даље за својим послом, оставивши у каштелу истесан свој грб, који се и данас види. Након њега почеше свраћати Угри у Приморје, а ови као да су се свидјели у први мах Ускоцима, јер се спријатељише.

— Па онда — настави Матавуљ — ... е онда се већ није знало ни ко пије, ни ко плаћа. Шибеник је био између три огња: с мора му додијаше Млечићи и Геновези, а с плећи Угри. Збјег се множио, како се множила невоља по српскијем земљама. Међу новијим ускоцима било је доста и властеле, по свој прилици богумилске руке. Ови, пошто се угнијездише, почеше пристајати уз Талијанце. Пук, одиста из пркоса, више но ради другога чега, поче пријањати уз Угре. У такијем приликама пође за руком Пизану, морском војводи геновеском, да се кришом, са силним галијама, привуче под Шибеник и да узме град. Али платише властели. Пук их поби већи дио, а остали утекоше преко мора и позатвараше се у тврду кулу, што је била на грлу залијева. За њима очистише се Геновези. То је било једанаест година прије Косова. Али, гле чуда! Сигисмунд мађарски дође и ослободи своје непријатеље племиће и још страховито казни пучане; погуби им све главаре. По тада се замијеси квасац мржње између племства и народа, што и данас траје. Након тога Шибеник је још био свој за тридесет година, али дође крај и томе 12-ог јула 1412-те. Тога дана Млечић узе Шибеник, пошто га је *двадесет мјесеци* рушио с мора. А не узе га ни тада јуначки, јер нешто глад, нешто издајничка рука племићка, предаде Ускоке талијанским отимачима.

Као што читалац може сам да види из овог навода, Матавуљ, и онако добар говорџија, бјеше тога дана особито расположен на

ћеретање, а богме и на малициjозно набацивање, те jе милина била слушати га како своjе причање зачиња зготнијем фразама и сликама из народног говора, коjи му jе био прешао у крв. На моjе питање, како jе народу под млетачком Сињоријом било, приjатељ се са неколико запапренијех ријечи обори на изрођену приморску властелу, која за мито постадоше млетачке улизице, пак додаде с неким плебејским поносом у својим благим и мудрим очима:

— Али се народ наш не одроди, хвала да је турскијем навалама, које одмах послије тога учесташе. Лукави Млечић, свакијем начином, подјариваше јунаштво у јуначкој српској крви. Даваше им хљеба („и бешкота, крува принципова“) колико бјеше доста да се на прездан сјећају ко их храни; даваше им праха и олова, увијек опрезно, колико ће доста бити докле издуши сад ова, сад она трка с некрстом; дијељаше, брате, међу њих колајне, крстове, повеље, заставе и све оно што Србина лако намири. Тако је трајало пуне четири стотине година. За Србијом паде Босна, Захумље и Зета; притисну Турчин све. Ко му се опираше, то бјеше Млечић. Млечић освојио Кандију, Млечић се раширио у Арбанији, Млечић не да притрунити Турчину у Приморје, Млечић му закида Босну — не знају јој се просто никад границе! Све Млечић, свуда Млечић! Тако се и данас по школама туви. А ко је чинио та чуда и покоре? Јанковићи, Смиљанићи, Мочивуне, Мандушићи, Накићи, Шупуци, Ивановићи и остали:

„Којима се дична слава ори
Куд нам гусла спомиње јунаке!“

У томе непрекидном рвању Шибеник је одвојио од свијех осталијех приморскијех мјеста. На њ су наваљивале силне војске, понекад до сто тисућа љута јањичара, али свакôм залуду! Тако је трајало до почетка овога вијека, кад француска поплава једнијем мушкијем махом понесе гњило млетачко господство. Сиромах приморац одахну, прибра се, поче обрађивати земљу и живјети мало човјечније. Француза одмијени ћесар, па тако ти је до данас . . .

Пошто се, тумарајући још неколико по граду, сити нагледасмо старудија, сврнусмо најзад у т. зв. „Широку улицу“, која је, обратно, широка само по имену и којој није могуће краја угледати, јер непрестано вијуга између неједнаких и несличних зграда. Готово на свакијех пет корака пресијецају је сокачићи, какви се сáмо у Шибенику могу наћи. И свуда влада највећа збрка. Уз властеоске дворове са високим капијама, збиле се потлеуше, уза које се лако може успентрати мачка. Има нискијех обора, у којима су узидани крњаци од кипова и стубова, а има старинскијех зграда од тесана камена, гдје су испробијана мала окна са зеленијем капцима. При дну се редају дућани, занатлијске радионице, крчме, бакалнице итд. Додајте томе још да су улази у станове неједнаки, да су лица и наличја различито омаштена, да низ јажине, с обје стране калдрме, увијек тече мутна вода — и слика ће вам бити потпуна.

А ко да опише људску мјешавину што се роји по тој тјескоби? Нико други но опет Симо Матавуљ, најбољи дојако сликар приморскијех варошица и приморског живота. Да чујете само, како у свом *Конту Или десетом* описује шибенску улицу:

„Танка „лацманија“, мушко и женско, одјевено по најновијем „фигурину“ париском; крупни горњаци, буковичани и котарани, који се носе као у доба Јанковића и Смиљанића, наиме, токе, црвене копоране, а за пасом оружје; жустри шибенски тежаци, у тијесним беневрекама и кратким гуњићима, и њихове бјелопутасте женске, у модрим, набраним сукњама; острвљани (бодули и бодулице), народ једар, чист, прилично туп и до краја поштен. Додајте још да човјек не може десет пута крочити, а да не срете попа, — јер је њих у граду прегршт више него ли ситног боба, — и да се у исти мах чује талијански језик, српски западни и југозападни говор и чиста чакавштина.“

Пред ручак имадосмо још времена да се прошетамо до накрај Горице, мјесто гдје је у доба Крешимирово био зачет град и гдје се и данас држе у једној гомили потомци његовијех Хрвата. Они су данас чисти штокавци, само што не могу да изговарају „ч“. Уда се Горичанка за чистог штокавца „изван бедема“, па до смрти увијек говори „цовик, цир“, а остало све као и други приморци. Горичани су мирни, радни и слабо се мијешају са тежацима из осталијех заграђа. Сликар Медулић је ту рођен и његово се браство још потражује.

Враћајућ' се к срцу града, свртосмо и у „варош“ (тако се зове велико заграђе), у којему живе они шибенски пучани, који су на гласу са своје „вруће крви“. То су иначе добри и радишни тежаци, умјерени у јелу и пићу, те који су особито вјешти виноградари, а дају најбољу војску ћесаревој мрнарици. Извањац који међу њих зађе има најбољу прилику да се увјери „е се још није сасвим истражио сој старијех Ускока, који испунише силно вријеме својим јуначким дјелима.“

Послије подне стаде бијеснити јак вјетар с југа.

Не могавши даље крстарити по улицама, ми се двојица склонисмо у једну кафаницу крај пристаништа, те уз „кафу и тутун“ (а Симо је страсно волио обоје) надовезасмо прекинуту нит „васпомињанија“.

Бијаше недјељни дан, те у кафани велика налога. Поред „лацманскијех“ ускогаћа и владинијех бирократа, по столовима посиједали *кичељиви* шибенски варошани, са црвен-капама на глави, па грају да те бог сачува. Управо тијех дана мјесне двије хрватске странке (народњаци и праваши) бијаху се нешто почупале око опћинскијех избора, те је све унакрст „димило“ од силне гунгуле и страначкијех препирака. Матавуљ је неко вријеме ту ларму ћутке посматрао, па ће наједном примјетити:

— За чудо, ти су људи увијек исти! Сиједи старци, па се прегоне око простијех маштанија! А мене политика данас толико занима, да ме понекад обузме луда жеља да искочим из ове вајне садашњице, да збацим

са себе љути терет сазнања, ове пусте године, па да опет једном, ма и за часак само, постанем „берекинчић“ шибенски!...

— Шта ћеш — прихватих —: код нас ти је тако: политика заразила сав јавни живот, па се на друго што и не мисли. У осталом, није чак боље ни тамо код вас (мислио сам, наравно, на Србију), гдје је политика такође алфа и омега, те вам замјењује и књижевност, и умјетност, и науку, и спортове, једном ријечју, све. Знак да смо, на све стране, још у доба националног дјетињења, у доба ачења и лудовања!

Он поћута, једнако гледајући у кавгације, па ће у неке тихо, али некуд жалостиво:

— Политика је, вјеруј Богу, наша велика немоћ! То је расадник неморала у нашем народу; она га навикава на лаж и дволичност; под њеним благословом видимо како се честити људи братиме с нитковима, само кад су припадници једне исте странке. Политика је код нас синоним странчарења, и она је већ дотле догнала, да је из нашијех срдаца ишчупала чак и осјећање, љубав за отачаство. Ја је мрзим!

Поостадосмо још малко у кафани, те пошто нам се учини да је вјетар маличак утолио, изидосмо, да се малко прошетамо по обали. Море, чивитасте боје, бијаше прилично ускомешано; валови се пропињаху и прогоњаху, запљускујући обалу. Сад смо већ мање марили за старине, те се већма обзирасмо на сеоски и варошки свијет, који бјеше ишетао на обалу. Ја се зачудих мноштву попова и

фратара, које у путу сретасмо, али ми пријатељ то објасни великим, превеликим бројем шибенскијех цркава. Од њега први пут доздадох, е их је у самом граду преко тридесет.

— Шалиш ли се? — рекох. У граду од три, четири тисуће душа, па толико богомоља!

— Има их и више . . . Ал' треба да знаш, да би се у овом граду могло настанити три пута толико народа — толико је кућа празнијех. То је као велика „капунера“, у којој држиш један, два пара кокошију, а могао би их спратити десет. Уосталом, нијесам рекао да се у свима црквама служи. Има их и које *не раде* . . .

Тако разговарајући бијасмо стигли пред њеки стари фрањевачки манастир, те се устависмо да му над сведеним вратима прочитамо латински натпис, кад ал' из њих испаде напречац млад, збојит фратар, осредњег раста, ошишане главе, ниска чела, с лицем на ком се огледаше здравље и чежња за уживањем.

— Ваљен Исус! — јави му се Матавуљ, који га канда познаваше лично.

— Вазда буди! — одазва се фратрић и пође даље.

Мени нешто сину кроз главу, и обазрев се за редовником, рекох у чуду:

— Бога ти, Симо, бјеше л' оно *он?*

— Ко он?

— Тȁ он, брате . . . *он* . . . твој . . . наш Бакоња Вра Брне!

Пријатељ се лагано осмијехну.

— Не може — рече — то бити Бакоња. Тȁ знаш, чȏче, да он не спада овом манастиру,

нег ономе онамо „прико воде“. Уз то је Брње, као што знаш, произведен за гвардијана.... *Дакленка, приварија си се.*

У повратку се небо бијаше рашчистило од облака, а скоро затим грану и мјесец, према чијој свјетлости гола брда над градом добише облик веома фантастичан. На звонику Мајстор-Ђорђеве базилике поче избијати часовник. Ја се сјетих е се приближује час полажењу (требао сам да се те исте вечери повратим паробродом у Задар), те похитасмо кући, да се пред полазак опростим са Симином госпођом и осталом својтом.

Тачно у седам сати на вече загрлих се пошљедњи пут с пријатељем, који хтједе да ме испрати до пристана паробродског. Чудним неким случајем, на пароброду умотрисмо, међу путницима, оног истог малопређашњег фрањевца, мог тобожњег Бакоњу, што нам даде повода да један другом намигнемо и да се, под брцима, насмијемо.

Сиромах Матавуљ! Ко је могао икад помислити е ће и он свршити оном истом пријеком смрћу, којом бијаше обршио симпатични јунак његова красног романа, изданак „свете лозе“, дични Фра-Јерковић XXIV!

Задар.

Зато што га, има ево већ тридесет година, непрестано гледам, ја га можда не видим као што би требало.

Од Хермана Bâра, познатог њемачког књижевника и писца књиге „Dalmatinische Reise“, с којим сам се јесенас у Бечу упознао, чуо сам у разговору једну настрану али значајну ријеч: „Ох! дакако, мени је Бока Которска врл̓о добро позната; тȁ ја сам у Котору провео *читаво једно јутро!*“

Право да кажем, мени је у први мах изгледало као да се духовити писац хоће са мном малко да нашали; али кашње, мозгајући у себи самом, нађох е она изрека није опет тако површна и парадоксална, као што у први мах изгледа. У добра посматрача око може да запази одмах битна обиљежја једнога краја, и све оно што га од осталијех мјеста разликује. Напротив, што год човјек више на једном мјесту чаје, предмети које данимице посматра постају му све то обичнији, а утисци што их од њих прима, с дана у дан слабији, мртвији.

Ето зашто ја Задра можда добро не видим, мада га ево скоро тридесет година непрестано посматрам.

Али ако се оку мојему отимље извањско обличје ове вароши, мени је, рекао бих, добро позната њезина психологија; а та психологија није — искрено говорећи — сасвијем по моме укусу.

Задар би, по своме положају, био идеалан град и можда најпогодније мјесто за дуже боравлљење у Далмацији, кад му не би знатно цијену обарале двије крупне мане. Прво и прво: што је преко мјере заражен клерикалним духом и бирократизмом; а друго: што је његова улица малко одвећ задојена националним ексклузивизмом.

Странац који — нарочито љети, кад су у пуном јеку променаде и концерти на *Новој Обали* — пред вече у Задар стигне брзијем паробродом из Трста или Сењске Ријеке, има утисак као да је стигао у неку варош-бању од барем сто хиљада становника, или као да је напречац пренесен био на какав париски булвар или „quai“, гдје је отмјен свијет ванредно набујао, гдје се на све стране блистају женске очи и шарене униформе, и гдје на одстојима од непуних двјеста метара свирају, једна уз другу, по двије три музичке капеле.

Но нека то странца путника богзна како не обмањује. Задар је, покрај свих својих великоварошких „алира“, један скроз и скроз патријархалан град, који рано лијега и рано устаје, и који страном госту — ако је европејац и слободоуман човјек — може да спреми

неугодних изненађења. Није мој посао да та изненађења овдје наговјештавам; али ће прво велико изненађење за путника бити то, што ће од све те бучне, електричнијем сијалицама обасјане гужве и мотљаве, коју буде затекао на Новој Обали, за један сахат или два, остати само још неколико енујираних бећара пред *Hôtel Bristol*-ом, док тако названи „елегантни Задар“, Задар ситне бирократије и гиздавијех гризета, тај се Задар у десет сати повлачи кући, променаде остају пусте и на свој линији наступа мртвило и гробна тишина. Задар се завукао под поњаву, Задар је захркао, Задар је уснуо сном праведнога.

Разумије се, наравно, да има путника којима је сувише узвитлан и сувише узгрангорен живот додијао, те који у провинцију долазе у првом реду зато, да се науживају благе климе, идилске једноставности патријархалног живота и непритруњених (великоварошком чађом) љепота природних. Таки ће путници — радо признајем — свој посао наћи и у Задру. Спретност и чистоћа задарскијех улица, красна променада „На Зидинама“, питоми „Парк Блажековића“, елегантни и приличним конфором снабдјевени *„Caffè Centrale“* и — *last not least* — посматрање јутарњег покрета на „Зеленом тргу“, моћи ће да му добрахно засладе боравак у пријестоници далматинске краљевине. Пријатељи старина пак, који уједно имају смисла и за умјетност, наћи ће у Задру такође пријатна разоноћења. Из римскога доба очувао се овдје, истина, само један облук над сјеверним градским вратима и

два коринтска стуба (један на „Зеленом тргу“, а други на пољани Св. Симеуна); али су зато богати и веома занимљиви споменици из доба млетачког. Сјем катедралне цркве Св. Стошије, која својом дивот-фасадом опомиње на сличне романске грађевине у Пизи и Луци, ту су још старе цркве Св. Кршевана и Св. Симеуна, богу угодних протектора дукалног града Задра, те самостанска црква Св. Марије, у стилу тек настале ренесансе. Свети је Симеун или, као што задрани кажу, Свети Шимун, особито интересантан због свечевијех моштију, што се ту хране у драгоцјеном ковчегу; а Света Марија је занимљива нарочито са своје звонаре (у чистом стилу романском) и ради неколико добрих слика од Старијег Палме и од школе Тицијанове, што се хране у цркви и у клаустру.

Али од свих старинских грађевина града Задра, као да је најинтересантнија са археолошке стране црква Св. Дуната, подигнута у IX.ом вијеку на развалинама и с материјалом раније оборених грађевина из доба римског. За аустријске окупације Приморја претворен је овај важни споменик у војничку магазу. Кашње је дуго времена употребљаван за конобу винску, док најзад 1875. год. не увидјеше његову важност, те га унеколико поправише и намијенише за археологијски музеј. За посјетиоца лајика је ова стара црква веома занимљива стога, што се по раскривеним јој до неке дубине основима могу јасно да виде остаци (крњад дорскијех стубова, прочелних греда, богатијех капитела итд.) неког дајбуди поганског храма, који су шљедбеници нове

вјере, уз поклик *„Christus imperat“ !*, морали нагло разорити, да на његовијем рушевинама подигну нову богомољу.

У средњем је вијеку Задар био полуоток, али га млетачки завојевачи претворише у савршено острво, тијем што су са копнене стране били ископали залијев и на њему саградили ћуприју. Тај је залијев у наше доба поново засут земљом, а ћуприја, која се узвијала на веригама, постала је главом царске цесте што из града води у „Парк Блажековића“ и, даље, у заграђе Арбанасе.

Задар је престао бити утврђено мјесто год. 1868, те су том приликом старе топине с његових фортификација пренесене у државне арсенале, а древни бедеми, поступно порушени, уступише мјесто градским „кејима“, гдје су сада најљепша шеталишта. Млетачки лав и млетачки јавни натписи (у колико их нови господари нијесу отукли чекићем) ките, уосталом, и данас многе варошке зграде, а најљепши (и лав и натписи) као да су они што красе копнена градска врата *(Porta Terraferma)*, монументално дјело више пута у овим биљешкама споменутог млетачког неимара Самикелија *(Sammicheli)*.

Задар се за потоњијех петнаест-двадесет година прилично модернисао, али су његове модерне грађевине, ако изузмемо нову судску палачу, махом без карактера и на путника, који с мора долази, чине посве неугодан утисак. Један њемачки списатељ* рекао је ту скоро да му нове зграде на задарској „Новој Обали“ изгледају као голем позоришни застор,

* Herrman Bahr.

који је подигнут да забашури „Исток (!) аустријске управе у Далмацији“, који се тобож започиње Задром. У овој духовитој примједби има, дабогме, нешто истине. Али грађевинској безукусности тобожњих палача на „Новој Обали“ треба, добрим дијелом, узрок тражити и у оној окорелој патријархалности, о којој сам малочас нешто натукнуо, и која се неминовно испољава и у одликама и у манама задарскијех старосједилаца. Та патријархалност и с њом спојени конзервативни дух, који се уосталом испољава и у њиховијем погледима друштвеним и вјерским, изгледа ми као атавистичка пошљедица релативне осамљености у којој су стари Задрани на овом јадранском полуострвцу, а у граду опасану високијем зидинама, кроз вијекове живјели.

Задар, свакојако, има над осталим далматинским градовима једну велику предност; наиме ту, што је он, хвала да је брзим паробродима што низ Јадран плове, данас постао, може се казати, једно предграђе Трста или Сењске Ријеке. Јер — на велику жалост нашу, а на срамоту бечких и пештанских управних кругова — ми још не успјесмо да добијемо парче жељезног пута, који да нас веже са Дунавом и, дајбуди, подигне нашу зачмалу трговину и људски промет на Јадрану. Али кад се једном то чудо збуде, те кад бечкој влади остане малко слободна времена да га посвети далматинскијем жељезницама, као што га сада посвећује умишљеним великоиздајничким уротама — она тад неће смјети мимоићи ни своју далматинску прије-

стôницу, која одавно уздише за оним што је већ постигла и босанска Дубица: а то је жељезничка веза са бијелијем свијетом.

Међутим странци, које морски пут овамо нанесе, наћи ће у Задру — и уза све моје љуцкасто вајкање и приговарање — једну ствар која ће им издашно, обилато накнадити и оскудицу већег конфора и сањиву патријархалност нашег друштвеног живота, а та је ствар божанствено море, са својим увијек новим облицима и свима чаролијама, што се уз његово царство везују. Путнику, који одсједе у „Hôtel Bristol“, биће довољно да јутром раствори прозоре, па да му пред очима пукне призор, каковиx је у животу мало гледао. Задарски залијев, са својим зрачним опсјенама и сурим ланцем својих неједнаких отока, на највећем од којих пламти у сунчаном сјају стара млетачка тврђава Св. Миховила; задарски залијев, који је задарском становнику, ма у ком дијелу града становао, увијек на домашају ока и догледника, биће за странца путника најљепше уживање што га једна приморска варош може уопће да понуди.

Ја не познајем, могао бих рећи, сусједног Истока; али ме задарски залијев непрестано, па ма било и у тренутним сликама, подсјећа на оно што сам читао и слушао о Цариграду и Атинама, о Крфу и Кандији. И у тим моментима ја Сињем Мору одајем сву пошту коју заслужује, и понављам, било у мислима било наизуст, све оно што су о њему лијепога казали његови велики пријатељи, богодани пјесници од Омира до Свинберна.

Планински Залијев.

Парни брод задарске пловидбе, кренув се са старе градске обале, мимоиђе најприје т. зв. западну увалу („Val di maistro“), гдје су сада најљепши љетниковци задарске биробуржоазије, и Кулу-свијетилницу „Punt' Amica“, те пловећи даље низ подневну обалу до отока Вира, закрене десно у залијев Нове Пољане, да отуд преко љубачке увале и љубачкога тијесна уђе у *Планински Залијев,* из којега ће пак, кроз чувено *Ждријело,* пријећи у море новиградско. Тешко је замислити ишта љепше од романтичног приморја ових крајева, са швајцарском перспективом сурог Велебита у позадини. Кроза *Ждријело* пароброд улази, како рекох, у море новиградско, остављајући за собом у Планинском Залијеву, с лијеве стране питомо село Вињерац — некадашњи спахилук млетачкијех *Venier*-а — а на десно Селине и Стариград, мјеста богата старинама из доба римскога, и још нека села на подножју Велебита. Обала је морска овуда махом засађена

и чини велики контраст са дивљим планинским оквиром у којем се налази. Виногради и маслињаци спуштају се чак до мора, те се отуд једно мјесто на обали и назвало *Маслиница.* Стариград је згодно мјесто за екскурсије на Велебит, преко мале и велике Пакленице, тих чувених горских продора што сијеку планину и воде у сусједну Лику. Ту је природа, у својој дивљини, управо торжествена. У прољећу и зими се ти љути кланци претворе у стравичне потоке, а шумом засађене им падине могу кадшто од густежи и сунчане жеге да плану и погоријевају по више дана. Туда су некад римске кохорте с мора продирале у срце Либурније, а у новије доба хорде млетачкијех „мурлака" у област личког Мустај -бега.

Приморски *paysage* на овом мјесту, као што је лако замислити, у највећој је мјери оригиналан; али чим пароброд превали *Ждријело,* те из мора новиградског заиђе у Зрмању, све што је путник дотле гледао, мора смјеста да ишчезне испред његових очију и његове фантазије, јер је сву његову пажњу за себе ангажовао јединствен призор кршевитијех обала ријеке, што се сада поступно пред њим редају и фантастично групишу, као неке кинематографске пројекције *en plein air.* Ушће је Зрмањино прилично широко, али се убрзо сужава и постаје тијеснац (водени продор), оперважен високим црвенкастим литицама. Стијене се те спуштају стрмо у воду, и њихов је видик напросто импозантан. Човјек тако путује неколико километара, прелазећи непре-

стано из изненађења у изненађење. Понекад му се чини као да је ступио у камену котлину, из које неће никако бити излаза. Наједанпут у даљини, на дну котлине, пукне нов тијеснац и слика се, као по чуду неком, предругојачи и бојом и обликом: до малочас црвенкасте хриди и пећине, постају тмасте, са гдјекојим бусићем зелене шумарице. Не треба ни помињати е је игра свјетлости по тихој морској површини (кад је ова збиља тиха) у својим ефектима јединствена. Огромне литице што нас опкољују чине, својим непомичним громадама, чудан контраст са житким, а каткад богме и непоузданим елементом, у ком се вјечито огледају.* Оне стоје непомичне и гледају како се таласи по ријеци загоне, а кадшто су те огромне пећине и мукли свједоци људске борбе и људскијех побједа над суровом и немилостивом природом.

„Стоји гора до сињега мора,
Крш до крша, камен до камена,
Зал'јева их б'јесна морска пјена..."

Али сам ја јесенас, пловећи уз Зрмању, имао двоструку погодност, што је вријеме било прекрасно, и што је са мном на пароброду путовао мој млади пријатељ Бошко Десница, свршени правник и помало књижевник, рођени обровчанин и добар познавалац своје домаће ријеке, који ми је успут вјешто

* За једну од тих горостасних литица, која је пробушена у средини, везује се прича о неком младом пастиру, који је, да би могао допријети до своје драге, ту пећину пробио *својом мушком снагом.*

тумачио Зрмањину историју* и свраћао моју пажњу на знаменитије тачке дуж њезина корита. Тако ће ми мој млади колега *in litteris* на једном мјесту показати развалине неког врло древног и врло хипотетичног града из старине, Шибеника, и, малко подаље, рушевине т. зв. *Пржунца,* дајбуди неке древне робијашнице.

Са бродскога кљуна гдје смо сједјели и пушили, мој ми цицерон, на раствореној карти, показује мјеста куда пролазимо. Величанствен панорам који ме је у почетку заносио својом суровошћу, одушевљава ме сада разноликошћу својих облика. Мимоилазимо „фратре", поворку мрких, протегљастих стијена, што се по неком чудном геолошком капрису изнизале по планинском рубу; затим ме мој путни друг повлачи за рукав, показујући ми зјало неке пећине:

— Пазите, вели, оно је „Провидуричина бужа". Тако је називљу новиградски рибари, који у њој често траже заклона, кад их рђаво вријеме затече на ријеци. О њој се прича нека чудна, управо фантастична легенда из срдарскијех времена. Кроз оно зјало, што нам се одавде чини малено и црно као рупа на димњаку, може да прође најкрупнија људесина; а што је најчудноватије, оно не зја, као што га ми видимо, изнад самог воденог лица, него се до њега мораш да пентраш, некијех пет метара у висину.

* Зрмања, једна од четири главне ријеке с којима су скопчани улеси ове земље, те коју су стари Римљани називали *Tedanium,* а досељени Срби окрстише *Зрмањом,* извире с оне стране Велебита, у Лици, близу Попине.

Најзад, при дну задњег ждријела naзиремо, у зеленом шипрагу, једно питомо гробље, мимо које пароброд таман пролази. Ту се некад подизао стародревни манастир и црква „S. Giorgio di Koprivo“, о којима се сачувала успомена у некијем листинама XI.ог и XII.ог вијека, а још већма у неодређеном називу „Манастирине“, којијем прости народ и данас крсти ово гробље. Дижем очи уз планину и видим како се лијепа колна цеста пење к Велебиту. Видим, већ доста близу, и стару тврђаву над живописним и бујним садом искићеним Обровцем. Још неколико обртаја паробродског вретена, и ми пристајемо уз гиздаву, живо бојадисану, свјесну и радну варошицу Обровац, главно средиште кршне Буковице.

Али ја о Обровцу данас не мислим говорити, јер ће то бити моја задаћа другом приликом. О Обровцу и његовој крајини говорићу, наиме, у другом колу ових путних слика, које ће бити намијењено далматинском загорју, те ће баш зато и носити натпис *Наше Загорје*.

КРАЈ.

САДРЖИНА.

I.

Запис свечане сједнице „Матице Српске"
у Дубровнику.

II.

Живот и рад Костантина Вучковића
оснивача „Матице Српске" у Дубровнику.

III.

Унутрашњи правилник
„Матице Српске" у Дубровнику.

I.

ЗАПИС СВЕЧАНЕ СЈЕДНИЦЕ

„МАТИЦЕ СРПСКЕ“

— у —

ДУБРОВНИКУ

$\frac{\text{19 Јула}}{\text{1 Августа}}$ 1909 год.

ЗАПИС

свечане инавгурацијоне сједнице „Матице Српске“

у Дубровнику $\frac{\text{19 Јула}}{\text{1 Августа}}$ 1909.

Били су на сједници: Чланови туторства српско-правосл. црквене општине у Дубровнику, у својству управе Матице Српске, и баш: Предсједник Никола Бабић и чланови: Барбић поп Сава, Берберовић Јово, Бердовић Јово, Вулетић Саво, Герун Јово, Кнежевић Др. Стијепо, Милишић Михаил и Тројановић Милан. — Почастише својом назочношћу састанак: насљедник завјештаочев г. Стеван Перовић, нарочито изасланство Матице Српске у Новом Саду, састављено од предсједника Матичина г. А. Хаџића и професора г. Јовановића; г. Стева В. Поповић управитељ Текелијанума, народни посланик г. Никола Петровић из Старе Пазове, Др. Ђ. Вукићевић адвокат у Новом Саду, проф. Антоније Вучетић, проф. Вид Вулетић Вукасовић, проф. Р. Јанни, адвокат Др. Влахо Матијевић, уредник „Dubrovnika“ г. Доминковић, гг. протопрезвитер Ст. Правица и Тодор Перовић у заступству српско-православне црквене општине у Требињу, па заступници свих мјесних српских друштава и установа и лијеп број других Срба и Српкиња из мјеста.

Тајник Др. Кнежевић чита писмене и телеграфске поздраве, који су стигли управи. — Честитали су: Српска краљевска Академија наука, управа срске Књижевне Задруге, Матица Хрватска, Матица Далматинска, Словенска Матица, правосл. Консисторија у Котору, туторства српско-правосл. општина у Котору, Будви, Задру, Книну, Врлици, Бенковцу, Обровцу и Сарајеву, опћинско управитељство Грбаљско, Епископ боко-которски Јовић, Епископ далматински Др. Милаш, Митрополит Митрофан Бан, проф. унив. Др. М. Решетар, Јован Томић, Др. М. Савић, Лаза Костић, Марко Цар, Др. Ф. Кулишић,

Иво Ћипико, Браћа Мурат, Др. Л. Томановић, Иг. Дион. Миковић, Др. М. Медини, посланик М. Бјеладиновић, Др. Полит - Деанчић, Савка Суботићка, Протопр. Бућин, Јосо вит. Кулишић, Вл. Десница, Др. Ђ. Марић.

Предсједник Никола Бабић отвара затим сједницу овим ријечма:

Поштована Господо!

Сретан сам, што могу поздравити овај скуп, којему је циљ, да навијести оснивање Матице Српске у Дубровнику, задужбине великог родољуба, дичног Србина, Костантина Бучковића.

Напосе ћу да поздравим насљедника врлога покојника, госп. Стевана Перовића, који је савјесно и душевно извршио вољу завјештаочеву те предао овдашњему црквеном Туторству суму одређену за Матицу.

Особито ми је дужност да срдачном добродошлицом поздравим нарочито изасланство старије наше сестре Матице Српске у Новом Саду, а на челу му Предсједника њезина госп. А. Хаџића. Ово је изасланство, не марећи за напор путовања, заборављајући ванредну жегу, предузело далек пут, да нашој прослави учествује, да нас у почетку рада осоколи. На таковој пажњи, на таковој љубави дужност нам је да кажемо срдачно: хвала!

Хвала на братском одзиву и свим осталим гостима са стране и одавде, као и свима онима што су писмено или телеграфски поздравили данашњу свечаност.

Поштована Господо,

Назад шеснаест година испустио је свој племенити дух велики српски просвјетни добротвор, Костантин Вучковић.

Као одличну родољубу, лежала му је на срцу народна просвјета која је без сумње главна основа и увјет народног напретка у сваком погледу.

Премда није био књижевник, ипак је врли покојник добро схватио, да је књига прво и најјаче срество за ширење просвјете, јер су живи просвјетитељи народа нашега ријетки, а гдје их и има, није им могуће, да својом науком без књиге допру до свих крајева, гдје наш српски народ живи. Књизи је то могуће и лако.

Зато је племенити покојник оставио знатну суму од 320.000 круна, да се њом оснује Матица Српска, којој ће бити дужност да, служећи се писмом славенских апостола, шири просвјету српску.

Имена оваковиx добротвора и њихова дјела не само што се не смију заборавити, већ се морају спомињати и разносити по цијелом Српству на углед имућнијем, а на утјеху сиромаху жељну просвјете.

С тога је управа Матице Српске одлучила да прослави данас оснивање њезино и почетак рада њезина.

На позив Предсједников, *тајник Др. Кнежевић* чита биографију покојног Вучковића.

По свршеном читању, узимље ријеч госп. Стеван Перовић, те предавајући српско-пра-

вославној Општини у Дубровнику аманет Вучковићев заврши:

„Познавајући ваш патриотизам и одушевљени рад за сваку српску установу, увјерен сам да ће и ова установа у вашим рукама процвасти, па вам у то име желим сретан почетак.

Устаје затим Предсједник Матице Српске у Новом Саду г. *А. Хаџић* па топлим заносним ријечма поздравља нову Матицу, желећи јој најбољи успјех.

Најзад приступи Предсједнику народни посланик г. *Никола Петровић,* па поздрављајући бираним ријечма младу установу, предаде Предсједнику 1000 круна као свој поклон, а 1000 круна као поклон српске штедионице у Старој Пазови.

Овај чин сви назочни поздравише усхићеним дуготрајним: живио!

Најпосље Предсједник затвара сједницу, захваљујући још једном свима на одзиву, те моли назочне да устану н одаду заслужену пошту сјени дичног добротвора, оснивача најмлађе Матице усkликом: Вјечнаја памјат! Слава му.

(Сви устају и понављају ове ријечи).

Предсједник
Никола Бабић

Записао
Др. С. Кнежевић

II.

ЖИВОТ И РАД
КОСТАНТИНА ВУЧКОВИЋА

оснивача

„МАТИЦЕ СРПСКЕ“

— у —

ДУБРОВНИКУ.

Бијаше пред вече 2. (14.) октобра 1893. кад се муњевитом брзином просу по Дубровнику вијест да је преминуо Костантин Вучковић, трговац у Спљету, завјештавши 160.000 фјорина на оснивање „Матице Српске“ у Дубровнику.

Пријатељи и знанци, који српски осјећаху, поздрављаху се са: слава српском добротвору Вучковићу!

Мало дана касније стиже Туторству српско-православне црквене општине у Дубровнику тачна садржина завјештаочева наређења. Ово наређење дословце гласи:

„Остављам фјорина 160.000 аустр. вр.
„општини српско-православне цркве у Дубро-
„внику, у сврху оснивања *„Матице Српске“*
„која ће употребљавати ћириловицу а и-
„мати цијељ да шири српску наставу. Ова
„ће се сума предати општинам српско-право-
„славних цркава Дубровника, Котора, Херцег-
„новога и Рисна, и оне ће с тим управљати
„док се не наплати цијела сума. Мој насље-
„дник, Стеван Перовић, има исплатити прије
„поменуту суму, без камата, у једнаким анти-
„ципованим годишњим оброцима од 10.000
„фјорина сваки, почињући са исплатом првог
„оброка одмах иза моје смрти.

„Биће дужност речених општинâ да новац, који буду примати од мог насљедника „и како га буду примати, улажу у државне „папире а не инако, па ће се интерес додавати предњој главници од фјорина 160.000 „док год мој насљедник не исплати цијелу „ову суму.

„Не ће се почињати оснивањем „Матице“ „у Дубровнику, прије него што се исплати „цијела сума. Али хоћу да мој насљедник „Стеван Перовић састави са свим гори наведеним општинама односно закладно писмо, „које ће одобрити надлежне власти, тако да „се на несумњив начин обезбиједи ова задужбина“.

Завјештање носи датум 24. септембра 1893. по новом коледару.

Туторство је српско-православне општине у Дубровнику, с Туторствима српско православних општина у Котору, Рисну и Херцегновоме, примило управу задужбине те је 16. (28.) јула 1898. склопило, према одредби завјештаочевој, с насљедником Стеваном Перовићем закладно писмо, које одобри ћ. к. Намјесништво Далматинско, као покрајинска закладна власт, дана 16. (28.) новембра исте године под број: $\frac{34062.}{VI.}$

При свршетку године 1908. би исплаћен, тачно према опоруци, посљедњи оброк завјештаја и тим је овај, с накупљеним интересима и након одбитка таксе, достигао суму од 372.800 круна у државним обвезницама и 97 кр. 47 пара у готову новцу.

Чим је исплаћен посљедњи оброк завјештаја, ступила је у живот Матица Српска, а њезину је управу — према вољи завјештаочевој — преузело Туторство српско-православне црквене општине у Дубровнику.

Пред овако великим и родољубивим дјелом дичног сина Српскога Народа, Костантина Вучковића, Управа је Матице Српске, желећи да његово име буде што тачније и свјетлије забиљежено уз име осталих српских великана, у просвјетној историји Српства, одредила да се изнесе на видјело живот и рад Костантина Вучковића, на вјечну успомену његову а позним покољенима на углед.

* * *

Костантин се Вучковић родио 1828. године у варошици Дабру у Бос. Крајини од сиромашних родитеља, а у шестој години својој судбина хтједе да већ остане без премиле мајке.

Мало времена иза тога, отац му се Тодор закалуђери, а њега, пусто и јадно сироче, послаше у манастир Крупу стрицу му Силвестру Вучковићу, калуђеру и српском добротвору. У Крупи не затече Косто стрица, но обазнавши да је у манастиру св. Арханђела Михаила на Крци, крене тамо, гдје га збиља нађе. Стриц га објеручке прими и задржи код себе неко доба, да га књигу научи. Па кад увидје у њему бистрину, духовитост и марљивост те чврсту вољу за радом, побрине се да га уведе у живот и да му нађе какву прикладну трговачку кућу, у коју би га могао намјести-

ти. То О. Силвестру не бијаше тешко, јер како је био на далеко познат и од народа поштован, свак му је радо био при руци.

Оваким приликама имамо захвалити што је О. Силвестру успјело да намјести младога Коста код Павасовићâ, који су онда имали прву трговачку радњу у Скрадину.

Косто одмах угоди своме господару, јер осим што су га ресила природна добра својства, бијаше приљежан, радишан и у свему тачан. Жељан науке и напретка, похађаше, с допуштењем свога господара, талијанску школу у Скрадину, те својом марљивошћу дотјера дотле, да је већ треће године лијепо говорио и писао талијански језик, онда пријеко потребан свакому већем трговпу у Далмацији.

Још је даље Косто напредовао у трговачком пословању, коме је био вјешт као да је десетине година провео у трговини. Али напредујући у раду и развијајући врлине своје, Косто је осјећао, да је простор у коме се налазио за њега тијесан, да је у своме дјеловању скучен, те зажели да се огледа у већем свијету. Саопћи своју жељу господару, а овај стрицу Костову О. Силвестру и њих се обојица сложише, да га пошаљу у свијет.

Павасовић је стојао у трговачкој свези с одличним трговцима у Трсту, те пошаље Коста србину трговцу Александру Ковачевићу. Косту је тада било истом 15 год. Опроставши се са својим господарем, као што се опрашта син с оцем, млади Косто крене у Трст. Кад ту стигне, пође Ковачевићу, коме је био пре-

поручен, а он га усрдно прими и намјести у једној пријатељској трговачкој кући. Мало касније га сам Ковачевић узе у своју радњу.

Косто је остао у Трсту пет година. Живећи у трговачком центруму, имао је прилике да се упозна с разним гранама трговине и да усаврши своју практичну трговачку спрему. И он је у томе сасвим успио. У слободним часовима дружио се са старим угледним трговцима и узимао учешћа у њиховим разговорима, а они су његово мишљење радо слушали. Уз то је и сам редовно пратио све знатније догађаје у трговачком свијету.

Осване година 1848. које је вихор захватио Европу. Прилике које су биле у свези с покретом код јужних Славена, доведу у Трст спљетског трговца и народног добротвора Риста Тузлића родом из Босне. Овај упозна у Трсту младога Вучковића, и не имајући ваљана помоћника у својој радњи у Спљету, понуди њему то мјесто. Пошто се савјетова са својим господаром Ковачевићем, Косто прими понуду и 1848. године дође у Спљет. Ступивши у службу Тузлића, стече у брзо, својом марљивошћу, привржено шћу, устрајнијем радом и вјерношћу, наклоност и повјерење свога господара.

У Тузлићевој радњи употребио је Вучковић све знање и искуство, које бијаше стекао прошлих година. Једнако вриједан и радишан, настојао је да радњи свога господара даде већег полета, а господар је његове савјете радо слушао, јер је налазио, да су увијек згодни и умјесни.

Како је Тузлић цијенио рад Вучковића, најбоље показује што је год. 1856, преселивши се у Трст, повјерио Косту цијелу радњу своју, коју је он и даље, као и до тада, савјесно водио.

Године 1862. умре у Трсту Ристо Тузлић и остави Косту своју радњу у Спљету и добар дио свога имања, завјештавши неку суму родбини својој а неку, да се њом оснује српско гимназије у Сарајеву.

И тако Косто у 34.ој години постаје независан трговац.

Вас одан трговини, бистар, разборит, поштен и енергичан, уздигао је своју радњу на знатну висину, тако да је за кратко вријеме стао међу прве трговце спљетске и стекао одличан положај у грађанству. Његово је име било познато свијем трговачкијем круговима у Монархији а стојао је у пословној свези и с многим другим земљама, нарочито с Босном. Како је био искусан и вјешт свакој струци трговачкој, бавио се је комисионарним и отправљачким пословима, а нарочито пак трговином жита из Црног мора, што је била главна грана његове радње.

Вучковић је сав свој живот провео у раду и штедњи, да би своме народу што више користио, што је најбоље доказао својим посљедњим завјештајем. За живота се он обилато, и ако без истицања, одазивао, кад год је требало помоћи сиромаха или какву добру народну ствар. Србин душом и тијелом помагао је нарочито српске ђаке на великим

школама, гледајући у њима пионире српске културе и просвјете. Набављао је ваљане књиге и дијелио их српским сељацима.

Кад је г. 1875. букнуо херцеговачки устанак, Вучковић пружа обилне помоћи народним борцима за слободу; својом дарежљивом руком утире сузу многој биједној раји.

У приватном животу Косто бијаше прави тип скромности. Једини његов луксус бијаше путовање, те је сваке године путовао, највише ради одмора, сад по Србији, сад по Грчкој, сад по Италији, сад по Швајцарској, сад по Њемачкој. Иначе, далеко од раскоши и забава, проводио је слободно вријеме у читању. Највише су га занимала историјска дјела. Будући да му је најљепше доба живота падало у вријеме кад се је талијански народ борио за своје уједињење, а познавајући добро талијански језик, обраћао је особиту пажњу талијанској литератури. Познавао је довољно и дубровачку прошлост и књижевност, а о Дубровнику је увијек говорио као о Српској Атини. То поштовање према старом граду и примјер Матице Српске у Новом Саду, којој је до своје смрти био чланом, потакоше га, да завјешта знатну суму за оснивање Матице Српске у Дубровнику и тим постаде један од највећих српских добротвора XIX. вијека. Сјећајући се, како је Дубровник био некад средиште српске књиге, српске просвјете, зажелио је да он то опет буде, дајбуди за јужне крајеве, гдје Срби живу одаљени и одијељени од данашњих центара српске књиге. Схваћајући пак добро питање народне просвјете, увидио

бијаше да је за то потребна једна књижевна установа с обилатијем срествима.

На ту Вучковићеву жељу не мало утјеца и савјет покојног епископа бококоторско-дубровачког Герасима Петрановића, који је био присни пријатељ његов.

Због доброте, савјесности и правичности његове, због поштења, разборитости и бистрине ума његова, Вучковића су његови суграђани високо цијенили и поштовали те му и више пута нудили разне грађанске части. Али их је он од чедности увијек одбијао.

* * *

Костантин Вучковић премину у Спљету 2. (14.) октобра 1893., у 65 години својој.

Мало прије него ће умријети, позове к себи свог насљедника и препоручи му, да спровод буде што скромнији. „Нека ме — рече — положе у једна кола, а у другим колима нека буде свештеник с ђаком, који ће крст носити, па тако до на Дицмо. Ту нека ме народ својим рукама у гроб положи.“ Одреди затим да се сиромасима, без разлике вјере, раздијели лијепа сума новаца. Мало часова иза тога испусти своју племениту душу.

По његовој жељи сахрањен је у Дицму, камо је за живота готово сваке недјеље и празника одлазио да слуша св. Литурђију. У име града, коме је био честит грађанин, речено је над мртвачким његовим одром: „Пун прегалачког духа, богат мудрим савјетом, жарким родољубивим срцем, хрлио је у помоћ свому народу у тешким часовима, а на зениту

и ведрини живота његова, сјала је вазда она звијезда коју зовемо слогом и братимством. Зраци те звијезде допирали су у његово добро срце више од половине једнога вијека, у оно срце, које је вазда у себи носило урезане златне ријечи: „љуби ближњега као и сама себе“. А то је најбољи знак, да му је био сваки брат мио, које вјере био, само ако је поштено мислио, осјећао и радио“.

Будући да Вучковић није био ожењен нити је имао ближње својати, именовао је насљедником својим Стевана Перовића из Требиња, да му искаже своје признање за савјесну сарадњу и за оданост коју му је овај увијек показивао.

Осим завјештаја од 320.000 круна за Матицу Српску у Дубровнику, обдарио је знатним легатима четрнаест српских православних цркава и манастира; оставио је 22.000 кр. „Società Operaja“ у Спљету, с наредбом, да се годишњи приход даје кћерама сиромашњих чланова друштвених, кад се удаду. Сјетио се сиромаха Спљета града лијепом сумом од 9000 круна, и најзад наредио, да се православној консисторији у Задру преда 5000 круна, као почетни фонд за подизање православног храма у Спљету.

Ово су дјела Костантина Вучковића, ово је његов живот.

У младим годинама сиротан и невољан, ступа у борбу о живот у страном свијету. Као што га невоља није отуђила, тако га ни богаство није одродило. Он остаје увијек вјеран својим идеалима, прави син свога народа, ми-

лостиви отац сиротиње. За частима није чезнуо, славе није тражио. Скромно је живио па скромно и умро .... Али га прославише дјела његова, особито оно које је у посљедњим часовима живота својега принио на отар просвјете народа свог.

У питомој постојбини Палмотића, Гундулића, Ђорђића, Пуцића и другијех нашијех великана, он удари чврст темељ светом храму књиге и просвјете, подиже себи у благодарном срцу сваког Србина споменик *aere perennius*. И његово ће свијетло име остати увијек урезано у српским срцима, као што га и захвални насљедник његов уреза златним словима на дивном споменику, што му над гробом подиже. Матица Српска, ширећи кроз вјекове српску просвјету, распростираће уједно славу дичног покојника, а Срби ће од кољена на кољено клицати:

Слава Великом Добротвору Српске Просвјете **Костантину Вучковићу !**

III.

УНУТРАШЊИ ПРАВИЛНИК

„МАТИЦЕ СРПСКЕ“

— у —

ДУБРОВНИКУ.

I. Темељ и сједиште Матице.

чл. 1.

Под управом општине српско православне цркве у Дубровнику и односно њезиног Туторства, стоји „Матица Српска“ у Дубровнику, утемељена од благопочившег српског добротвора Константина Вучковића пок. Тодора у Спљету. [Завјештаочева опорука од 24. IX. 1893 бр. 440 спиcâ ћ. к. нотара Chiudina у Спљету и закладно писмо од 28. VII. 1898. бр. 146 списа ћ. к. нотара Др. Пуглиези, у Дубровнику, које је одобрило ћ. к. Намјесништво Далматинско, својом одлуком 30. XI. 1898 бр. $\frac{34062}{VI.}$]

II. Имовина Матице.

чл. 2.

Имовину матице српске чине:

a) главница од круна 372.800 у државним обвезницама и круна 97.46 у готову новцу.

b) евентуалне уштеде од годишњег доходка главнице.

в) све оно што ко матици безусловно дарује или завјешта.

III. Цијељ Матице.

чл. 3.

Матица Српска има према опоруци завјештаоца цијељ, да шири српску наставу, служећи се искључиво ћириловицом.

Према томи ће „Матица Српска“:

а) издавати о свом трошку како изворна тако и посрбљена и преведена књижевна и вјештачка дјела српских списатељâ и вјештакâ; издавати периодичне листове за наставу, просвјету и привреду; куповати књижевне рукописе и старине за издавање за свој рачун и прештампавати гласовита дјела српска;

б) опредјеливаће и расписивати награде за књижевна дјела и чланке написане ћириловицом а која се устичу наука, привреде, књижевности или вјештина и која јој или услијед расписа или иначе буду преказана.

в) стараће се за начин којим би се књижевна и вјештачка дјела српска, која матица изда или награди, по народу што више распростирала, те ће их поклањати или уз обаљену цијену продавати сиромашнијема и библиотекама.

г) посветиће особиту бригу оснивању своје библиотеке, која ће бити приступачна свакоме у Дубровнику, па ће за њу набављати ваљане производе српске литературе или и друге које за српску литературу имају значаја.

д) помагаће из закладних прихода школске установе и српске ђаке, али то сасвим изванредно, у оним ријетким случајевима, у којим таково улагање закладног новца буде одговарало на-

мјери и сврси за коју је основана задужбина. При помагању ђака мораће се опслуживати прописи који постоје у погледу удјељивања и уживања државних штипендијâ и потпорâ.

чл. 4.

За цијељ „Матице Српске" употребљаваће се доходак основне главнице и доходак евентуално у-главничених годишњих уштедâ и доприноса.

IV. Управа.

чл. 5.

Управу Матице Српске сачињава Туторство српско-православне црквене општине у Дубровнику. Оно се брине да се цијељ Матице испуњава.

Управи спада особито у дужност, да чува у црковној каси основну главницу, капитализоване уштеде и доприносе. [: чл. 2. :]

Управа именује и отпушта чиновнике Матице и пази да они врше своју дужност.

Она одређује плате, награде и потпоре;

Она прима извјешћа секретарâ, књижевног одбора и стручњакâ и рјешава их.

Управа доноси закључке апсолутном већином гласова, а њезине су сједнице правоваљане ако на њих приступе барем три члана управе.

Само за измјену овога правилника хоће се да је присутно сједници барем пет чланова Туторства.

V. О секретару.

чл. 6.

За лакше и боље руковођење матичине цијељи и за руковање текућих послова, управа ће именовати сталног чиновника као секретара матице српске и опредијелиће му годишњу награду, која ће се наплаћивати у мјесечним оброцима из доходака главнице.

чл. 7.

Дужности су секретара:

да извршује одлуке управе;

да води надзор над унутрашњом администрацијом матице;

да састављa записнике о сједницам управе;

да води уводни записник и отправну књигу;

да обавља, помоћу дневничара, цјео канцеларијски посао и води преписку;

да управља ручном касом и води дневник о примању и издавању новаца;

Секретар отвара пошту и прима све што долази на матицу.

Он пази да се сви правни одношаји матице уреде и очувају сви њезини интереси.

Он даје у сваком правном послу своје мишљење; он саставља уговоре и друге исправе.

Његова је дужност да у границам овлаштења које му управа сваки пут даде и према законским наређењима те се имају примијенивати на пуномоћнике, преставља управу пред судом и пред свим другим властима. — Секретар подноси управи годишње извјештаје о пословању матице.

Он уопште пази на то да се матичина права ни у чему не крње.

Док се не постави сталан секретар књижевног одјељења, секретар Матице води бригу о штампању свију матичиних издања, рукује библиотеком и чува је.

VI. Одбор књижевника и секретар књижевног одјељења.

чл. 8.

За давање мишљења у погледу издавања књижевних, привредних и вјештачких дјела те расписивање и досуђивање награда за та дјела, управа може изабрати одбор од књижевника.

У исту сврху може управа именовати и једног књижевника као сталног секретара књижевног одјељења матице српске уз одређену награду.

чл. 9.

Секретар књижевног одјељења водиће бригу о штампавању свијех издања матице српске и уређиваће њезине листове и часописе.

Он ће руковати библиотеком и чувати је.

VII. О примању и оцјењивању књижевних радова и о наградама.

чл. 10.

Радове, за које се распише награда, имају писци који желе да се надмећу за награду, поднијети управи Матице која ће их пак дати на оцјену

књижевном одбору или секретару. Ови посљедњи преказаће извјешће са предлогом коме да се досуди награда.

Писци могу прикрити имена до коначне одлуке, али су у том случају дужни ставити какву биљегу на спис и на завој спроводног писма.

чл. 11.

Док се не устроји одбор књижевника, односно мјесто секретара књижевног одјељења, радови преказани Матици за награду слаће се на оцјену познатим стручњацима или књижевним академијама и друштвима. Од њих ће се тражити мишљење и у погледу издавања матичиних књигâ.

VIII. О књижници.

чл. 12.

Књиге на читање изван књижнице могу добити они, којим то дозволи управа или секретар коме је књижница дата на чување и то уз реверс који ће му се повратити при повратку књиге.

чл. 13.

До повратка одговара за сваку књигу онај који је узео на читање.

чл. 14.

Књиге се дају на читање на три мјесеца, а имају се вратити у стању у коме су биле узете.

Сваку повреду књиге има узајмач поправити, а тако и сваку штету накнадити.

IX. Општа наређења.

чл. 15.

Овај ће правилник вриједити док га управа не измијени, а измјену ие одобри ћ. к. Намјесништво далматинско.

Дубровник, 7./21. айрила 1909.

С. Барбић парох mp., **Никола Бабић** mp., **Dr. С. Кнежевић** mp., **Јово Берберовић** mp., **Мићо Милишић** mp., **Милан Трojановић** mp., **Јово Бердовић** mp., **Јово Герун** mp.
С. Вулетић mp.

Br. 272/4

I.

Odobrava se.

Od č. k. Namjesništva, kao pokrajinske zakladne vlasti.

U Zadru, dne 15. svibnja 1909.

Za č. k. Namjesnika:

TONČIĆ.